

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI İKTİSAT ANABİLİM
DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AZERBAYCAN'DA BAĞIMSIZLIK SONRASI
DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR, PETROL-
DIŞI SEKTÖR İHRACATI VE EKONOMİK
BÜYÜME ARASINDA NEDENSELİK ANALİZİ

Sanan AHMADOV

2501191282

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Barış KABLAMACI

İSTANBUL – 2022

ÖZ

AZERBAIJAN'DA BAĞIMSIZLIK SONRASI DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR, PETROL-DIŞI SEKTÖR İHRACATI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDA NEDENSELİK ANALİZİ

SANAN AHMADOV

Bugün dünya yabancı yatırım için savaşılmaktadır, onları cezbetme faaliyetleri yoğunlaşmakta, devletler mümkün olan tüm teşvikleri kullanarak daha uygun bir yatırım ortamı sunmaya ve böylece küresel yatırım akışlarından daha fazla yararlanmaya çalışmaktadırlar. Dünya yatırım pazarındaki böylesine yüksek rekabet ortamında, Azerbaycan ekonomisine, özellikle petrol dışı sektöre daha fazla yatırım çekmek için koşullar yaratacak etkili teşvik önlemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması önemlidir. Çalışmanın amacı, Azerbaycan'ın petrol dışı sektöründeki yatırım ortamı ve bunu geliştirmek için devlet tarafından uygulanan teşvik politikası mekanizmalarıdır. Çalışmanın konusu, Azerbaycan'ın petrol dışı sektörüne yatırımı teşvik etmenin yollarını genişletme ve iyileştirme fırsatlarının araştırılmasıdır. Çalışmanın temel amacı, Azerbaycan'ın petrol dışı sektöründeki mevcut yatırım ve yatırım ortamının kapsamlı bir incelemesi yoluyla yatırım teşviklerinin iyileştirilmesi ve genişletilmesi için öneriler geliştirmektir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Petrol dışı sektör, Ekonomik Büyüme

ABSTRACT

ANALYSIS OF CAUSES BETWEEN FOREIGN DIRECT INVESTMENTS, NON-OIL SECTOR EXPORTS AND ECONOMIC GROWTH AFTER INDEPENDENCE IN AZERBAIJAN

SANAN AHMADOV

Today the world is fighting for foreign investment, activities to attract them are intensifying, governments are trying to provide a more favorable investment environment by using all possible incentives and thus to benefit more from global investment flows. In such a highly competitive environment in the world investment market, it is important to develop and implement effective incentive measures that will create conditions for attracting more investments in the Azerbaijani economy, especially in the non-oil sector. The aim of the study is the investment environment in the non-oil sector of Azerbaijan and the incentive policy mechanisms implemented by the state to improve it. The subject of the study is the exploration of opportunities to expand and improve the ways to stimulate investment in the non-oil sector of Azerbaijan. The main objective of the study is to develop proposals for improvement and expansion of investment incentives through a comprehensive examination of the current investment and investment environment in the non-oil sector of Azerbaijan.

Keywords: Foreign Direct Investments, Non-oil sector, Economic Growth

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında Azerbaycan'ın petrol dışı sektöründeki yatırım ortamı ve bunu geliştirmek için devlet tarafından uygulanan teşvik politikası mekanizmaları, Azerbaycan'ın petrol dışı sektörüne yatırımı teşvik etmenin yollarını genişletme ve iyileştirme fırsatlarının araştırılması, Azerbaycan'ın petrol dışı sektöründeki mevcut yatırım ve yatırım ortamının kapsamlı bir incelemesi yoluyla yatırım teşviklerinin iyileştirilmesi ve genişletilmesi için öneriler geliştirmek istenmiştir.

Öncelikle tez konusunu seçerken isteklerimi göz önünde bulundurup bana yardımcı olan, tez yazım sürecinde hiçbir desteğini esirgemeyen tez danışmanım sayın Doç. Dr. Barış Kablamacı'ya teşekkürlerimi sunarım. Tüm eğitim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen her zaman yanımda olan sevgili aileme teşekkürlerimi bir borç bilirim.

İstanbul, 2022

Sanan AHMADOV

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EMTİA – BAĞIMLI EKONOMİLER

1.1. Tanım.....	4
1.2. Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi	10
1.2.1. İthalata Dayalı Büyüme	11
1.2.2. İhracata Dayalı Büyüme	12
1.3. Kaynak Laneti (Bolluk Paradoksu)	13
1.4. Hollanda Hastalığı (Sendromu)	14
1.5. İhracat İstikrarsızlığı ve Nedenleri.....	16
1.6. Ekonomik Çeşitlilik.....	16

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN EKONOMİSİ VE SEKTÖREL DEĞERLENDİRME

2.1. Azerbaycan Ekonomisinin Genel Durumu	19
2.2. Azerbaycan Ekonomisinde Petrol Sektörü	22
2.2.1. Petrol Üretimi	24
2.3. Petrol Bağımlılığı	25
2.4. Azerbaycan’da Petrol-dışı Sektörlerin Değerlendirilmesi.....	27
2.4.1. Azerbaycan Ekonomisinde Tarım Sektörü	34
2.4.2. Azerbaycan Ekonomisinde Sanayi Sektörü	38
2.4.3. Azerbaycan Ekonomisinde İnşaat Sektörü	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAJCANDAN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

3.1. Yabancı Yatırım Kavramı.....	43
3.1.1. Yabancı Yatırım Türleri.....	44
3.1.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler	46
3.1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımı (DYY) ve Ekonomik Büyüme	48
3.2. Azerbaycan’da Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı	50
3.2.1. Yabancı Yatırımların Devlet Politikası.....	52
3.2.2. Finans Sektöründe Reformların Yapılması.....	54
3.2.3. Hukuki Düzenlemelerin Yapılması	56
3.3. Azerbaycan’da Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörler	57
3.3.1. Ekonomik Faktörler	57
3.3.2. Sosyal ve Siyasal Faktörler	58
3.4. Petrol-dışı Sektöre Yapılan Yatırımlar	59

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAJCANIN PETROL DIŞI SEKTÖRLERİNİN İHRACAT POTANSİYELİ

4.1. Azerbaycan’ın Sosyal-Ekonomik Kalkınmasında Petrol-dışı Sektörlerin Rolü	63
4.2. İhracat Potansiyelinin Oluşturulması ve Güçlendirilmesinde Devlet Politikasının Temel Yönleri	69
4.3. İhracat Potansiyelini Etkileyen Faktörler	71
4.4. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisinde Sektörel Gelişmeler	72

BEŞİNCİ BÖLÜM

AZERBAJCAN’DA BAĞIMSIZLIK SONRASI DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR, PETROL-DIŞI SEKTÖR İHRACATI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDA NEDENSELİK ANALİZİ

5.1. Veri Seti.....	75
5.2. Ekonometrik Yöntem	76
5.3. BULGULAR.....	77

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	88
KAYNAKÇA.....	91

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Hem 2008–2009 hem de 2018–2019'da emtiaya bağımlı olan ülkeler	7
Tablo 2.1: Azerbaycan Makroekonomik göstergeleri	20
Tablo 2.2: Gayri safi yurtiçi hasıla - manat, dolar ve euro cinsinden.....	22
Tablo 2.3: Azerbaycan'da petrol üretimi.....	25
Tablo 2.4: Azerbaycan'ın petrol-dışı sektör ihracatları	28
Tablo 2.5: Tarım arazileri.....	35
Tablo 2.6: Toplamın yüzdesi olarak, fiili fiyatlarla gayri safi tarımsal üretimin yapısı	36
Tablo 2.7: Tarım işletmelerinin temel ekonomik göstergeleri	37
Tablo 2.8: Sanayi sektörü için temel makroekonomik göstergeler	38
Tablo 2.9: Faaliyette bulunan sanayi işletmesi sayısı (mülkiyet türüne göre), birim.	39
Tablo 2.10: İnşaat şirketleri için makroekonomik göstergeler	41
Tablo 3.1: Ekonomideki yatırımlar.....	50
Tablo 4.1: Ülkelere göre dış ticaret cirosu	64
Tablo 4.2: İhracatın emtia yapısı	65
Tablo 5.1: Çalışmada kullanılan değişkenler (1995-2021)	76
Tablo 5.2: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler (1995-2021)	77
Tablo 5.3: Değişkenlerin Düzey Değerlerinin Birim Kök Test Sonuçları.....	80
Tablo 5.4: Değişkenlerin Birinci Farklarının Birim Kök Test Sonuçları	82
Tablo 5.5: VAR modeli gecikme uzunluğu belirleme kriterleri ($KBGSYIH \leftrightarrow DYY$) .	83
Tablo 5.6: VAR modeli gecikme uzunluğu belirleme kriterleri ($KBGSYIH \leftrightarrow PDSI$)	83
Tablo 5.7: VAR modeli gecikme uzunluğu belirleme kriterleri ($EB \leftrightarrow DYY$)	83
Tablo 5.8: VAR Modeli Gecikme Uzunluğu Belirleme Kriterleri ($EB \leftrightarrow PDSI$).....	84
Tablo 5.9: Johansen eşbütünleşme test sonuçları	85
Tablo 5.10: Hata düzeltme model sonuçları.....	85
Tablo 5.11: Uzun dönem katsayılar	86
Tablo 5.12: Toda-Yamamoto nedensellik test sonuçları	86

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: UNCTAD Üye Devletleri: Emtia ihracatına bağımlılık düzeyi	5
Şekil 1.2: UNCTAD Üye Devletleri: İhracat ürün grubuna göre emtia bağımlılığı ...	6
Şekil 2.1: 2020'de petrol dışı endüstrinin toplam çıktısının yapısı.....	33
Şekil 2.2: 2020 yılının ilk yarısında petrol dışı sektörde yaratılan katma değer sektörel payı	34
Şekil 3.1: Doğrudan yabancı yatırımı etkileyen faktörler.....	47
Şekil 3.2: Azerbaycan petrol – ve petrol dışı sektöre yönlendirilmiş Yabancı yatırımlar, mln ABD dolar	51
Şekil 3.3: Petrol dışı sektöre yönlendirilen DYY	52
Şekil 3.4: Petrol dışı sektördeki ihracat hacmi	60
Şekil 3.5: İhracatın yönü	61
Şekil 5.1: Doğrudan yatırımcı düzeyleri	78
Şekil 5.2: Petrol dışı sektör ihracatı	78
Şekil 5.3: Ekonomik büyüme	78
Şekil 5.4: Kişi başı GSYH.....	79
Şekil 5.5: DDYY birinci farkları	80
Şekil 5.6: DPDSI birinci farkları	81
Şekil 5.7: DEB birinci farkları.....	81
Şekil 5.8: DKBGSYIH birinci farkları	81

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADİK	: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu
ADF	: Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi
ADRL	: Otoresif Dağıtılmış gecikme
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BP	: British Petroleum
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
CBA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
EB	: Ekonomik Büyüme
ELG	: İhracata dayalı büyüme
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HPAE	: Olağanüstü Ekonomik Büyümeye Sahip Tüm Yüksek Performanslı Asya Ekonomileri
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KBGSYİH	: Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
KDV	: Katma Değer Vergisi
OECD	: Ekonomik İşbirliği Ve Kalkınma Teşkilatı
PDS	: Petrol Dışı Sektör
PDSI	: Petrol Dışı Sektör İhracatı
PP	: Philips Perron
PSA	: Üretim Paylaşımı Anlaşması'nın
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SOFAZ	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

VAR : Vektör Otoregresyon Model

GİRİŞ

Mevcut küresel ekonomi, artan belirsizlik, zayıf ekonomik büyüme, döviz kuru istikrarsızlığı, enerji fiyatlarında keskin bir düşüş, küresel finansal sistemdeki yapısal eksiklikler, yatırımcılar için çok önemli olan kötüleşen makroekonomik ortam ve önemli siyasi belirsizliklere sahip bulunkatadır. Doğal olarak bu süreçlerin olumsuz etkileri dünyanın bir parçası olarak Azerbaycan ekonomisini de etkilemektedir. Son zamanlarda dünya petrol fiyatlarındaki önemli düşüş, petrol ve petrol ürünleri ihracatının büyük bir kısmını oluşturan Azerbaycan'da döviz kazancında önemli bir düşüşe yol açmış ve ülkenin ulusal para biriminde yaklaşık %98 oranında devalüasyon yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, yeni zorluklar karşısında geçiş dönemini tamamlamış olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin karşı karşıya olduğu stratejik süreçlerden biri, petrole bağımlılığı en aza indirmek, daha çeşitli, rekabet gücü yüksek, üretken ve verimli bir ihracata dönüşümü hızlandırmaktır. Dünya ekonomisiyle entegrasyon, ekonomiyi şekillendirmeyi, makroekonomik istikrarı korumayı, iş ve yatırım ortamını daha da iyileştirmeyi, özel sektörü desteklemeyi, ileri teknolojiyi uygulamayı, insan sermayesini geliştirmeyi, dış ticaret ve yatırımı teşvik etmeye yol açmaktadır.

Dünya ekonomisindeki mevcut durum, Azerbaycan'ın ekonomi politikasının bir önceliği olarak petrol dışı sektörün hızlı ve acil olarak geliştirilmesini gerektirmekte olup, yatırım faaliyetlerine oldukça bağımlı bir duruma neden olmaktadır. Dünyanın tüm ülkelerinde yatırım, ekonomik kalkınmanın sağlanmasında kilit faktörlerden biridir. Bu açıdan bakıldığında modern zamanlarda devletin ekonomi politikasında yatırım politikası bir öncelik haline gelmiştir. Geçen yüzyılın 60'lı yıllarında ABD, Japonya, Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık gibi ülkelerin ekonomik kalkınmasının temeli yatırım faaliyetlerinden biri olarak gerçekleşmiştir. Geçmişte yabancı yatırımı çekmenin rolü, ödemeler dengesi açığını kapatmak, yerli üretimi artırmak, işsizliği ortadan kaldırmak, verimliliği artırmak vb. ile sınırlı olmuştur. Modern küreselleşme çağında, yabancı yatırım, ülke içinde sağlıklı rekabet yaratmak, ülkeye yeni teknoloji ve "know how" getirmek, ekonomik liberalleşme ve modern yönetim uygulamalarının uygulanması, insan kaynaklarının geliştirilmesi, çevrenin

korunması ve desteklenmesi çok uluslu şirketlerden ve ülkelerinden kazanç sağlamaları açısından önemlidir.

Azerbaycan'da yabancı yatırım için uygun koşullar yaratılmıştır, ancak bu yatırımlar ağırlıklı olarak petrol ve gaz sektöründe yapılmıştır.

Bugün dünya yabancı yatırım için savaşılmaktadır, onları cezbetme faaliyetleri yoğunlaşmaktadır, devletler mümkün olan tüm teşvikleri kullanarak daha uygun bir yatırım ortamı sunmaya ve böylece küresel yatırım akışlarından daha fazla yararlanmaya çalışmaktadırlar. Dünya yatırım pazarındaki böylesine yüksek rekabet ortamında, Azerbaycan ekonomisine, özellikle petrol dışı sektöre daha fazla yatırım çekmek için koşullar yaratacak etkili teşvik önlemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması önemlidir.

Çalışmanın amacı, Azerbaycan'ın petrol dışı sektörü ile ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki herhangi bir nedensellik ilişkisinin varlığının tespitinin sağlanmasıdır. Çalışmanın konusu, Azerbaycan'ın petrol dışı sektörüne yatırımı teşvik etmenin yollarını genişletme ve iyileştirme fırsatlarının araştırılmasıdır. Çalışmanın temel amacı ise, elde edilen sonuçlarına bağlı olarak doğrudan yabancı yatırım, ekonomik büyüme ve petrol dışı sektör ihracatı arasındaki nedensellik ilişkisinin anlaşılması ve geliştirilmesi yönünde literatüre bir katkıda bulunmaktır. Tezin amacına ulaşmak için, araştırma çalışmasından önce aşağıdaki özel görevler belirlenmiştir:

- Ulusal ekonominin gelişmesinde yatırımların yeri ve rolünün araştırılması,
- Küresel yatırım akışlarındaki mevcut eğilimlerin incelenmesi,
- Petrol dışı sektörün gelişmiş ana alanlarının ve modern gelişim özelliklerinin araştırılması,
- Petrol dışı sektördeki yatırımların dinamikleri ve yapısı hakkında kapsamlı çalışma.

Tez, Azerbaycan'ın petrol dışı sektöründeki yatırımları sistematik olarak analiz eder ve belirlenen stratejik hedeflere yatırımı teşvik etmenin yollarını önermektedir. Bu yatırımların ekonomik büyümeye etkisi incelenmesi de bu yönde literatüre katkı

sağlayacaktır. Tezde konuyla ilgili olarak yerli ve yabancı araştırmacıların makaleleri, Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, Devlet İstatistik Komitesi, UNCTAD, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun yıllık raporları yaygın olarak kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçları Azerbaycan'da yatırım politikasının geliştirilmesi ve uygulanmasında kullanılabilir niteliğe sahiptir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EMTİA – BAĞIMLI EKONOMİLER

1.1. Tanım

Bir ülkenin toplam mal ihracatının % 60'ından fazlasının emtialardan oluşması durumunda, bu ülke emtia ihracatına bağımlı olarak kabul edilir. Emtia bağımlılığının bir ülkenin ekonomik kalkınması üzerinde olumsuz bir etkisi olabileceği göz önüne alındığında, dünyadaki ülkelerde bu tür bağımlılığın gelişimini izlemek önemlidir. Emtia bağımlılığı, düşük insani ve sosyal kalkınma, yavaş üretkenlik artışı, gelir değişkenliği, makroekonomik istikrarsızlık, Hollanda hastalığı ve siyasi istikrarsızlık gibi çok sayıda zorluk ve olumsuz sosyo-ekonomik sonuçlarla ilişkilidir (Poncela ve diğ., 2017). Sonuç olarak, bu ülkelerde emtia fiyat hareketleri ekonomik büyümeyi, makroekonomik istikrarı, yoksulluğu, gıda güvenliğini ve sosyal, ekonomik ve çevresel açıdan sürdürülebilir büyümeye giden yolu önemli ölçüde etkilemektedir.

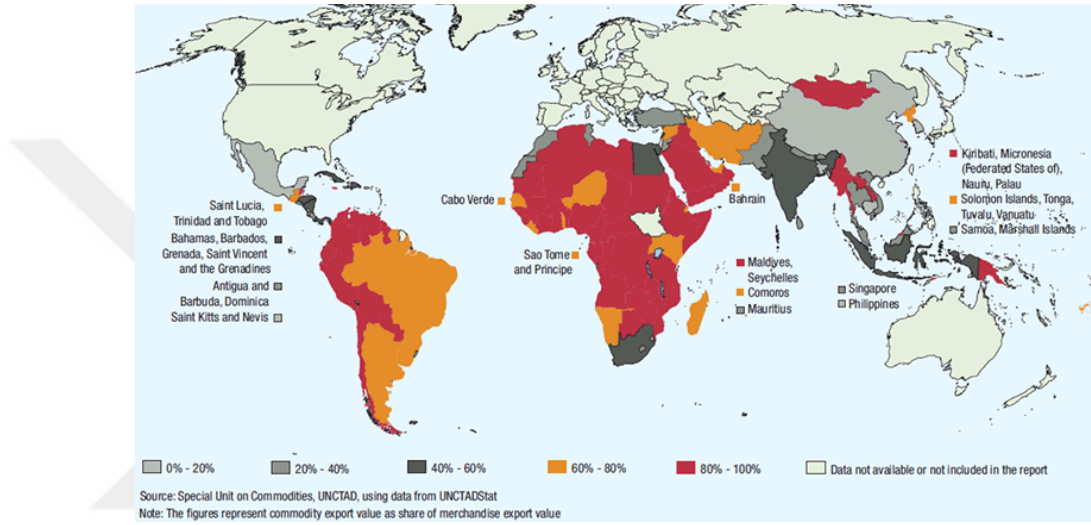
Emtialar, hem maddi ilerlememizi hem de günlük yaşamımızı destekleyen temel ürünlerdir. Bu ürünler aynı zamanda onları üreten birçok ülkenin ekonomisini ayakta tutar ve yönlendirir. Bununla beraber, genellikle kırılganlık ve yoksullukla ilişkilendirilen bir durumdur. Büyük etkisinden dolayı, bir ülkenin sadece bugününü etkilemekle kalmamakta, geleceğini de belirlemeyeceği bir etkiye sahip bulunmaktadır.

Bir ülkenin ekonomisi çeşitlenmediğinde ve ağırlıklı olarak temel ürünlere dayandığında, fiyat yapıcı durumda değilse, kendisini uluslararası piyasalarda fiyat alıcı duruma gelmektedir. Fiyatlar düştüğünde istihdam, ihracat ve devlet gelirleri düşmektedir. Bu kırılganlık, gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı birçok ekonomik, sosyal ve çevresel zorluğun merkezinde yer almaktadır. Emtia bağımlılığının yarattığı zorlukların ele alınması, yoksulluğun azaltılması ve eşitliğin teşvik edilmesi, BM'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri içinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır (Haider ve diğ, 2021).

UNCTAD'ın (2019) Emtia Bağımlılığının Durumu hakkındaki son raporu, mevcut durumu değerlendirmekte ve son 20 yıldaki gelişimi analiz etmektedir. İki ana

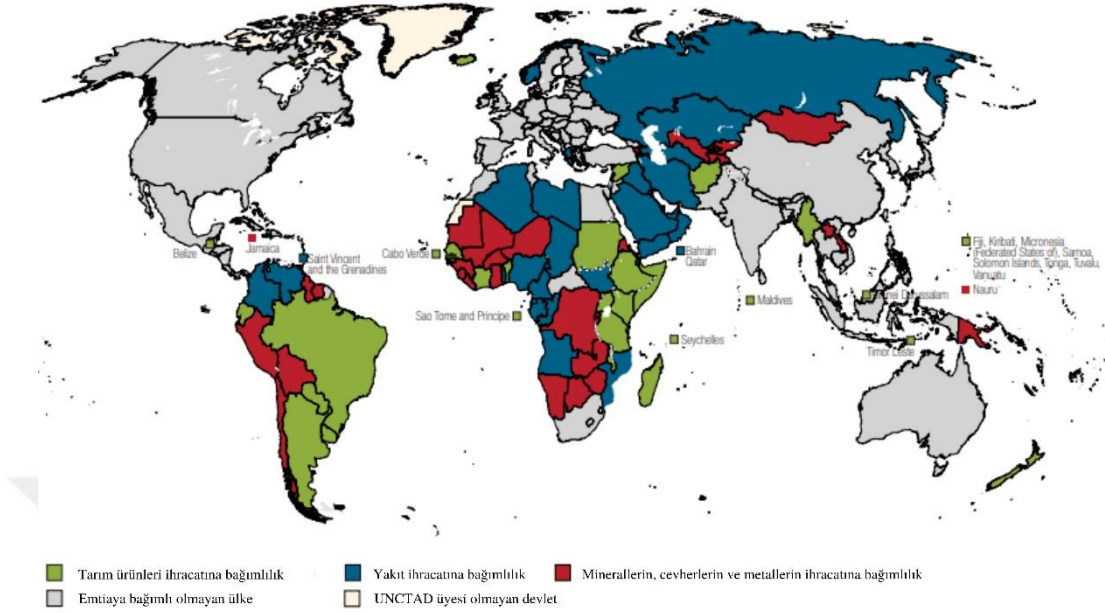
unsur öne çıkmaktadır (https://unctad.org/system/files/officialdocument/dom2020_en.pdf):

- 1) Emtia bağımlılığı çoğunlukla gelişmekte olan bir ülke olgusudur
- 2) Kalıcıdır. Bir ülke bir kez bu duruma geldikten sonra bu bağımlılığın zincirlerini kırmak zordur.

Kaynak: UNCTAD, 2019. https://unctad.org/system/files/official-document/dom2020_en.pdf

Birleşmiş Milletlerin yayınladığı bir rapora göre, emtia ihracatına bağımlı gelişmekte olan ülkeler, nüfuslarını yoksul ve savunmasız tutan ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalabilmektedir. UNCTAD (2019) raporuna göre, dünyanın en yoksul ülkelerinin üçte ikisi emtia bağımlısı ülkelerdir, yani ihracat gelirlerinin %60'ından fazlası birincil malların satışından gelmektedir. UNCTAD, mal ihracatının %80'inden fazlasını birincil mallardan elde eden ülkeleri güçlü bir şekilde emtia bağımlısı olarak sınıflandırır.

Şekil 1.1: UNCTAD Üye Devletleri: İhracat ürün grubuna göre emtia bağımlılığı

Kaynak: UNCTAD, 2019. https://unctad.org/system/files/official-document/dom2020_en.pdf

Tüm ülkelerin yaklaşık %54'ü veya 189'dan 102'si emtia bağımlısı ülke durumundadır. Ancak, Avustralya, Yeni Zelanda ve Norveç dahil olmak üzere gelişmiş ülkelerin sadece %13'ü bu durumda bulunmaktadır. Buna karşılık, gelişmekte olan ülkeler için bu pay %64'e yükselmekte ve dünyanın en az gelişmiş ülkeleri için bu oran %85 ile daha da yüksek durumdadır. Dünyada ihracatının %90'ından fazlasının emtia olduğu 35 ülke bulunmaktadır. Angola, Irak, Çad, Gine-Bissau ve Nijerya için bu pay %98'i aşmaktadır ve bazı durumlarda tek bir ürün tüm ihracat gelirlerinin dörtte üçünden fazlasını oluşturmaktadır (Mupunga ve Ngundu, 2020).

Tablo 1.1: Hem 2008–2009 hem de 2018–2019'da emtiaya bağımlı olan ülkeler

Cezayir	Gine-Bissau	Paraguay
Angola	Guyana	Peru
Arjantin	İzlanda	Katar
Ermenistan	İran (İslam Cumhuriyeti)	Rusya Federasyonu
Avustralya	Irak	Ruanda
Azerbaycan	Jamaika	Sao Tome ve Principe
Bahreyn	Kazakistan	Suudi Arabistan
Benin	Kenya	Senegal
Bolivya	Kiribati	Seyşeller
Botsvana	Kuveyt	Sierra Leone
Brunei	Lao Demokratik Halk Cumhuriyeti	Solomon Adaları
Darüsselam	Libya	Somali Surinam
Burkina Faso	Maldivler Mali	Suriye Arap Cumhuriyeti
Burundi	Moritanya Mikronezya (Federal Devletler)	Tacikistan
Kamerun	Moğolistan	Doğu Timor
Çad	Karadağ	Tonga
Şili	Mozambik	Türkmenistan
Kolombiya	Myanmar	Uganda
Kongo	Namibya	Birleşik Arap Emirlikleri
Fildişi Sahili Demokratik Kongo Cumhuriyeti	Nauru	Birleşik Tanzania Cumhuriyeti
Cibuti	Yeni Zelanda	Uruguay
Ekvador	Nijer Nijerya	Özbekistan
ekvator Gine	Norveç	Vanuatu
Etiyopya	Umman Papua	Venezuela (Bolivarcı Cumhuriyeti)
Fiji	Yeni Gine	Yemen
Gabon		Zambiya
Gambiya		Zimbabve
Gana		
Gine		

Kaynak: UNCTAD, 2019

Dünya emtia ihracatının nominal olarak değeri, 2018-2019'da, 2008-2009'a kıyasla 700 milyar dolar (%19) artarak 4,38 trilyon dolara ulaşmıştır. Dönem boyunca, yakıtlar, 2008-2009'daki toplam emtia ihracatının %63'ü (dünya mal ihracatının %17'si) ve 2018-2019'daki toplam emtia ihracatının %54'ü (%13'artış) ile en çok ihraç edilen emtia grubu olmaya devam etmiştir. Akaryakıtların dünya emtia ticaretindeki payı, 2008-2009 ve 2018-2019 yılları arasında fiyatların düşmesi (%22,3) ve diğer emtia gruplarının ihracatındaki artış nedeniyle önemli ölçüde azalmıştır. 2008-2009 ve

2018-2019 yılları arasında tarım ürünleri ihracatı %44 artmış ve mineraller, cevherler ve metaller (madencilik ihracatı olarak anılır) ihracatı nominal olarak %50'den fazla artmıştır (UNCTAD, 2019).

Diğer yandan, ekonomik büyüme ele alındığında, temel noktası ekonominin temel çelişkisini çözmek ve yeni bir düzeyde yeniden üretmekte yatar. sınırlı üretim kaynakları ile sosyal ihtiyaçların sınırsız büyümesi arasındaki çelişkiyi kapsamaktadır. Bu çelişkiyi çözmenin iki yolu vardır. Birincisi, üretim kapasitesini artırarak. İkincisi, mevcut üretim yeteneklerinin en verimli şekilde kullanılması ve toplumsal ihtiyaçların geliştirilmesi yoluyla. Ekonominin ana konularının ekonomik büyüme arzusu, toplumda elde edilen gelişme düzeyine bakılmaksızın her zaman vardır. Ancak üretim koşulları her zaman büyüme potansiyelinin gerçekleşmesine izin vermez ve ardından bir bunalım ya da ekonomik durgunluk başlar. Hemen hemen tüm gelişmiş ülkelerde ortak olan altı ekonomik büyüme göstergesi vardır (Özel, 2012):

- Kişi başına gelir ve nüfusta yüksek büyüme oranları.
- Faktör verimliliğinde yüksek büyüme oranları.
- Ekonominin yüksek yapısal dönüşüm oranları.
- Yüksek sosyal, politik ve ideolojik dönüşüm oranları.

Geçmişte ve günümüzde gelişmiş ülkelerin yurtdışında pazarlar, hammadde kaynakları ve ucuz işgücü bulma yetenekleri nedeniyle uluslararası ekonomik büyüme ölçeği, yoksul ülkelerin siyasi ve ekonomik köleleştirilmesine yol açmaktadır. Ekonomik büyüme, toplumun temel hedeflerinden biridir. Bu kapasitede, nüfusun maddi refahını iyileştirmeyi ve ulusal güvenliği korumayı içerir. Aynı zamanda, ekonomik büyüme bu hedeflere ulaşmanın bir aracıdır. Ekonomik büyümenin ana hedefi olarak maddi refahı artırmak, aşağıdaki gibi göstergelerle karakterize edilir: (Demircan, 2003:25)

- Nüfusun kişi başına düşen gelirindeki artış.
- Boş zamanı artırın.
- Milli gelirin nüfusun çeşitli kesimleri arasındaki dağılımının iyileştirilmesi.

- Üretilen mal ve hizmetlerin kalitesinin iyileştirilmesi ve çeşitliliğinin artırılması.

Ekonomik büyüme faktörleri, ekonomik büyümeyi yaratan nedenlerdir. Ekonomik büyüme faktörleri altında, gerçek üretim hacmini artırma, büyümenin verimliliğini ve kalitesini artırma olasılığını belirleyen olaylar ve süreçler anlaşılır. Faktörler, ekonomik büyümeyi etkileme biçimleriyle ayırt edilir, yani bunlar doğrudan ve dolaylıdır. Doğrudan, ekonomik büyüme için fiziksel yeteneği doğrudan belirleyenlerdir. Bunlar şunları içerir: (Kurt, Berber, 2008:58)

- İşgücü kaynaklarının sayısını artırmak ve kalitesini iyileştirmek.
- Hacimdeki büyüme ve sabit sermayenin niteliksel bileşimindeki iyileşme.
- Teknolojinin iyileştirilmesi ve üretim organizasyonu.
- Ekonomik ciroya dahil olan doğal kaynakların miktarını ve kalitesini artırmak.
- Toplumda girişimcilik yeteneklerinin büyümesi.

Toplumsal üretimin geliştirilmesi ve genişletilmesi iki türde gerçekleştirilebilir - kapsamlı ve yoğun. Kapsamlı bir türle, nicel faktörler nedeniyle, yani kaynakların ek çekiciliği nedeniyle üretim hacmi artar. Aynı zamanda, üretimin teknik temeli değişirse çok yavaştır. Yoğun bir tip, giderek daha verimli emek araçlarının, daha ileri teknolojilerin ve üretim organizasyon biçimlerinin kullanılması nedeniyle üretim hacmi artar. Üretim faktörlerinde yoğun bir değişim türü, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin hızlı bir şekilde hızlanması, toplumda önemli sosyo-ekonomik dönüşüm. Ekonomik büyümenin kapsamlı ve yoğun türlere bölünmesi koşulludur, çünkü pratik olarak saf formlarında oluşmazlar, ancak kombinasyon halinde hareket ederler. Bu bağlamda, ağırlıklı olarak kapsamlı ve ağırlıklı olarak yoğun bir ekonomik büyüme türünden veya bir tür genişletilmiş yeniden üretimden bahsetmek gelenekseldir.

1.2. Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi

Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki rolü, uzun yıllardır ekonomistler arasında kritik bir tartışma konusu olmuştur. Klasik iktisatçılar, dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi olumlu olarak ele almaktadırlar. Örneğin, klasik görüş, uluslararası ticareti, uzmanlaşma, işbölümü ve artı üretim etkinlikleri yoluyla bir ülke için bir fırsat yaratmada temel bir unsur olarak görür. İhracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, onlarca yıldır akademisyenler ve politika yapıcılar arasında kritik tartışmaların ve araştırmaların konusu olmuştur. Çoğu çalışma, ticaret ve ekonomik kalkınma arasındaki teorik ilişkiyi göstermekte, etkilerin büyüklüğü ve nedensel yön ile birbirinden farklı sonuçlara sahip olmuşlardır. (Panta, ve diğ., 2022).

Dış ticaret, bir ülkenin üretimi için piyasayı genişletir. İhracat, ulusal çıktıda artışa yol açabilir ve büyümenin motoru haline gelebilir. Bir ülkenin dış ticaretinin genişlemesi, diğer yandan durgun bir ekonomiye enerji verebilir ve onu ekonomik büyüme ve refah yoluna götürebilir. Artan dış talep, daha düşük birim maliyetlerle büyük üretime ve ölçek ekonomilerine yol açabilir. Artan ihracat aynı zamanda mevcut kapasitelerin daha fazla kullanılmasına ve dolayısıyla maliyetlerin düşmesine yol açabilir, bu da ihracatın daha da artmasına neden olabilir. İhracatın genişletilmesi daha fazla istihdam olanağı sağlayabilir. İhracatı artırma olanakları, belirli bir ülkedeki temel yatırımı da ortaya çıkarabilir ve böylece ülkenin ekonomik büyümesine yardımcı olabilir. Dış ticaretin ekonomik büyümeye katkıda bulunduğu önemli yollardan bazıları şunlardır (Thangavelu ve Rajaguru 2004):

- Dış ticaretin birincil işlevi, onsuz hiçbir gelişme sürecinin başlayamayacağı sermaye mallarının ithalatını sağlama yollarını araştırmaktır;
- Ticaret, üretkenlikte artışa izin veren ve ayrıca kısa vadeli çarpan etkisi ile sonuçlanan teknoloji akışını sağlar;
- Dış ticaret, (a) ithalattan kaynaklanan rekabet baskısı, (b) rekabet eden ihracat pazarlarının baskısı ve (c) kaynakların daha iyi tahsisi;
- Dış ticaret, çoğu işçinin refahını artırır. Bunu en az dört şekilde yapar: (a) Daha büyük ihracat daha yüksek ücretlere dönüşür; (b) işçiler aynı

zamanda tüketici oldukları için, ticaret onlara ithal ürünler yoluyla anında kazançlar sağlar; (c) ürettikleri malların değeri arttıkça işçilerin daha üretken olmalarını sağlar; ve (d) ticaret, sanayi ülkelerinden gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferlerini artırarak alıcı ülkelerde daha vasıflı işgücü talebine yol açar.

- Ticarete artan açıklık, çoğu gelişmekte olan ülkede yoksulluğun azalmasıyla güçlü bir şekilde ilişkilendirilmiştir.

Kısacası dış ticaret, farklı bölgelerin faktör donanımlarının daha verimli kullanımını teşvik ederek ve insanların verimli tedarik kaynaklarından mal elde etmelerini sağlayarak ekonomik refahı artıran büyümeyi teşvik eder.

1.2.1. İthalata Dayalı Büyüme

Rivera-Batiz ve Romer (1991), daha yüksek bir ekonomik büyümenin ithalat talebini artıracığını, çünkü ithalatın yüksek tüketimi teşvik edeceğini açıklamaktadır. İthalatın, daha az sermaye yoğun ülkelerde sanayileşmenin ilerlemesi üzerinde önemli bir etkisi vardır, çünkü ekonomik gelişme, kaynakların yeniden tahsis edilmesini ve endüstrilerde de yerli ve yabancı yatırım talebinin artmasını garanti etmektedir (Mujahid, ve diğ., 2019). İthalat için örneğin bir malın bölgede olmaması veya istenilen kalitede olmaması bazı ürünlerin yurt içinde üretilmesine rağmen ürün çeşidinin tam olarak farklılaşma ile üretilmemesi, fiyat etkinliği yurt dışında bulunurken o ürün yurt içinde pahalı olması gibi pek çok neden bulunmaktadır. Tüketim modeli, döviz kurları, yerel ve uluslararası malların fiyat farkı, gerekli doğal kaynakların kıtlığı, ulusal ve uluslararası ekonomik koşullar, işgücü gibi ithalat talebini belirleyen ekonomik ve ekonomik olmayan, iç ve dış birçok faktör bulunmaktadır. Bununla birlikte, fiyat farkındaki açıklık ve reel gelir, ithalat talebinin artmasının ana nedenleridir. Ayrıca, yetersiz yerli üretim üretim kapasitesi nedeniyle, bazı ülkeler, tüketici tarafından daha fazla mal veya hizmet talep edildiğinde, yurtiçinde kalitesi yetersiz olan malları ithal etmektedir (Mujahid ve diğ., 2019). Bu şekilde ithalat, dolaylı olarak kamu harcamaları için ve doğrudan tarifelerden gelir elde edilmesini sağlar. Kısacası, ithalat tüm GSYİH bileşenlerine katkıda bulunur, ancak aynı zamanda daha az sermaye yoğun olan ülkeler için ithal mallarla sermaye birikimi

ve yerli üretim süreçleri için verimliliği artırmanın önemli bir kaynağı olarak kabul edilir (Goh ve Olivier, 2002).

Ayrıca, yabancı ülkelerden ithalat, yerli üreticiyi yerel ürün kalitesini artırmaya teşvik edecek ve fiyat ve kalite farkı nedeniyle yabancı rekabeti artırabilecektir. Yerel üreticiler ve tedarikçiler, tüketicilere yüksek kaliteyi korurken düşük fiyatlarla daha fazla ürün üreteceklerdir (Constable ve Lakshmi, 2001). Ayrıca, dış rekabetin artması nedeniyle, yerli firmalar en son teknolojiler ve işçi becerilerini geliştirmek yoluyla çıktılarını artırmak için daha fazla çaba göstereceklerdir. Öte yandan ithalat, yurtiçinde yapılan belirli ürünlerin üretimini azaltabilir. Yerli firmaların yeterli kar düzeyini sürdürmek için işten çıkarmaları nedeniyle bu sektörlerde işsizlik artacaktır. Bununla birlikte, ticaret açıklarının da çok yüksek olduğu imalat sanayilerinde iş kaybetme olasılığı yüksektir, çünkü daha dengeli ticaret sektörlerinin istihdam kaybetme olasılığı daha düşüktür (Kletzer, 2001).

1.2.2. İhracata Dayalı Büyüme

İhracata dayalı büyüme (ELG) stratejisi, devletlerin sanayileşme sürecini hızlandırmak ve böylece ekonomik büyümelerini hızlandırmak amacıyla dünyanın birçok gelişmekte olan ülkesi tarafından takip edilmektedir (Harun ve diğ., 2019). Ülkelerin ihracat malları için karşılaştırmalı üstünlükten yararlanmalarını, ölçek ekonomilerinden yararlanmalarını, artan rekabet yoluyla üretimde verimlilik elde etmelerini ve uzun vadede ekonomik kalkınma ve büyüme için hayati önem taşıyan dış pazar rekabeti nedeniyle teknolojik bilginin yayılmasını teşvik etmelerini sağlar.

Gelişmekte olan ekonomilerin çoğu farklı makroekonomik politikalar izlemiştir. 1960'ların sonlarına kadar ithal ikameci sanayileşme politikaları yaygın olarak uygulanmıştır. Doğu Asya ülkeleri 1970'lerde stratejilerini değiştirmiş, ithal ikamesi politikalarını ihracatı teşvikle değiştirmiştir (Chandra ve Sahoo, 2007). Olağanüstü ekonomik büyümeye sahip tüm yüksek performanslı Asya ekonomileri (HPAE'ler), ihracat büyümesini desteklemek için çeşitli politika ve stratejiler izlemiş ve sonuç olarak bu ekonomilerin önemli ölçüde yüksek ihracat performansları ortaya çıkmıştır.

1.3. Kaynak Laneti (Bolluk Paradoksu)

'Kaynak laneti' terimi, doğal kaynaklara (özellikle petrol veya mineraller şeklinde) sahip olmanın mutlaka ekonomik başarıya yol açmadığı ve kaynak zenginliğinin uzun vadeli ekonomi üzerinde yapısal olumsuz bir etkisi olabileceği fikrine atıfta bulunur. Bir ülkenin değerli - ve genellikle temel - bir ekonomik çıktıya sahip olması nedeniyle ekonomik olarak (toplumsal ve politik olarak olduğu kadar) engellenebileceğini öne sürmek garip görünse de, kaynak lanetine inanan bilim insanları, çoğu zaman, kaynak bakımından zengin veya kaynağa bağımlı ülkeler, az sayıda doğal donanımına sahip ülkelere kıyasla daha kötü durumdadır (Moti, 2019).

Kaynak laneti (ayrıca bolluk paradoksu olarak da bilinir), kaynak bakımından zengin birçok ülkenin doğal kaynak zenginliklerinden tam olarak yararlanamaması ve bu ülkelerdeki hükümetlerin kamu refahı ihtiyaçlarına etkin bir şekilde yanıt vermemesi anlamına gelir. Ülkeler doğal kaynakları keşfettikten sonra daha iyi kalkınma sonuçları görmeyi bekleyebilirken, kaynak zengini ülkeler, kaynak zengini olmayan komşularına kıyasla daha yüksek çatışma ve otoriterlik oranlarına ve daha düşük ekonomik istikrar ve ekonomik büyüme oranlarına sahip olma eğilimindedir.

Kaynak bolluğunun ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisinin bulunması, çok sayıda çalışma ile desteklenmiştir. “Öncüler” Sachs ve Warner (1995) ve daha sonra Auty ve Mikesell (1998) de dahil olmak üzere çok sayıda bilim insanı, paradoksun varlığını büyük ölçüde gözlemlemiştir. Doğal kaynak bolluğu yüksek olan ülkelerin neredeyse hiçbiri 20 yıllık bir dönemde yüksek ekonomik büyüme yaşamamıştır. Kaynak bolluğunun bir ülke için birçok olumsuz sonucunun olduğu sonucuna varılmıştır. Ranis (1991) ise çalışmasında, gelir eşitsizliği, kaynak dışı sektörlerin zayıf rekabet gücü, rant kollama faaliyetinin artması, hükümetin insan kaynaklarını geliştirmesi için teşvik olmaması, daha fazla yolsuzluk ve otoriterlik dahil olmak üzere bunları, “kaynak lanetinin” varlığının ana noktalarını olarak belirtmiştir.

Ekonomiye en zararlı etkilerinden biri de kaynak dışı sektörün yok olmasıyla ilgilidir. Bununla ilgili olarak, Hollanda Hastalığı kavramı, imalat sektörünün kaynak sektörü tarafından dışlandığı bir durumu açıklamak için yaygın olarak

kullanılmaktadır. İmalat, yenilikleri getirmesi ve küresel ticaret yaratması nedeniyle ekonomik kalkınmanın en önemli nedenlerinden biridir. İmalat, karmaşık bir işbölümü (Ross, 1999) ve daha yüksek bir yaşam standardı (Sachs ve Warner 2001) sağlamaktadır. Dolayısıyla kaynak sektöründeki patlama, üretilen malların miktarında bir düşüşe yol açarak daha yüksek işsizliğe neden olmaktadır. Torres ve diğ., (2013) doğal kaynak sektörünün genişlemesi, sanayisizleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisini dengelemek için yeterli olmadığını belirtmiş ve imalat sektörünün gelişiminin ekonomi için elzem olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, doğal kaynak sektöründeki bir patlama, insan sermayesi ve eğitime yapılan kamu ve özel yatırımlar ve girişimcilik için zararlı olabilir. Kaynak bol bir ekonomide, yenilik ve teknoloji genellikle kaynak sektörünün çok gerisindedir ve bu da piyasaya dayalı ekonomiye geçişi yavaşlatır (Goorha, 2006).

1.4. Hollanda Hastalığı (Sendromu)

Genel olarak, "Hollanda hastalığı veya sendromu", ülkedeki ekonominin herhangi bir sektörünün hızlı gelişimi, diğer sektörlerin gerisinde kalması veya çökmesi olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle, petrol endüstrisinin tek başına doğal kaynaklarla ilgili büyüme aşamasına ve bu sektörün diğer endüstrilerin ekonomik yapısını ve sağlıklı gelişmesini engellemek için daha fazla kullanılmasına "Hollanda sendromu" denir. Bilimsel literatürde Dutch sendromu veya hastalığı olarak bilinen bu durum, bulunduğu ülkenin orantısız ekonomik büyümesini ifade eder. Hollanda sendromu, makroekonomik istikrarı iki farklı şekilde bozma etkisine sahiptir: birincisi, "petrol patlaması" ve ulusal para birimine olan talebin artması (Mukhtarov, 2017).

İkincisi, petrol gelirlerinin miktarı ve tahsilatı üzerindeki belirsizlik, ödemeler dengesi istikrarı ve zaruri olmayan dış borç anlaşmalarının imzalanması için kalıcı bir riske yol açabilir ve yükünü artırabilir. Üçüncüsü, hükümet harcamaları üzerinde bir "mandal etkisi" yaratabilen ve aynı zamanda ülkenin maliye politikasını geliştirmesine yardımcı olan istenmeyen gelir akışlarıdır. Petrol endüstrisindeki gelirlere kolay erişim, hükümet harcama politikasını da zayıflatacaktır. Örneğin, ek petrol gelirleri ile birlikte kamu harcamalarının artması, düşen petrol fiyatları nedeniyle devlet bütçesini

olumsuz etkilemekte ve uzun vadeli bütçe açığı, dış borç ve faiz ödemelerinin artmasına neden olmaktadır.

Diğer yandan, değerli bir doğal kaynağın yeni keşfi veya sömürüsü ve böyle bir keşfin bir ulusun genel ekonomisi üzerinde sahip olabileceği beklenmedik sonuçlarla ilişkilidir. Hollanda hastalığı terimi, 1977'de The Economist dergisi tarafından 1959'da Kuzey Denizi'nde geniş doğal gaz yataklarının keşfinden sonra Hollanda'da meydana gelen bir krizi analiz ettiğinde ortaya çıkmıştır. Hollanda loncasının keskin bir şekilde yükselmesi, Hollanda'nın petrol dışı tüm ürünlerin ihracatını dünya pazarında daha az rekabetçi hale getirmiştir (The Economist journal, 2021).

Brahmbhatt ve diğ. (2010), *Hollanda Hastalığı ile Başa Çıkmak* başlıklı çalışmalarında, olumlu bir şokun ardından üretim yapısındaki değişiklikleri yansıtan bir fenomen olan Hollanda hastalığını incelemişlerdir. Keşfedilen doğal kaynakların petrol veya mineraller olduğu durumlarda, teoriye göre, şokun olumlu etkilerine imalat ve tarımda bir daralma veya durgunluk eşlik edebilir. Çalışma, bu tür doğal kaynak zenginliğinin ekonomiyi etkileyebileceği kanalları ele almakta ve ayrıca Hollanda hastalığının gelişim etkilerine, özellikle üretkenlik dinamikleri ve oynaklıkla ilgili potansiyel olumsuz etkilere odaklanır ve maliye, döviz kuru ve yapısal reform politikalarının karışımı dahil olmak üzere olası politika tepkilerini incelemiştir.

Hollanda Sendromunun 7 ana belirtisinden bazıları Azerbaycan'da da görülmektedir. Bunlardan biri, ulusal paranın çoğu yıl yabancı paralar karşısında aşırı yükselmesi, ihraç edilen malların rekabet gücünün azalması, üretim faktörlerinin marjinal faydasının yüksek olduğu bir dönemde bu tür bir dağılımdan kaçınılması, tek taraflı kalkınmanın sağlanmasıdır. Diğer sektörlerdeki ihracat artışına rağmen, geçiş döneminde ülke ekonomisi gerilemiştir. Yeni ilerleme süreci göz önüne alındığında, ihracatta gerçek bir rekabet avantajının olup olmadığı konusunda yanlış bir sonuca varmak mümkündür. Sendromun ilk belirtileri olan Hollanda Sendromu ve alınması gereken önlemler, petrol ihracatının başladığı 2005 yılının sonlarından itibaren ülke ekonomisinde daha da önemli hale geldi (Gurbanov, 2012).

Hollanda Sendromunun bazı özellikleri Azerbaycan'da da görülse de, ülkenin serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecindeki bir ülke olması nedeniyle ülkedeki geçiş döneminin farklılık gösterdiği dikkat çekmektedir. İstatistiklere göre Azerbaycan'ın ihracatının %90'ını sadece petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. Ülkede petrol gelirlerinin keskin bir şekilde düşmesinin arka planında ortaya çıkan ekonomik sorunlar, 2014 yılından itibaren petrol fiyatlarının kademeli olarak 140-150 dolardan 30-40 dolara düşmesi bunu bir kez daha kanıtlamıştır (Gurbanov, 2011). Petrol gelirlerindeki düşüş, başta finans ve bankacılık sektörü olmak üzere inşaat, turizm, hizmetler ve diğer sektörleri ciddi şekilde olumsuz etkiledi.

1.5. İhracat İstikrarsızlığı ve Nedenleri

İhracat istikrarsızlığı bir ülkenin elde ettiği eden ihracat kazançlarıyla ilgili, ampirik olarak ihracat hacimleri hakkındaki belirsizlikten çok fiyat veya ticaret hadleri belirsizliğinden kaynaklanırken, gelişmekte olan ülkelerde önemli bir makroekonomik belirsizlik kaynağıdır. Bu ülkeler, ihracat tabanının çeşitlendirilmesi ve emtia fiyatlarına bağlı riskten korunma araçlarının kullanımı da dahil olmak üzere, ihracat gelirlerindeki istikrarsızlığa maruz kalma durumlarını azaltmak için bir dizi farklı yaklaşım benimsemiştir. Ancak bu stratejiler, bu ülkeler için ihracat istikrarsızlığı sorununu ortadan kaldırmamıştır. İhracat tabanının çeşitlendirilmesi, gerçekten kendi kendini sigortalama hedefine yönelik uzun vadeli bir çözümdür ve böyle bir çeşitlendirme ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğüne ters düşerse arzu bile edilmeyebilir. Mevcut riskten korunma araçlarına ilişkin olarak, bu piyasalar, gelişmekte olan ülkelerin önemli bir riske sahip olduğu seçilmiş bir dizi emtia ile sınırlı kalmaktadır (Gökhan ve diğ., 2019). Emtia üreten gelişmekte olan ülkelerdeki ihracat istikrarsızlığı ile ilişkili risk bu nedenle büyük ölçüde çeşitlendirilemez olarak kabul edilmelidir.

1.6. Ekonomik Çeşitlilik

Ekonomik çeşitlendirme, bir ülkenin daha çeşitli bir üretim ve ticaret yapısına geçtiği ekonomik gelişme sürecinin temel bir unsurudur. Ekonomik çeşitliliğin olmaması, genellikle daha uzun vadeli ekonomik büyüme beklentilerini baltalayabilen dış şoklara karşı artan kırılganlıkla ilişkilendirilir (Değer, 2010). Çoğu genellikle

küçük veya coğrafi olarak uzak, karayla çevrili ve/veya birincil tarım veya minerallere büyük ölçüde bağımlı olan dünyanın en yoksul ülkeleri, en yoğun ekonomik yapılara sahip olma eğilimindedir.

Ekonomik çeşitlendirme, üretkenliği artırmak, istihdam yaratmak ve sürdürülebilir yoksulluğu azaltan büyüme için temel sağlamak amacıyla daha çeşitli bir yerli üretim ve ticaret yapısına geçiş olarak tanımlanabilir. Yerli üretim çeşitlendirmesi, yerli üretimin sektörler, endüstriler ve firmalar arasında kaymasından kaynaklanmaktadır. Yapısal dönüşümün dinamiklerinin yakalanması, çünkü yerli üretimin başarılı bir şekilde çeşitlendirilmesi, endüstriler arasında ve/veya içinde düşük üretkenlik faaliyetlerinden daha yüksek üretkenliğe sahip faaliyetlere kaynak tahsisini gerektirir. Ticaret çeşitlendirmesi üç şekilde gerçekleşir (Demir, 2013):

- 1) yeni ürünlerin (mal veya hizmetlerin) ihracatı (veya ithalatı),
- 2) mevcut ürünlerin yeni pazarlara ihracatı (veya ithalatı), ve
- 3) ihraç edilen (veya ithal edilen) ürünlerin niteliksel olarak iyileştirilmesi.

Ticaretin çeşitlendirilmesi, kalitenin yükseltilmesi ve yerli üretimin sektörel çeşitlendirilmesi genellikle yakından bağlantılıdır. Ticaret, genellikle ekonomik çeşitlendirmenin arkasındaki kilit faktördür. Aslında, küresel ekonomiye entegrasyon, Doğu Asya'daki ülkelerin imalatı çeşitlendirmedeki başarısının arkasında yatarken önemli bir yoksulluk azalmasına neden olmuştur. İhracat çeşitlendirmesi, olumsuz ticaret hadleri şoklarına karşı kırılganlığı azaltmak ve ihracat gelirlerini istikrara kavuşturmak ve aynı zamanda çıktı çeşitlendirmesini yönlendirmek için başlı başına bir amaçtır. Aslında, ihracat çeşitlendirmesi, düşük gelirli ülkelerde daha az çıktı oynaklığının yanı sıra daha hızlı sektörel yeniden tahsis ile ilişkili görünmektedir. Ampirik kanıtlar ayrıca ihracat ürünlerinin kalitesinin yükseltilmesinin, yerli üretim çeşitlendirmesinin verimlilik artışı üzerindeki daha büyük etkisi ile yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (IMF, 2014).

Ticaretin çeşitlendirilmesi, kalitenin yükseltilmesi ve yerli üretimin sektörel çeşitlendirilmesi genellikle yakından bağlantılıdır. Ticaret, genellikle ekonomik çeşitlendirmenin arkasındaki kilit faktördür. Aslında, küresel ekonomiye entegrasyon,

Doğu Asya'daki ülkelerin imalatla çeşitlendirmedeki başarısının arkasında yatar ve bu da daha önce benzeri görülmemiş bir yoksulluk azalmasına neden olmuştur. İhracat çeşitlendirmesi, olumsuz ticaret hadleri şoklarına karşı kırılganlığı azaltmak ve ihracat gelirlerini istikrara kavuşturmak ve aynı zamanda çıktı çeşitlendirmesini yönlendirmek için başlı başına bir amaçtır (Ong, 1994). Aslında, ihracat çeşitlendirmesi, düşük gelirli ülkelerde daha az çıktı oynaklığının yanı sıra daha hızlı sektörel yeniden tahsis ile ilişkili görünmektedir.

Ekonomik çeşitlendirme artık sadece yeni endüstrilerin ortaya çıkmasını gerektiren bir durum olarak görülmemektedir. Geçmişte, tüm endüstrilerin gelişimine ve kaynakların eski (düşük üretkenlik) ve yeni (yüksek üretkenlik) sektörler arasındaki hareketine odaklanılırken, bu durum tipik olarak bir sektördeki tüm üretim unsurlarına yatırım yapılmasını gerektirmektedir. Bugün çeşitlendirilmiş ekonomilere giden daha birçok yol bulunmaktadır. İlk olarak, firmalara ve firma düzeyindeki özelliklere ve performansa ve mevcut endüstriler dahil olmak üzere düşük verimli firmalar ile yüksek verimli firmalar arasındaki kaynakların gerçek yerleşimi sürecine artan bir odaklanma olmuştur (Foster, Rosenzweig, 2004). Sektörler içinde, ihracat yapan firmaların, yapmayanlara kıyasla verimlilik ve ücret priminden yararlandığını gösteren önemli bulgular vardır. İkinci olarak, teknolojik değişim ve ulaşım maliyetlerindeki seküler düşüş, üretimin bölünmesine ve faaliyetlerin konumlandırılması ve yönetilmesinin en verimli olduğu yere göre farklı ülkelerde farklı faaliyetlerin veya görevlerin üstlenildiği bölgesel ve küresel değer zincirlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Üçüncüsü, rekabeti destekleyen düzenleyici reform ve iletişim maliyetlerinin düşüşü, gelişmekte olan ülkelerin, çoğu geleneksel tarım veya imalat faaliyetlerine kıyasla nispeten yüksek üretkenlik faaliyetleri sağlayan hizmet ticaretine katılımlarını büyük ölçüde genişletmelerini sağlamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN EKONOMİSİ VE SEKTÖREL DEĞERLENDİRME

2.1. Azerbaycan Ekonomisinin Genel Durumu

Bağımsızlık sonrası geçiş döneminde Azerbaycan ekonomisi diğer ülkelere kıyasla önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Zengin enerji kaynaklarının mevcudiyeti, yabancı yatırımcıları sektöre çekerek ekonomik büyümeyi teşvik eden faktörlerden biridir. Azerbaycan'da ekonomik gelişme, makroekonomik istikrar ortamında devam etmektedir. Mevcut aşamada Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik gelişiminin sonuçları, ekonominin istikrarlı işleyişini ve çoğu makroekonomik göstergenin dinamiklerinin iyileşmesini karakterize etmektedir (Tablo 2.1). Ekonomideki karmaşık yapısal değişiklikler ve yerel üretimin rekabet gücünü artırmaya yönelik büyük ölçekli önlemler, sosyo-ekonomik kalkınmanın kalitesinin iyileştirilmesi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olmuştur.

1995'te %11,8 olan GSYİH büyüme oranı, 1996'dan beri yükselmektedir. Azerbaycan'ın %10'luk ekonomik büyümesi, 1998 yılında Rusya'da yaşanan krizden etkilenmesine rağmen, dünya petrol fiyatlarındaki artış ve petrol sözleşmelerindeki yabancı yatırımın yanı sıra yılın son çeyreğinde inşaat sektöründe ve dış ticarete kaydedilen ilerlemelerden kaynaklanmıştır.

Azerbaycan Hükümeti, 2003-2005 yılları için Yoksulluğu Azaltma ve Ekonomik Kalkınma Devlet Programının ardından 2003-2006 yıllarını kapsayan yeni bir program uygulamıştır. Yoksulluk oranı, ilk programın kabul edildiği 2003 yılında %44,7 iken 2010 yılında %11,5'e düşmüştür. Bu oran 2005 yılından bu yana her yıl biraz azalmaktadır (Süleymanov ve Zeynalov, 2009:22).

Tablo 2.1: Azərbaycan makroekonomik göstərgələri

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Gayri safi yurtiçi hasıla, milyon manat	54380,0	60425,2	70337,8	80092,0	81896,2	72578,1	92857,7
Nüfusun geliri, milyon manat	41744,8	45395,1	49187,9	53103,7	56769,0	55754,1	57181,5
Ortalama aylık nominal maaş, manat	466,9	499,8	528,5	544,6	635,1	707,7	732,1
Devlet bütçe gelirleri:							
mln. manat	17498,0	17505,7	16516,7	22508,9	24398.5**	26077.9	26631.7
yüzde olarak gayri safi yurtiçi hasılda	32,2	29,0	23,5	28,1	29,8	36,0	28,7
Devlet bütçe harcamaları:							
mln. manat	17784,5	17751,3	17594,5	22731,6	24425,9	26416,3	27412,4
yüzde olarak gayri safi yurtiçi hasılda	32,7	29,4	25,0	28,4	29,8	36,5	29,5
Devlet bütçe açığı (-), fazla ::							
mln. manat	-286,5	-245,6	-1077,8	-222,7	-207,8	-1734,6	-1016,1
yüzde olarak gayri safi yurtiçi hasılda	0,5	0,4	1,5	0,3	0,3	2,4	1,1

Tablo 2.10: Devamı

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Nüfusun bankalardaki mevduatı (yıl sonunda) milyon. manat	9473,9	7448,7	7561,2	8375,4	8637,9	8177,9	9241,5
Nüfus (yıl sonu), milyon. insanlar	9705,6	9810,0	9898,1	9981,5	10067,1	10119,1	10119,1
Sabit kıymetler (yıl sonu), milyon. manat	124008,4	169120,3	182788,5	198970,4	227220,6	240694,0	-
Kredi yatırımları (yıl sonunda), milyon. manat	21730,4	16444,6	11757,8	13020,3	15298,2	14530,4	17119,8
Ekonomiye yapılan yatırımlar, milyon. manat	20057,4	22706,4	24462,5	25877,0	24986,6	22484,0	-
Cari hesap bakiyesi, milyon. Amerikan Doları	-222,5	-1363,4	1684,6	6051,1	4364,9	-227,6	-

Kaynak: Azərbaycan İstatistik Birimi, 2022 https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Tablo 2.2: Gayri safi yurtiçi hasıla - manat, dolar ve euro cinsinden

	Toplam			kişibaşına			1\$= manat	1avro= manat
	mil.azn	mil.dol	mil. euro	mil.azn	mil.dol	mil. euro		
2015	54380,0	52996,8	47785,6	5706,6	5561,5	5014,6	1,0261	1,1380
2016	60425,2	37862,8	34217,8	6269,6	3928,6	3550,4	1,5959	1,7659
2017	70337,8	40867,9	36213,7	7226,0	4198,5	3720,3	1,7211	1,9423
2018	80092,0	47112,9	39858,7	8156,2	4797,8	4059,0	1,7000	2,0094
2019	81896,2	48174,2	43019,5	8268,8	4864,0	4343,5	1,7000	1,9037
2020	72578,1	42693,0	37411,4	7277,4	4280,8	3751,2	1,7000	1,9402
2021	92857,7	54622,2	46197,9	9269,3	5452,5	4611,6	1,7000	2,0125

Kaynak:

Azerbaycan

İstatistik

Birimi,

2022

https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Azerbaycan pandemi sonrasında ekonomik büyümesini yeniden sağlamış ve 2021'i yüksek ekonomik büyüme ile kapatmıştır. 2021'de Azerbaycan ekonomisi %5,6 büyüyerek son sekiz yılın en yüksek büyüme oranını yakalamıştır. 2020'de ekonomik büyüme %5'in üzerinde, petrol dışı ekonomi %7,2, sanayi üretimi %5'in üzerinde ve petrol dışı sanayi yaklaşık %20 büyümüştür. Bu gelişme göstergeleri, pandemi sonrası dünyanın en başarılı büyüme göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Böylece, 2021'de ülke 92,8 milyar manat veya bir önceki yıla göre %5,6 daha fazla üretim gerçekleştirmiştir. Başka bir deyişle, Azerbaycan ekonomisi durgunluktan yeni bir gelişme aşamasına girmiştir.

2.2. Azerbaycan Ekonomisinde Petrol Sektörü

Azerbaycan'ın petrol stratejisi çerçevesindeki ilk anlaşma, Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki Azeri, Günüşlü ve Çıralı yataklarında yabancı ortaklarla ortak petrol üretiminin düzenlenmesini sağlamıştır. Sözleşme müzakereleri bir yıldan fazla sürmüştür. Bakü, İstanbul ve Houston'da görüşmeler yapılmış ve sözleşme Eylül 1994'te imzalanmak üzere yetkililere sunulmuştur. Anlaşma, 8 ülkeden 11 büyük petrol şirketi ile birlikte bu sahaların işletilmesine ilişkin kuralları belirlemiştir. Daha sonra bu anlaşma, "Yüzyılın Sözleşmesi" olarak tanımlanmıştır. İlk petrol üretimi

Kasım 1997'de Yüzyılın Sözleşmesi kapsamında başlamıştır. Petrol üretiminden sağlanan fonlar Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu'nda toplanmaya başlanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) Aralık 1999'da Sayın Haydar Aliyev'in kararnamesi ile kurulmuştur (Aras, 2006).

Bakü-Novorossiysk kuzey rotası 1998'de ve Bakü-Supsa batı rotası 1999'da, Yüzyılın Sözleşmesi kapsamında üretilen ilk petrolü Avrupa pazarlarına getirmek için başlatılmıştır. Bu iki boru hattının yıllık kapasitesi maksimum 20 milyon tondur. Ardından 2002 yılında ana petrol ihraç boru hattı olan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının inşaatına başlanmıştır. 1.773 km uzunluğundaki boru hattının resmi açılışı Temmuz 2006'da başlamıştır, boru hatları yıllık 50 milyon kapasiteli Azerbaycan (449 km), Gürcistan (235 km) ve Türkiye (1.059 km) olmak üzere üç ülkeden geçmektedir. Boru hattına 4 milyar dolar yatırım yapılmış ve 22.000 kişi buna dahil olmuştur.

Boru hattının sahibi uluslararası bir konsorsiyum olan BTC'dir. Hissedarları BP (%30,1), SOCAR %25, Unocal %8,9, Statoil (%8,7), TPAO (%6,5), ENI (%5), Itochu (%3,4), Conoco Phillips (%2,5), Inpex (%2,5), Toplam (%5) ve Amerada Hess (%2,4). Görüldüğü gibi Sayın Haydar Aliyev tarafından kurulan Petrol Stratejisi başarıyla uygulanmakta, Azerbaycan petrol endüstrisinin daha da geliştirilmesi ve dünya pazarlarına petrol ve gaz ihracatı için birçok çalışma yapılmış ve bütünleştirici hedefleri olan büyük projeler hayata geçirilmiş ve bunların sonucunda gerçekleştirilen ve uygulanmak üzere olan özgün projeler şunlardır (Mukhtarov, 2017):

Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı (Güney Kafkasya Boru Hattı) - resmi olarak 25 Mart 2007'de açılmıştır. Boru hattı 42 inç çapında ve 970 km uzunluğundadır (Azerbaycan'da 442 km, Gürcistan'da 248 km ve Erzurum'dan Gürcistan-Türkiye sınırına kadar 280 km). Her bir borunun uzunluğu 11,5 m'dir. Boru hatları Japon şirketi Sumitomo tarafından uygulanmıştır.

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP), Azerbaycan'dan Türkiye üzerinden Avrupa'ya uzanan bir doğal gaz boru hattıdır. İkinci faz gaz ise bu boru hattı ile Şah Deniz sahasından taşınmaktadır. Boru hattının beklenen maliyetinin 10-11 milyar dolar olduğu tahmin edilmiştir. Aynı zamanda, boru hattının planlanan kapasitesi başlangıçta yılda 16 milyar metreküp (570 milyar fit küp), ardından 23

milyar metreküp (810 milyar fit küp) ve 31 milyar metreküptür (1,1 trilyon fit küp). kübik feet) 2023'te amaçlandı. Rezervlerdeki artışa paralel olarak Azerbaycan ve Türkmenistan'dan ilave gaz temini için Trans-Hazar boru hattı kapasitesinin paralel çevrimleri ve kompresör istasyonları eklenmiştir (Mukhtarov, 2017).

2.2.1. Petrol Üretimi

Petrol endüstrisi, ülkenin en önemli endüstrilerinden biri durumundadır. Azerbaycan petrolünün ve ürünlerinin yüksek kalitesi, petrolün ihracattaki yüksek payı, petrol rezervlerinin zenginliği, Azerbaycan ekonomisinin gelişmesinde bir kez daha önemli bir rol oynamalarını sağlamaktadır. Petrol endüstrisinin ve ilgili işleme endüstrilerinin gelişmesi sayesinde cumhuriyet, petrolün sanayileşmesinde en önemli üslerden biri haline geldi.

Şu anda petrol endüstrisi, ülkenin GSYİH'sının %61'ini, sabit varlıkların %41'ini ve sanayi işçilerinin %35,5'ini oluşturmaktadır. Azerbaycan şu anda petrol üretimi açısından 92 ülke arasında 32. sırada yer almaktadır. Petrol üretiminin dinamikleri, üretimin son 50 yılda istikrarlı olmadığını göstermektedir (Aras, 2008).

Petrol gelirlerinin hızlı büyümesi, petrol sektörünü ülke ekonomisinin kilit bir sektörü haline getirmiştir. Bir yandan petrol üretimi ve satışı alanında elde edilen başarılar, diğer yandan dünya piyasasında petrol fiyatlarının yükselmesi makroekonomik göstergelerin (GSYİH ve bütçe gelirleri, dış ticaret) dinamik büyümesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Ocak-Temmuz 2021'de ülkenin petrol üretimi 20,1 milyon ton (yoğuşma dahil) olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılının aynı döneminde 20,5 milyon ton olmuştur. Gaz üretimi 24,1 milyar metreküp (2019 Ocak-Temmuz döneminde 22,3 milyar metreküp) iken, 2021 yılın Ocak-Temmuz döneminde BP, Azeri-Çırac-Güneşli (ACG) bloğundan 13,3 milyon ton petrol (2020 yılının aynı döneminde 14 milyon ton) ve Şah Deniz sahasından (aynı dönem) 2,2 milyon ton kondens üretmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu'nun (SOFAZ) varlıkları 2020 yılının sonuçlarına göre 45 milyar doları aşmış ve kuruluşundan bu yana fonun yatırım geliri 10,2 milyar doları bulmuştur. Petrol Fonu'na göre, Fonun 2021'deki bütçe

gelirleri 15 milyar 985,6 milyon manat ve bütçe giderleri, 11 milyar 382,7 milyon manat olarak gerçekleşmiştir (Azerbaycan İstatistik Birimi, 2022).

Tablo 2.3: Azerbaycan'da petrol üretimi

Yıl	Ham petrol üretimi (gaz kondensatı dahil)
2015	41.628
Emtia	41.570
2016	41.050
Emtia	40.999
2017	38.688
Emtia	38.636
2018	38.814
Emtia	38.722
2019	37.501
Emtia	37.452
2020	34.532
Emtia	34.465

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2022. <https://www.stat.gov.az/-source/-system-nat-accounts/>

Genel olarak tahmine göre, petrol fiyatları varil başına 70 doların altına düşmezse, 2024 yılına kadar Azeri-Çırac-Güneşli, Şah Deniz sahaları, BTC ve Güney Kafkas boru hattından tek başına devlet gelirleri 350 milyar doları aşması beklenmektedir.

2.3. Petrol Bağımlılığı

Azerbaycan, petrol ve gaz gelirleri temelinde hızla gelişim göstermiştir. Ancak Azerbaycan'ın hidrokarbonlara bu kadar bağımlı olmaya devam etmesi durumunda, ciddi şoklarla karşı karşıya kalacağı tahmin edilmektedir. Azerbaycan hükümeti petrole olan bağımlılığını sıfıra indirmek için bir hedef belirlemiştir (Suleymanov ve diğ., 2017). Meclis'te 2022 yılı devlet bütçesinin görüşülmesi sırasında, Azerbaycan'ın şu anda 2022-2030'u kapsayan yeni bir kalkınma aşamasına girdiğini söylenebilir.

Petrol dışı sektörün gelişmesi de ülke ekonomisinin ve devlet bütçesinin petrole bağımlı hale gelmesinin önlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Petrol dışı sektörün gelişimi, bölgelerin sosyo-ekonomik büyümesine ve yoksulluğun azaltılmasına da doğrudan etki etmektedir (Kalehsar, 2020). Petrol dışı sektörün gelişmesi, ihracatın yapısında tek bir ürünün hakimiyetini engellemekle birlikte, ürün ihracatının piyasa koşullarındaki dalgalanmalara bağımlılığını azaltmada da doğrudan etkiye sahiptir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası ilişkiler sistemine hızlı bir şekilde adapte olması, ekonomide istikrarlı büyümenin sağlanması, ülkedeki yoksulluğun azaltılması, ekonomik çeşitliliğin sağlanması ve ihracatın yanı sıra doğrudan doğruya sivil toplum kuruluşlarının hızla gelişmesine bağlı olacaktır. Petrol dışı sektörün sürekli gelişimi, bu alanlarda üretilen ürünlerin rekabet gücünün artmasını gerektirmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dünya pazarına hammadde olarak ağırlıklı olarak petrol ürünleri ihraç ettiği açıktır (Kalehsar, 2020). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ilk günlerinde dünya pazarına petrol ihracatının hızlanması, ülkenin stratejik uluslararası ekonomik ilişkiler sistemine entegrasyonunun başlangıcı olmuştur.

Petrol dışı sektörün devlet tarafından düzenlenmesini amaçlayan politikaların uygulanması, ülkenin petrole olan bağımlılığını azaltmak ve aynı zamanda yoksulluğu azaltmak için önemli ekonomik önlemler planına yansıtılmaktadır. Bu planların uygulanması, sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın temelini oluşturur. Petrol dışı sektörde, iç ve dış pazarlarda ürünlerin güçlenmesi, mevcut teknolojilerin uygulanmasının gerçekleştirildiğini yansıtmaktadır. Özel sektör, bir bütün olarak petrol sektöründe daha büyük bir avantaja sahip iken, bu öncelikle mülk ve mülkün özelleştirilmesinden kaynaklanmakta ve piyasa ekonomisine geçişin kilit bir özelliği olarak meydana gelmiştir (Kanapiyanova, 2016). Yabancı yatırımcılar petrol sektörüne yatırım yapmakla daha fazla ilgilenmektedir. Yabancı yatırımcıların petrol dışı sektöre ilgisi nispeten düşüktür, çünkü petrol dışı sektörün gelişimini artırmaya yönelik tedbirlerin uygulanması, birçok durumdaki riskler ve zayıf altyapı ile ilişkilidir. Petrol sektöründeki yatırımların beşeri sermayeye ve sanayi sermayesine dönüştürülmesi sonucunda yeterli kar elde edilebilir (Kanapiyanova, 2016). Bu nedenle, petrol dışı sektörü geliştirmeye yönelik tedbirlerin uygulanması, ülke

ekonomisinin modern koşullarda istikrarını artırmanın yanı sıra çeşitlendirmeyi güçlendirmede doğrudan bir etkiye sahiptir.

Yukarıdaki faktörlere daha yakından bakıldığında, Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomisi de dahil olmak üzere benzer emtia bağımlısı ekonomilerde petrol dışı sektörün bugün ve gelecekteki rolü daha net anlaşılmaktadır. Petrol dışı sektör, devlet gelirlerinin artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak, bütçe gelirleri, petrol sektöründen elde edilen büyük miktarda gelire rağmen, tükenen rezervler nedeniyle reel sektörün yani petrol dışı sektörün sürdürülebilirliğine daha fazla bağımlıdır (Şanlısoy, Ekinci, 2019:596). Bu nedenle petrol dışı sektörün geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi ölkemiz için bir önceliktir.

2.4. Azerbaycan’da Petrol-dışı Sektörlerin Değerlendirilmesi

2014 yılı sonlarında dünya pazarında petrol fiyatlarının hızla düşmesi ve derinleşen mali kriz bağlamında, ekonominin çeşitlendirilmesi ve petrol dışı sektörün gelişmesi Azerbaycan'ın sürdürülebilir kalkınmasının sağlanmasında kilit rol oynamaya başlamıştır. Ekonominin son beş yıldaki büyümesi, esas olarak GSYİH içindeki payı %65'e ulaşan petrol dışı sektörün gelişmesinden kaynaklanmıştır (Azerbaycan İstatistik Birimi, 2021). Resmi istatistiklere ve makroekonomik göstergelere göre, son 13 yılda ölkenin petrol dışı sektörü bir bütün olarak 2,7 kattan fazla büyümüştür (Azerbaycan İstatistik Birimi, 2021). Kuşkusuz, petrol gelirleri pahasına petrol dışı sektörün gelişmesi için ekonomiyi çeşitlendirmeye yönelik alınan tedbirlerin rolü büyük olmuştur (Ahmadov, 2010).

Ekonominin petrol dışı sektöründe gerçekleşen tüm bu süreçler büyük bir canlanmaya yol açmıştır. Halihazırda ölkede üretilen petrol dışı ürünler, kimyasal ürünler, elektrikli makine ve teçhizatlar, inşaat malzemeleri, hazır tekstil malzemeleri vb. farklı ölkelere ihraç edilmektedir. Geçiş ekonomisinden başarıyla çıkan Azerbaycan'ın önündeki temel görevlerden birinin, doğal kaynaklarını bir hedef doğrultusunda kullanarak ekonominin çeşitlenmesini sağlamak ve petrole olan bağımlılığını en aza indirmek olduğu açıktır (Kurbanova, 2010).

Tablo 2.4: Azerbaycan'ın petrol-dışı sektör ihracatları

Ürün	2018		2019		2020	
	Miktar	Kar, min ABŞ dolları	Miktar	Kar, min ABŞ dolları	Miktar	Kar, min ABŞ dolları
Patates, ton	66.563,4	29.627,5	61.785,1	26.851,8	81.388,3	33.786,2
Taze sebzeler, tonlar	233.332, 4	202.811, 9	221.195, 1	214.130, 2	218.530, 3	219.968, 5
Taze meyve, tonlar	319.187, 9	324.780, 7	336.342, 0	361.362, 9	301.080, 9	349.886, 2
çay, ton	1.367,0	9.373,9	1.505,9	9.510,3	1.357,2	9.461,4
Buğday unu, ton	1.207,1	325,8	724,3	185,7	-	-
Bitkisel yağlar, ton	10.842,2	9.353,8	8.218,7	7.399,4	14.043,4	12.238,3
Hidrojene katı ve sıvı yağlar, ton	3.634,2	4.656,6	6.135,7	7.284,1	6.665,8	8.109,2
Margarin, diğer gıda katkı maddeleri , tonlar	2.768,5	2.819,8	3.358,5	3.606,9	3.907,8	4.215,1
Şeker, bin ton	44,1	24.974,7	62,1	26.880,1	60,6	26.904,3
Konserve meyve ve sebzeler, tonlar	6.688,7	7.753,6	6.927,8	9.190,3	7.191,2	8.727,8
Meyve ve sebze suları, tonlar	7.487,2	9.672,8	9.870,2	11.183,6	11.856,3	15.779,5

Tablo 4.2: Devamı

Ürün	2018		2019		2020	
	Miktar	Kar, min ABŞ dolları	Miktar	Kar, min ABŞ dolları	Miktar	Kar, min ABŞ dolları
Doğal üzüm şarapları ve üzüm suyu, bin dkl.	657,6	7.721,7	532,3	7.339,9	227,3	4.038,0
Koyu alkollü içecekler, bin dkl. %100 alkol ile	142,2	6.580,0	299,0	14.467,3	160,1	5.927,5
Tütün, ton	4.175,7	12.730,2	6.488,6	13.598,0	4.794,1	12.081,3
Sigara içiyorum. parçalar	134,2	1.534,8	183,9	1.733,8	461,2	2.611,8
Ham petrol, min ton	29.482, 4	15.710.529, 3	30.837, 1	14.814.132, 7	29.023, 1	9.363.570, 7
Ham petrol, SOCAR ve AIOC raporların a göre bin ton	32.651, 3	16.346.035, 6	31.238, 0	14.447.114, 0	28.374, 2	8.520.478, 8
Jet motorları için gazyağı yakıtı, bin ton	304,7	174.556,3	181,1	111.708,9	104,7	53.644,4

Tablo 4.2: Devamı

Ürün	2018		2019		2020	
	Miktar	Kar, min ABŞ dolları	Miktar	Kar, min ABŞ dolları	Miktar	Kar, min ABŞ dolları
Ağır distilatlar veya diğer amaçlar için gaz distilatları, bin ton	661,2	329.670,8	761,0	341.605,4	847,7	213.391,1
Doğalgaz, milyon. metreküp	8.039,9	1.512.290,9	12.537,4	2.366.833,7	12.424,5	2.190.522,1
SOCAR ve AIOC raporlarına göre doğalgaz, milyon. metreküp	9.911,8	1.704.499,1	11.833,0	2.496.496,1	13.839,9	2.763.457,9
Sıvı yakıt, bin ton	18,6	2.705,7	27,2	3.458,2	29,2	3.924,0
Yağlayıcılar, ton	30.527,1	13.658,4	10.523,9	6.017,4	18.199,2	10.009,2
Kok yağı, ton	225.945,0	14.677,1	226.390,7	22.561,1	178.947,0	11.269,9
Elektrik, mlyn. kVt.s	1.397,3	65.627,7	1.770,6	76.828,2	1.323,5	59.802,3
Asiklik alkoller, türevleri, tonu	212.699,3	44.725,5	388.392,9	64.575,1	475.806,0	56.176,6
Etilen polimerleri, ilk biçim, ton	79.705,6	74.365,9	86.752,5	69.694,0	110.671,0	77.721,4
Sığır derileri, bin adet	396,6	9.960,2	470,6	8.617,3	294,3	6.195,4
Sıvı yakıt, bin ton	18,6	2.705,7	27,2	3.458,2	29,2	3.924,0

Tablo 4.2: Devamı

Ürün	2018		2019		2020	
	Miktar	Kar, min ABŞ doları	Miktar	Miktar	Kar, min ABŞ doları	Miktar
Yağlayıcılar, ton	30.527,1	13.658,4	10.523,9	6.017,4	18.199,2	10.009,2
Kok yağı, ton	225.945,0	14.677,1	226.390,7	22.561,1	178.947,0	11.269,9
Elektrik, mlyn. kVt.s	1.397,3	65.627,7	1.770,6	76.828,2	1.323,5	59.802,3
Asiklik alkoller, türevleri, tonu	212.699,3	44.725,5	388.392,9	64.575,1	475.806,0	56.176,6
Etilen polimerleri, ilk biçim, ton	79.705,6	74.365,9	86.752,5	69.694,0	110.671,0	77.721,4
Sığır derileri, bin adet	396,6	9.960,2	470,6	8.617,3	294,3	6.195,4
Ham koyun ve kuzu derileri, bin adet	965,9	1.455,4	750,4	1.169,4	532,8	983,8
Kağıt ve karton, onlardan yapılan ürünler, tonlar	19,7	67,7	33,5	119,5	17,8	62,9
Pamuk lifi, ton	52.512,1	79.529,9	86.190,6	122.365,6	97.578,2	131.930,2
Pamuk ipliği, ton	9.488,5	23.667,8	12.803,3	30.155,1	9.040,9	18.951,3
Sentetik karmaşık ipliklerden kumaşlar, bin metrekaşe M. metre	5.999,6	1.344,7	5.041,6	1.073,8	3.715,1	585,5

Tablo 4.2: Devamı

Ürün	2018		2019		2020	
	Miktar	Kar, min ABŞ dolları	Miktar	Miktar	Kar, min ABŞ dolları	Miktar
Torbalar ve tekstil malzemeleri, tonları	8.358,9	17.411,2	9.094,1	19.649,6	9.506,2	18.133,7
Demirli metallerden yarı mamul ürünler, tonlar	38.434,9	16.941,2	23.965,2	10.112,0	15.320,8	5.693,1
Demirli metal çubuklar, tonlar	23.366,2	12.608,5	40.616,1	18.834,1	30.338,4	13.463,7
Demirli metal köşeler ve kanallar, tonlar	866,2	502,1	221,8	143,2	921,8	559,4
İşlenmemiş alüminyum, ton	34.583,8	71.438,8	45.978,9	84.644,5	37.667,1	63.710,3
Sıvı pompaları, üniteler	606	3.842,7	668	6.081,4	352	3.123,3

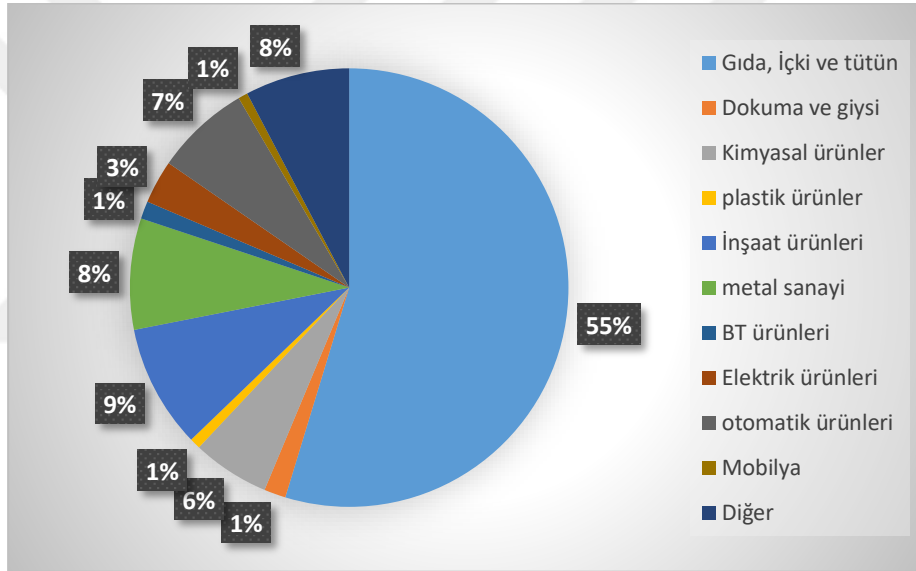
Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2022.

https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Azerbaycan İstatistik Kurumu'nun verilerine göre Ocak-Mayıs 2021'de Azerbaycan'ın ihracatı 8 milyar doları, petrol dışı sektörde ise 907,6 milyon doları bulmuştur. Petrol dışı sektörde ihracat, 2020 yılının aynı dönemine göre 184 milyon dolar veya yüzde 25,4 artmıştır. Mayıs 2021'de Azerbaycan'ın toplam ihracatı 1,6 milyar doları, petrol dışı sektördeki ihracatı ise 210,5 milyon doları bulmuştur. Petrol dışı sektörde ihracat geçen yılın mayıs ayına göre %22 veya 38 milyon dolar artmıştır. Ayrıca, 2021 yılında petrol dışı sektörde gıda ürünleri ihracatı 85,4 milyon dolar ve gıda dışı ürünlerin ihracatı ise 125,1 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Mayıs

2021'de gıda ihracatında düşüş olmasına rağmen gıda dışı ihracat geçen yılın aynı ayına göre %55,8 artmıştır (Rzayev, 2010).

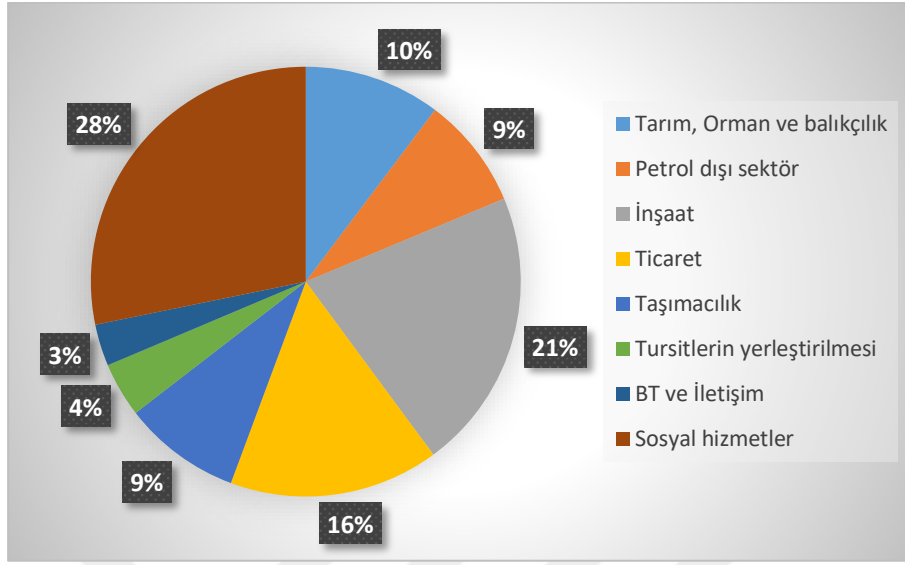
Azerbaycan'ın ihracatında petrol dışı sektörün payı 2020 yılın aynı çeyreğine göre 2 puan artarak %12,1 olmuştur. Bu dönemde, mal ve ürün çeşitliliği açısından Güney Kafkasya ülkeleri için en yüksek rakam olan petrol dışı ürünlerin ihracatı için 393 ürün pozisyonu belirlenmiştir. 2021 yılının ilk çeyreğinde petrol dışı ihracatta pamuk ipliği ilk sırayı almıştır. 2021'in ilk çeyreğinde 163,1 milyon. Rusya'ya 129,8 milyon dolar İsviçre'ye 44,7 milyon dolar Gürcistan'a 38 milyon dolar ABD'ye 18,3 milyon dolar değerinde toplam petrol dışı mal ihraç edilmiştir.

Şekil 2.1: 2020'de petrol dışı endüstrinin toplam çıktısının yapısı

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2022.
https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Ocak-Ekim 2020 döneminde ülke ekonomisinde petrol dışı sektörde yaratılan katma değer geçen yılın aynı dönemine göre %7,1 artmıştır. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'da yaratılan katma değer bir önceki yıla göre %11,1 artarak %69,2 olmuştur. GSYİH büyümesine en olumlu katkıyı yapan petrol dışı alt sektör ise ticaret ve taşıtların onarımı %1,3 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 2.2: 2020 yılının ilk yarısında petrol dışı sektörde yaratılan katma değerın sektörel payı

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2022.
https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Petrol dışı sektörün birçok alanında katma değer artış hızının geçen yılın aynı dönemine göre daha yüksek olduğunu belirtmek gerekir.

2.4.1. Azerbaycan Ekonomisinde Tarım Sektörü

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ekonominin kapsamlı gelişimi için, her şeyden önce, iç devlet reformları sürecinde, normatif-hukuki taban oluşturulmuş, araziler ve mülkler özelleştirilmiştir. Girişimcilik tarımda önemli bir faaliyet haline gelmiştir. Azerbaycan'ın tarım alanında üretim ve hizmet alanları örgütlenmiştir. Nüfusta maddi ilginin artmasının temel nedeni, hizmet ve üretimdeki artıştır. Tarımda, tüm mülk ve makinelerin yanı sıra toprağın yerel nüfusa özelleştirilmesi, ülkenin tarım reformlarının en parlak örneğidir (Shakaraliyev, 2009). Böylece, bu tür reformlar, nüfusun etkin işleyişi için geniş ve perspektif koşullar yaratmıştır.

Tablo 2.5: Tarım arazileri

Yıl	Tarım arazileri				
		Ekim Yeri	Dinlenmiş Topraklar	Çok Yıllık Dikimler	Samanlıklar ve Meralar
2010	100,0	38,6	0,9	4,8	55,7
2011	100,0	38,6	0,9	4,8	55,7
2012	100,0	38,9	0,9	4,8	55,4
2013	100,0	39,5	0,9	4,8	54,8
2014	100,0	39,5	0,9	4,9	54,7
2015	100,0	39,8	0,8	5,0	54,4
2016	100,0	41,0	0,8	5,1	53,1
2017	100,0	43,0	0,8	5,2	51,0
2018	100,0	43,1	0,8	5,3	50,8
2019	100,0	43,0	0,8	5,5	50,7
2020	100,0	42,8	0,8	5,7	50,7

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2022.
https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Mülkiyetin başarılı bir şekilde özelleştirilmesi, tarım reformlarının uygun ve verimli bir şekilde uygulanmasının sonucudur. Ülkedeki reformların bir parçası olarak, özelleştirilmiş çiftliklerin toplam mülk değerinin %70,9'u özel mülkiyete, %22,6'sı belediye mülküne devredilmiştir. Cumhuriyet, çeşitli mülk türlerini özelleştirmeyi başardı. Örneğin tarım sektöründe kullanılan kamyonlar, tüm genel ekipman, hayvancılık tesisleri, meraların özelleştirilmesi şeklinde girişimcilere verilmiştir.

Tablo 2.6: Toplamın yüzdesi olarak, fiili fiyatlarla gayri safi tarımsal üretimin yapısı

Yıl	Toplam			Toplam		
		Bitki Ürünleri	Hayvancılık Ürünleri		Bitki Ürünleri	Hayvancılık Ürünleri
	Tarım İşletmeleri			Bireysel Girişimciler, Aile Köylüleri Ve Haneler		
2015	7,3	4,8	9,7	92,7	95,2	90,3
2016	8,0	5,7	9,9	92,0	94,3	90,1
2017	9,8	7,9	11,4	90,2	92,1	88,6
2018	9,4	8,2	10,4	90,6	91,8	89,6
2019	9,1	8,6	9,6	90,9	91,4	90,4
2020	9,9	10,9	9,0	90,1	89,1	91,0

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2022.

https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Nüfusun gıda ihtiyacını karşılamak için Azerbaycan Cumhuriyeti'nde tahıl, patates, üzüm, sebze, meyve ve şeker pancarı yetiştirilmektedir. Girişimcilere her ürün için özel alanlar verilmiştir. Ülkede tahıl yetiştirme alanı büyümektedir. Hektar başına tahıl verimi 26,6 tona ulaşmıştır. Sebze yetiştiriciliği de tarım alanında geniş bir yere sahip bulunmaktadır. Bu alanda büyük bir ilerleme söz konusudur. Meyvecilik ve tütüncülük de gelişmede rol oynamaktadır. Hayvancılığın gelişimi önemli ölçüde artmıştır. Ülkede son yıllarda hayvan sayısı önemli ölçüde artmış, hayvancılık ürünleri üretimi hızla artmıştır. Bütün bunlar, bölgedeki girişimcilerin üretimi artırmak için özel finansal çıkarlarına bağlıdır.

Tablo 2.7: Tarım işletmelerinin temel ekonomik göstergeleri

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Kar, bin manat	53275	92290	83720	116506	120622	132835
Hasar, bin manat	13512	17043	20906	19587	27926	28820
Brüt kar, bin manat	39763	75246	62814	96918	92696	104016
Satışlardan elde edilen gelir, bin lira	391801	441505	504031	558807	622035	637351
Bitkisel üretimde kar (zarar (-), bin manat	20241	40267	32235	56577	68795	69321
Hayvancılık karı (zararı (-), bin manat	19993	31329	24355	19048	10481	27180
Brüt tarımsal hasıla (gerçek satış fiyatlarıyla), bin manat	374320	408711	383157	384958	615203	814426

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2022. <https://www.stat.gov.az>

Azerbaycan'da tarımın gelişmesi, ülkede gerçekleştirilen tarım reformları sayesinde sağlanmıştır. Bu reformlar sonucunda piyasa ilişkilerine dayalı bir tarım sektörü oluşturulmuştur. Zamanla bu, yeni tarım alanlarının ortaya çıkmasına ve gelişmesine ivme kazandırdı. Bu reformlar sadece tarımsal ürünlerin üretimini değil, aynı zamanda tarımsal ürünlerin endüstriyel üretimini de teşvik etmiştir. Bu reformlar köklü değişikliklere yol açmıştır. Sosyal ve sektörel olan bu değişimler, büyük olanlar yerine çeşitli ekonomik oluşumların oluşmasına yol açmıştır. Özelleştirme politikası tarımda kullanılmayan arazilerin kullanım koşullarını oluşturmuştur.

Uygulamada, tarım ve hayvancılık olarak iki ana gruptan söz edilebilir. Her biri farklı ürünler üreten bağımsız alanları kapsar. Hayvancılık: Süt, et-süt ve besi sığırı, domuz, kümes hayvanları vb., bitkisel üretim ise tahıl, pamuk, sebze, bağcılık, tütün vb. gibi alanları içermektedir. Tarımda uzmanlaşma Ülkenin farklı ekonomik bölgelerinin devlet ihtiyaçları ve doğal ekonomik koşulları dikkate alınarak, buna göre bireysel çiftliklerde uzmanlaşmış üretim düzenlenmektedir. Halihazırda ülkenin doğal ve ekonomik özelliklerine uygun olarak hububatçılık, tütüncülük, pamukçuluk, meyvecilik, bağcılık, çaycılık, sebzecilik ve diğer tarım bölgeleri oluşturulmuştur. Guba Haçmaz, Şeki-Zagatala, Şirvan, Gence-Gazakh, Lenkeran-Astara ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde meyve, sebze, şarap ve çay işleme tesislerinin çoğu

yoğunlaşmıştır (Yahyayeva, 2009). Bu bölgeler, ülkedeki meyve, sebze ve şarap işleme ürünlerinin %70'inden fazlasını sağlamaktadır.

2.4.2. Azerbaycan Ekonomisinde Sanayi Sektörü

2004 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in önderliğinde yeni bir endüstriyel gelişme dönemi başlamıştır. Bu dönemde petrol ve gaz sektöründen elde edilen gelirlerin bir kısmı çeşitli sanayilerin geliştirilmesine yönlendirilmiş, bölgelerdeki sanayi yapısını optimize etmek için devlet programları geliştirilmiş, enerji arzını çözmek, genel altyapıyı iyileştirmek için önemli çalışmalar yapılmış, çok sayıda üretim tesisi açılmıştır. Ülkede oluşturulan elverişli iş ortamı ve iş düzenlemesi alanında alınan önemli kararlar sanayinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Girişimciliğin geliştirilmesi alanında son yıllarda alınan devlet destek önlemleri nedeniyle 2015 yılında özel sektörün GSYİH içindeki payı %81,2 olmuştur. Ticari kuruluşların sayısı, 100.000'den fazla tüzel kişilik dahil olmak üzere 677.000'den fazladır.

Tablo 2.8: Sanayi sektörü için temel makroekonomik göstergeler

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Katma değer, cari fiyatlarla, milyon manat	17912,3	22398,0	28208,5	35665,1	33885,9	24400,6
Brüt kar, cari fiyatlarla, milyon manat	15803,0	19902,6	25466,4	32643,1	30489,5	20884,2
Net kar, cari fiyatlarla, milyon manat	14318,0	18338,1	23986,8	31104,8	28628,9	18949,6
Sabit sermaye yatırımları, milyon manat	8499,9	9949,8	10610,1	8497,2	9258,0	9065,3

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2022. <https://www.stat.gov.az>

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bulunan ve kanıtlanmış rezervleri olan demir cevheri yatakları Daşkasan bölgesinde yoğunlaşmıştır. Daşkasan demir cevheri grubu

yataklarının sanayi rezervleri yaklaşık olarak 250 milyon tondur. Bu sahalar bazında yılda 3,0 milyon ton ham cevher tasarım kapasiteli Azerbaycan Maden Kompleksi faaliyet göstermektedir. Daha önce, bitmiş üründe demir içeriği %60,5 olan konsantre, Rustavi Metalurji Fabrikası, Gürcistan Kömür Üretim Derneği ve Bakü Haltercilere gönderilmiştir.

Son yıllarda Azerbaycan Çelik Üretim Kompleksi Kapalı Anonim Şirketi ile işbirliği yapan Daşkesan Cevher Rafinerisi Açık Anonim Şirketi, 13 Temmuz 2016 tarih ve 2198 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile özelleştirmeye açılmıştır. Özelleştirmenin yönetim ve üretim süreçlerini iyileştirmesi ve stratejik yatırımcıları (yabancı yatırımcılar dahil) çekmesi beklenmektedir.

Tablo 2.9: Faaliyette bulunan sanayi işletmesi sayısı (mülkiyet türüne göre), birim

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Her türlü mülk için	2583	2561	2582	2837	3169	3389
Kamu malı	577	573	530	537	562	556
Devlet dışı mülk	2006	1988	2052	2300	2607	2833
özel mülkiyet	1752	1734	1779	1975	2234	2435
ortak (karışık) özellik	75	73	78	92	97	115
yabancı mülk	179	181	195	233	276	283
Maden endüstrisi	325	298	281	309	331	337
işleme endüstrisi	1778	1775	1826	2034	2330	2515
Elektrik, gaz ve buhar üretimi,	239	239	228	232	236	249
dağıtım ve tedarik	241	249	247	262	272	288

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2022. <https://www.stat.gov.az>

Ekonominin gelecekteki yapısının ve bölgesel kapsamının çeşitlenmesi açısından son yıllarda ağır sanayi ve mühendislik alanında yeni üretim tesislerinin işletmeye alınması konusunda ciddi çalışmalar yapılmaktadır. Sumgayıt Teknoloji Parkı, Sumgayıt Alüminyum Fabrikası, Gence Alüminyum Yarı Mamul Fabrikası, Sumgayıt, Gadebay ve Daşkesan'da altın, bakır işleme tesisleri, Karadağ Çimento

Fabrikası, Sumgayıt Üre Fabrikası, Gence'de tarım makine ve otomobil fabrikaları, Nahçıvan Otomobil Fabrikaları Grubu, ATE Trafo Fabrikası, Norm Çimento Fabrikası, Sumgayıt Plastik İşleme Fabrikası, Mingeçevir Elektronik Ekipman Fabrikası, çelik boru, güneş paneli ve metal konstrüksiyon işletmelerinin yapımı ülke ekonomisi için önemli sanayi kuruluşları olarak ortaya çıkmıştır.

Sumgayıt Kimya Sanayi Parkı'nda girişimcilik faaliyetlerinin etkin bir şekilde uygulanması için iç ve dış altyapı, ofis, danışmanlık, laboratuvar muayene, iş kuluçka, eğitim ve mesleki eğitim hizmetleri ve diğer gerekli altyapı tesislerinin oluşturulmasına yönelik çalışmalara devam edilmiştir. Parkta Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi tarafından Polimer projesinin uygulanması, son 40 yıldır Azerbaycan'ın petrokimya endüstrisinde türünün ve ölçeğinin en büyük projesidir.

2021 yılında Sanayi üretiminin %64,9'u madencilik sektöründe, %29,2'si işleme sektöründe, %5,3'ü elektrik, gaz ve buhar üretim, dağıtım ve tedarikinde ve %0,6'sı su temini, atık arıtma ve bertaraf sektöründe üretildi. Madencilik sektöründe ticari petrol üretimi %4,0 azalırken, ticari gaz üretimi %7,9 arttı. Bu alanda faaliyet gösteren sanayi kuruluşları ve bireysel girişimciler, 2020'de 37,1 milyar manat değerinde veya 2019'a göre %5,0 daha az sanayi ürünü üretti. Bu düşüş, petrol ve gaz sektöründeki üretimin %6,9 oranında azalmasından, petrol ve gaz dışı sektördeki üretimin ise %12,5 oranında artmasından kaynaklandı. 2020'de Sanayi üretiminin %61,3'ü madencilik sektöründe, %32,5'i işleme sektöründe, %5,3'ü elektrik, gaz ve buhar üretimi, dağıtım ve tedarikinde ve %0,9'u su temini, atık arıtma ve işleme sektöründe üretilmiştir.

Bu alanda faaliyet gösteren sanayi kuruluşları ve bireysel girişimciler, 2019'da 46,7 milyar manat veya 2018'e göre %1,8 daha fazla üretmiştir. Sanayinin petrol ve gaz dışı sektöründe üretim %14,3 artmıştır. Sanayi üretiminin %69,9'u madencilik sektöründe, %25,2'si işleme sektöründe, %4,2'si elektrik, gaz ve buhar üretim, dağıtım ve tedarikinde ve %0,7'si su temini, atık arıtma ve bertaraf sektöründe üretilmiştir.

2.4.3. Azerbaycan Ekonomisinde İnşaat Sektörü

Azerbaycan gelişmiş bir inşaat endüstrisine sahiptir. Daha önce yurt dışından ithal edilen birçok inşaat malzemesi artık yerli firmalar tarafından üretilmekte ve bazı ürünler yurt dışına ihraç edilmektedir. Ülke nüfusunun büyük bir kısmı bu sektörde çalışarak geçimini sağlamaktadır.

Tablo 2.10: İnşaat şirketleri için makroekonomik göstergeler

	Katma değer, cari fiyatlarla, milyon manat	İnşaat işinin maliyeti, milyon manat
2010	3439,7	4531,4
2011	4141,0	6115,0
2012	5.507,90	7.716,00
2013	6.753,70	8.721,20
2014	7.454,40	8.591,90
2015	6.499,50	7.319,60
2016	6.338,90	7.660,40
2017	6.750,60	7.762,10
2018	6.183,40	8.448,30
2019	6.098,8	9.439,2
2020	5577,7	9.778,8

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2022. <https://www.stat.gov.az>

Devlet, ülkedeki inşaat sektörünün dinamik gelişimini sürdürmek için bir dizi proje yürütmektedir. Bunlardan biri eski, kullanılamaz durumdaki konut binalarının yıkılması ve yerine modern evlerin yapılmasıdır. Bu pilot projenin başkentin 1. mikro bölgesinde yaygın olarak uygulanması planlanmaktadır. Geçen yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında inşa edilen beş katlı panel evler bölgede yıkılacak ve yerlerine çok katlı yeni binalar yapılacaktır. Böylece bu binaların sakinlerine modern konut binalarında daireler sağlanacaktır. Bu projenin ana noktalarından biri, özel şirketlerin uygulamada yer alacak olmasıdır.

Azerbaycan'da inşaat sektörü, yatırım açısından petrol sektöründen sonra ikinci sırada yer almaktadır. Aynı zamanda konut stokunun genişlemesi (konut inşaatı) ülkenin sosyo-ekonomik gelişiminin ana göstergelerinden biridir. Tüm bunlar, ülkede izlenen ekonomi politikasının inşaat sektörüne büyük önem verdiğini ve bunun sonucunda sektörün gelişmekte ve güçlenmekte olduğunu göstermektedir. Azerbaycan'ın petrol dışı ekonomisinin lokomotif rolünü başarıyla yerine getiren inşaat sektörü, çeşitlendirilmiş bir üretim ve ekonomik komplekstir, şehir planlamasının temelini oluşturur ve büyük sosyal öneme sahiptir (Zohrab ve diğ., 2013). Örneğin inşaat sürecinde sadece sanayi bölgeleri ve yerleşim alanları oluşturulmamakta, aynı zamanda yollar, kamu binaları, inşaat malzemeleri üretim işletmeleri ve birçok ekonomik oluşum, mimari tasarım ve araştırma kuruluşları, ulaşım şeklinde malzeme tabanı oluşturulmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAJCANDAN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

3.1. Yabancı Yatırım Kavramı

Yabancı yatırımlar, bir ülkeden alınan ve girişimci kâr veya faiz elde etmek amacıyla yurtdışında çeşitli ticari faaliyetlere yatırılan sermaye fonlarıdır. Yabancı yatırım çeşitli şekillerde olabilir. Bu formları analiz ederken, nesnelere, hedeflere, yatırım koşullarına, yatırım kaynaklarının mülkiyet biçimlerine, risklere ve diğer özelliklere göre tahsislerini içeren yatırımların sınıflandırılmasına yönelik genel yaklaşımlar kullanılabilir (Saray, 2011). Aynı zamanda, yabancı yatırımın özgüllüğü, bu tür yatırımlara ilişkin bir dizi sınıflandırma özelliğinin açıklığa kavuşturulması ihtiyacını belirlemektedir.

Yabancı yatırım, uzun vadeli bir ilişkiyi içeren ve bir ekonomide yerleşik bir kuruluşun (doğrudan yabancı yatırımcı veya ana kuruluş) bu ekonomiden başka bir ekonomide yerleşik bir kuruluştaki kalıcı çıkar ve kontrolünü yansıtan bir yatırım olarak tanımlanır. Yabancı yatırım, yatırımcının diğer ekonomide yerleşik olan teşebbüsün yönetimi üzerinde önemli derecede etkisi olduğunu ima eder. Bu tür bir yatırım, hem iki kuruluş arasındaki ilk işlemi hem de bunlar arasındaki ve hem yerleşik hem de tüzel kişiliği olmayan yabancı bağlı kuruluşlar arasındaki sonraki tüm işlemleri içerir (Aydoğuş ve diğ., 2005).

Yabancı yatırım, bireyler ve ticari kuruluşlar tarafından üstlenilebilir. Yabancı yatırım akışları, bir doğrudan yabancı yatırımcı tarafından bir teşebbüse sağlanan sermayeyi (doğrudan veya diğer ilgili kuruluşlar aracılığıyla) veya bir doğrudan yabancı yatırımcı tarafından yatırım yapan bir kuruluştan alınan sermayeyi içerebilir. Yabancı yatırımın üç bileşeni vardır: öz sermaye, yeniden yatırılan kazançlar ve şirket içi krediler. Özsermaye, doğrudan yabancı yatırımcıların bir teşebbüsün kendi dışındaki bir ülkedeki hisselerini satın almasıdır (Yılmaz, 2008). Yeniden yatırılan kazançlar, iştirakler tarafından temettü olarak dağıtılmayan veya doğrudan yatırımcıya havale edilmeyen kazançlardaki doğrudan yatırımcının payını (doğrudan özsermaye

katılımıyla orantılı olarak) içerir. İştirakler tarafından elde tutulan bu tür kârlar yeniden yatırılır.

Şirket içi krediler veya şirket içi borç işlemleri, doğrudan yatırımcılar (ana kuruluşlar) ve bağlı kuruluşlar arasında kısa veya uzun vadeli fon ödünç alma ve borç verme anlamına gelir.

Yabancı yatırım süreci, bir yandan sermayenin fazla olması durumunda en verimli şekilde kullanılmasını sağlarken, diğer yandan sermaye eksikliği yaşayan ülkelerde üretici güçlerin niteliksel olarak yeni bir gelişme düzeyine ulaşmasını sağlamaktadır. Bu nedenle, şu anda ulusal ekonomilerin başarılı bir şekilde gelişmesinin koşullarından biri, yabancı yatırım çekme alanında yetkin bir politikadır. Yabancı yatırımlar, sermaye hareketi biçimleri arasında özel bir rol oynamaktadır. Sermaye, üretim faktörlerinden biridir ve zenginlik yaratmak için gerekli üretken, parasal ve meta biçimlerinde birikmiş fon stokunun tamamını temsil etmektedir. Sermayenin uluslararası hareketi, üretim faktörlerinden biri olarak uluslararası bölünmesine - diğer ülkelere göre daha ekonomik olarak daha verimli üretim veya belirli mallar için bir ön koşul olan çeşitli ülkelerde tarihsel olarak kurulmuş veya edinilmiş sermaye konsantrasyonuna - dayanmaktadır (Demirel, 2006).

3.1.1. Yabancı Yatırım Türleri

Uluslararası sermaye hareketi biçimlerinin sınıflandırılması aşağıdaki kriterlere göre yapılır (Demirel, 2006):

1. Menşei kaynaklarına göre:

Resmi (devlet) sermaye - devlet bütçesinden, yurt dışına aktarılan veya yurt dışından alınan ve hükümetin kararıyla ve ayrıca hükümetlerarası kuruluşların kararıyla alınan fonlar. Bu sermaye hareketi kategorisi, hükümetler arası anlaşmalar temelinde bir ülkenin başka bir ülkeye sağladığı tüm devlet kredilerini, kredileri, hediyeleri (hibeleri), yardımları içerir. Hükümetler arası kuruluşların üyeleri adına yönettikleri sermaye de resmi olarak kabul edilir (IMF, Dünya Bankası kredileri, BM barışı koruma harcamaları vb.). Resmi sermayenin kaynağı, devlet bütçesinin fonları, yani sonuçta vergi mükelleflerinin parasıdır. Bu nedenle, bu tür sermayenin yurtdışına

taşınmasına ilişkin kararlar, hükümet ve temsil makamları (parlamento) tarafından ortaklaşa alınmaktadır;

Özel (devlet dışı) sermaye - özel (devlet dışı) firmaların, bankaların ve diğer devlet dışı kuruluşların, yönetim organları ve birliklerinin kararı ile yurt dışına transfer edilen veya yurt dışından alınan araçlar. Bu sermaye akışı kategorisi, özel firmalar tarafından yurtdışındaki sermaye yatırımlarını, ticari kredilerin sağlanmasını ve bankalar arası kredileri içerir. Bu sermayenin çıkış kaynağı, devlet bütçesiyle ilgisi olmayan, sahip olunan veya ödünç alınan özel firmaların fonlarıdır. Ancak firmaların sermayelerinin uluslararası hareketi hakkında karar vermede görece özerkliğine rağmen, hükümet genellikle bunu düzenleme ve kontrol etme hakkını saklı tutar.

2. Kullanımın doğasına göre:

Girişimci sermaye - doğrudan veya dolaylı olarak kâr elde etmek amacıyla üretime yatırılan fonlar. Özel sermaye genellikle girişimci sermaye olarak kullanılır, ancak ya devletin kendisi ya da devlete ait işletmeler yurt dışına da yatırım yapabilir: Kredi sermayesi, faiz elde etmek için ödünç verilen paradır. Uluslararası ölçekte, özel kaynaklardan sağlanan uluslararası krediler de oldukça etkileyici hacimlere ulaşsa da, kamu kaynaklarından sağlanan resmi sermaye ağırlıklı olarak kredi sermayesi olarak kullanılmaktadır.

3. Yatırım dönemine göre:

Orta vadeli ve uzun vadeli sermaye - bir yıldan fazla bir süre için sermaye yatırımları. Doğrudan ve portföy yatırımları şeklindeki girişimci sermayenin tüm yatırımları ile devlet kredileri şeklindeki kredi sermayesi genellikle uzun vadeli; Kısa vadeli sermaye - bir yıldan az bir süre için sermaye yatırımları. Ağırlıklı olarak ticari krediler şeklinde kredi sermayesi.

4. Yatırımın amacına göre:

Doğrudan yatırım, sermaye yatırımı yapılan ülkede uzun vadeli ekonomik çıkar elde etmek amacıyla yapılan ve yatırımcının sermaye tahsisi nesnesi üzerinde kontrolünü sağlayan bir sermaye yatırımıdır. Devlete ait firmaların nispeten küçük

yabancı yatırımlarını saymazsak, bunlar neredeyse tamamen özel girişimci sermayenin ihracatı ile ilişkilidir;

Portföy yatırımı, yatırımcıya yatırım nesnesi üzerinde gerçek kontrol hakkı vermeyen yabancı menkul kıymetlere yapılan bir yatırımdır. Devlet genellikle kendi menkul kıymetlerini ihraç etmesine ve yabancı menkul kıymetler satın almasına rağmen, bu tür yatırımlar da ağırlıklı olarak özel girişimci sermayeye dayanmaktadır.

Diğer yatırımlar, eyaletler arası krediler ve banka mevduatlarıyla ilişkili sermayenin hareketidir. Rezerv varlıklar, hükümet tarafından ödemeler dengesini (parasal altın, özel çekme hakları, IMF'deki rezerv pozisyonu, döviz) karşılamak için kullanılabilecek varlıklarla ilişkili sermaye hareketleridir.

Her bir ülke tarafından tanınan uluslararası sermaye hareketi biçimleri genellikle yatırım ve bankacılık mevzuatında belirlenir. Sermaye gruplarının her biri, şartlı olarak ihracatı (varlıkları, yurtdışındaki yatırımlar) ve ithalatı (yükümlülükler, kendi ülkesindeki yatırımlar) olarak kabul edilebilecek alt gruplara ayrılır. Bir bütün olarak ve her bir grup içindeki sermaye hareketlerinin ölçeği, ancak tüm dünya ülkelerinin yatırım pozisyonlarının belirlenmesine dayalı konsolide ödemeler dengesi verileri temelinde tahmin edilebilir. Yatırım pozisyonu, yurtdışındaki bir ülkenin sahip olduğu varlıkların o ülkede yabancıların sahip olduğu varlıklara oranıdır. Varlıklar, menkul kıymetleri ve doğrudan yatırımları içerir.

3.1.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler

Yabancı yatırım şirketlerin sermaye satın alması ve yabancı bir ülkeye yatırım yapması anlamına gelir. Örneğin, çok uluslu bir firma, başka bir ülkede spor ayakkabısı yapmak için bir fabrika kurduysa; bu doğrudan yabancı yatırım olarak sayılacaktır. Yabancı yatırımı etkileyen temel faktörler şunlardır:

- Altyapı ve hammaddelere erişim
- İletişim ve ulaşım bağlantıları.
- İşgücünün becerileri ve ücret maliyetleri

Şekil 3.1: Doğrudan yabancı yatırımı etkileyen faktörler

Kaynak: <https://www.economicshelp.org>

Çokuluslu bir şirketin yurt dışına yatırım yapmasında önemli büyük bir pay olarak, emek-yoğun üretimi daha düşük ücretli ülkelere yaptırmaktır. ABD'de ortalama ücretler saatte 15 dolar, ancak Hindistan alt kıtasında saatte 1 dolar ise, üretim dış kaynak kullanımıyla maliyetler düşürülebilir. Bu nedenle birçok Batılı firma Hindistan alt kıtasındaki giyim fabrikalarına yatırım yapmıştır. Pek çok büyük çok uluslu şirketler, kurumlar vergisi oranlarının daha düşük olduğu ülkelere yatırım yapmaya çalışmıştır. Örneğin İrlanda, Google ve Microsoft'tan yatırım çekmede başarılı olmuştur. Aslında, Google tüm Avrupa ülkelerinde faaliyet göstermesine rağmen tüm karlarını İrlanda üzerinden aktarmaya çalıştığı için tartışmalı olmuştur. Yatırımın arzu edilirliğinde kilit bir faktör, ulaşım maliyetleri ve altyapı seviyeleridir. Bir ülkenin işçilik maliyetleri düşük olabilir, ancak malları dünya pazarına sokmak için yüksek nakliye maliyetleri varsa, bu bir dezavantajdır. Denize erişimi olan ülkeler, mal sevkiyatı için daha yüksek maliyetlere sahip olacak denize kıyısı olmayan ülkelere göre avantajlıdır.

Doğrudan yabancı yatırım, genellikle, yatırımı çeken ülkeye doğrudan mal satmayı hedefler. Bu nedenle, nüfusun büyüklüğü ve ekonomik büyümenin kapsamı,

yatırım çekmek için önemli olacaktır. Örneğin, büyük bir nüfusa sahip Doğu Avrupa ülkeleri, yeni pazarlar için kapsam sunmakta olup, yabancı otomobil firmalarını cezbedebilecek özelliklere sahip olacaktır.

Doğrudan yabancı yatırımın bir risk unsuru bulunmaktadır. Belirsiz siyasi koşullara sahip ülkeler için bu durum, büyük bir caydırıcı niteliğe sahip olabilecektir. Ayrıca, ekonomik kriz yatırımları caydırabilir. Örneğin, ekonomik yaptırımlarla birleşen son Rus ekonomik krizi, yabancı yatırımı caydırmak için önemli bir faktör olacaktır. Doğu'daki eski sosyalist bloktaki ülkelerin Avrupa Birliği'ne katılmaya istekli olmalarının bir nedeni de budur. AB, yabancı yatırımı teşvik eden siyasi ve ekonomik istikrarın bir işareti olarak görülmektedir. Siyasi istikrarla ilgili olarak, yolsuzluk ve kurumlara, özellikle de yargıya olan güven ve hukuk ve düzenin boyutu ile ilgilidir.

3.1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımı (DYY) ve Ekonomik Büyüme

Birçok çalışma, DYY'nin büyümeye katkısının olumlu olduğunu göstermiştir. Birçok araştırmacı, çeşitli veri ve metodolojileri kullanarak doğrudan yabancı yatırımın büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır.

Loungani ve Razin (2001) tarafından yayınlanan makalede, 1997-1998 küresel mali krizleri ve ayrıca 1980'lerdeki Latin Amerika mali krizleri sırasında, gelişmekte olan ülkelere sermaye girişinin üç kaynağından (DYY, portföy yatırımı ve birincil banka kredileri) DYY'nin en dayanıklı olduğu gösterilmiştir. Moss, Ramachandran ve Shah (2005) 20 ülkeye odaklanan çalışmalarında benzer bir sonuca ulaşmışlardır. Çok uluslu şirketlerden yapılan ihracatın yüzdesinin yerel yatırımcılardan yapılan ihracattan çok daha fazla olduğu bulunmuştur. Bu, DYY'nin GSYİH'ya üç ülkede yerel yatırımdan daha fazla katkıda bulunduğunu göstermektedir. OECD (2002), DYY'nin ev sahibi ülkede kaynak kullanım verimliliğini iyileştirdiğini ve faktör verimliliğini artırdığını, bu nedenle DYY'nin büyüme üzerindeki etkisini olumlu olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir. Bazı çalışmalar, doğrudan yabancı yatırımların büyümeye katkısının olumlu olduğu konusunda hemfikir, ancak ev sahibi ülkedeki bazı faktörlere bağlıdır.

Alfaro (2003), DYY'nin büyümeye katkısının, DYY'nin faaliyet gösterdiği ekonominin sektörüne bağlı olduğu sonucuna varmıştır. İmalat sektörüne DYY girişlerinin büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu, çekirdek sektöre DYY girişlerinin ise büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olma eğiliminde olduğunu belirtmiştir. Hizmet sektörü için, DYY girişlerinin etkisi o kadar net değil. Bununla birlikte, iyi gelişmiş bir finans sektörüne sahip bir ekonomi, doğrudan yabancı yatırımdan daha fazla yararlanmaktadır. DYY'nin büyüme üzerindeki etkisi, ev sahibi ülkenin yerel koşullarına da bağlıdır.

Chowdhury ve Mavrotas (2003), DYY'nin büyümeye katkısının, ev sahibi ülkenin beşeri sermayesi ve ekonomideki açıklık derecesi gibi faktörlere bağlı olduğunu ve DYY ekonomiyeye katkıda bulunduğunda bile, etkisinin Türkiye'de kolayca görülmeyebileceğini belirtmiştir.

Hatta Lall (2002), DYY girişlerinin bir ekonomideki birçok faktörü etkilediğini ve bu faktörlerin de ekonomik büyümeyi etkilediğini söylemiştir. Bu nedenle, doğrudan yabancı yatırımların büyüme üzerindeki etkisi, bu diğer faktörlere katkılarından kaynaklandığı için doğrudan ölçülemez. Yüksek büyüme oranlarına sahip ülkeler, ekonomisi iyi durumda olmayan ülkelere daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekebilir. Bu, DYY büyümeye katkıda bulunurken, ekonomik büyümenin bir ülkedeki DYY düzeyini de etkilediği gerçeğini doğrulamaktadır.

Kumar ve Pradhan (2002), çoğu durumda büyüme ile DYY arasındaki nedenselliğin yönünün belirgin olmadığını bulmuşlardır. Ayrıca, yoksul ülkelere yön, doğrudan yabancı yatırımdan büyümeye olduğu kadar büyümeden doğrudan yabancı yatırıma doğru görünmektedir. Bu sonuç, doğrudan yabancı yatırım ve büyümenin pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu ancak nedensel ilişkinin yönü net olmadığını belirten Hansen ve Rand (2004) ile benzerlik göstermektedir. Ve bu nedensellik yönünü bilmek, ekonomik politika geliştirmek için çok önemlidir. Bazı çalışmaların doğrudan yabancı yatırımların büyümeye katkısının olumlu olmadığını iddia ettiğini belirtmekte fayda bulunmaktadır.

Karkovic ve Lavin (2002) tarafından yapılan çalışmada, DYY'nin büyüme üzerinde güçlü bağımsız bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Makalenin

ampirik sonuçlarına dayanarak, DYY'nin büyümeye katkısının olumlu olarak değerlendirildiği söylenebilir. Ancak, bazı bireysel ülkelerle çalışırken, DYY'nin katkısının bazı ülkelerde olumlu olduğu, bazılarında ise olumlu olmadığı bulunmuştur.

3.2. Azerbaycan'da Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı

DYY'nin bağımsız Azerbaycan ekonomisine girişinin 1995 yılında başladığı söylenebilir. 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından ilk yıllarda gözlenen siyasi istikrarsızlık, 1994 yılının sonlarında büyük ölçüde ortadan kalkmış, özellikle Eylül 1994'te ülkenin ilk uluslararası petrol anlaşması olan Azeri- Çırak-Güneşli projesi kapsamında Üretim Paylaşımı Anlaşması'nın (PSA) imzalanması, ülkede doğrudan yabancı yatırımın önünü açtı.

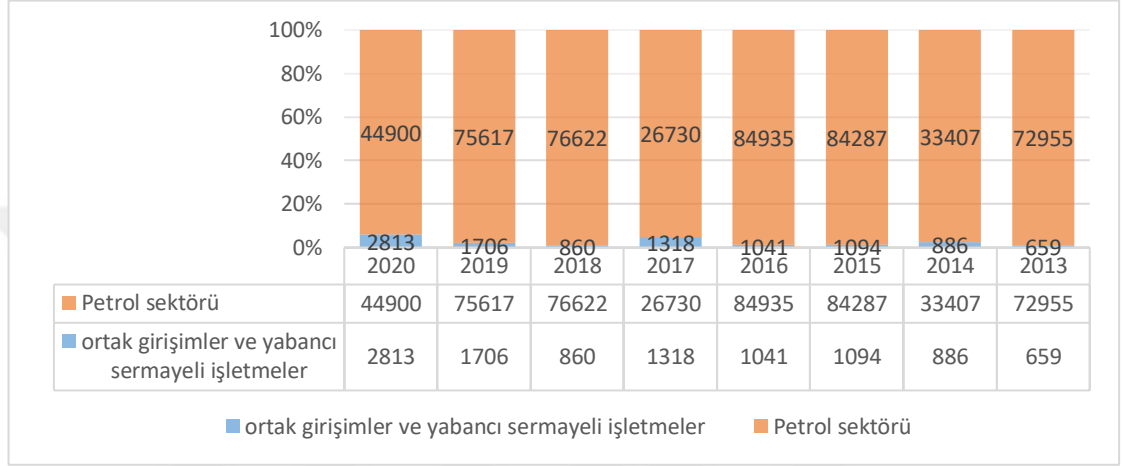
Tablo 3.1: Ekonomideki yatırımlar

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Tüm Kaynaklardan Yapılan Yatırımlar (Yabancı Yatırımlar Dahil):						
Mlyn.Manat	20057,4	22706,4	24462,5	25877,0	24986,6	22484,0
Mln.Dolar	19547,2	14228,0	14213,3	15221,7	14698,0	13225,9
Dış Yatırım:						
Mlyn.Manat	10998,9	16216,1	15697,3	14002,1	12119,5	10413,2
Mln.Dolar	10719,1	10161,1	9120,5	8236,5	7129,1	6125,4
Yerli Yatırımlar:						
Mlyn.Manat	9058,5	6490,3	8765,2	11874,9	12867,1	12070,8
Mln.Dolar	8828,1	4066,9	5092,8	6985,2	7568,9	7100,5

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2022. <https://www.stat.gov.az>

ConEC'e göre, 1995-2017 yılları arasında ülke ekonomisine toplam 125,5 milyar manat transfer edildi. Yabancı yatırım 1 milyar ABD Doları tutarında olup, bunun %96,1'i (veya 120,6 milyar ABD Doları) 2003 ile 2020 yılları arasında gerçekleşmiştir. 2003-2020 döneminde ülkedeki tüm yabancı yatırımlar 29,2 milyara

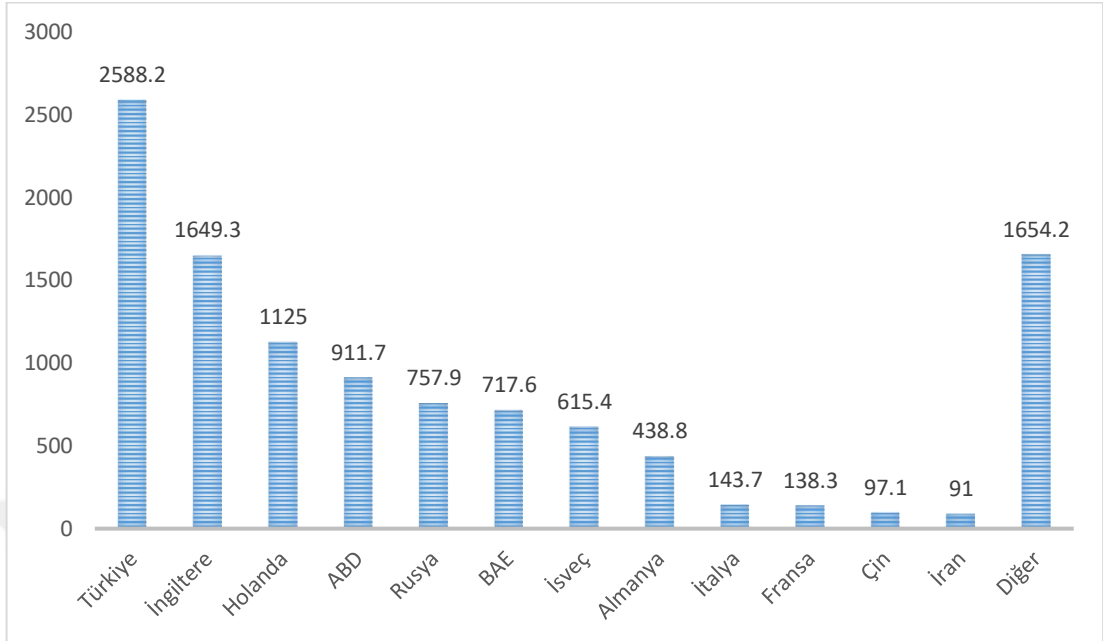
ulaştı. 2003-2020 yıllarında Azerbaycan ekonomisine 77,8 milyar tahsis edildi Doğrudan yabancı yatırımın 66,8 milyar doları veya %85,9'u petrol sektöründe, geri kalan 19,9 milyar doları (%14,1) petrol dışı sektörde satıldı. Yıllar boyunca, petrol sektörüne giren DYY miktarı her zaman petrol dışı sektöre göre çok daha fazla olmuştur.

Şekil 3.2: Azerbaycan petrol – ve petrol dışı sektöre yönlendirilmiş Yabancı yatırımlar, mln ABD dolar

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2022. <https://www.stat.gov.az>

ConEC'ye göre, bu dönemde (2003-2020) petrol dışı sektöre yapılan toplam DYY girişinin 2588,2 milyon doları (%23,7) Türkiye'den ve 1649,3 milyon doları (%15,1) Büyük Britanya, doları 1125 milyon dolar (%10,3) Hollanda, 911,7 milyon dolar (%8,3) ABD, 757,9 milyon dolar (%6,9) Rusya Federasyonu, 717,6 milyon dolar (%6,6) Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), 615.4 milyon dolar (%6,6) Almanya, 143.7 milyon dolar (%1,3) İtalya, 138.3 milyon dolar (%1,3) Fransa'ya, 97,1 milyon dolar (%0,9) Çin'e ve 91.0 milyon dolar (%0,8) İran'a düşmüştür.

Şekil 3.3: Petrol dışı sektöre yönlendirilen DYY

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2022. <https://www.stat.gov.az>

ConEC, Azerbaycan'ın petrol dışı sektöründeki doğrudan yabancı yatırım miktarı hakkında ülkelere göre bilgi vermiş olsa da, bu fonların yönlendirildiği alanlara ilişkin bilgiler halka açık değildir. Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası da yıllık ödemeler dengesi bilgisinde sadece petrol dışı sektöre dahil olan toplam doğrudan yabancı yatırım miktarını sağlamakta, ancak alanlar ve projeler hakkında bilgi vermemektedir.

3.2.1. Yabancı Yatırımların Devlet Politikası

Yatırım faaliyetinin devlet düzenlemesi, ülkede birleşik bir ekonomik, bilimsel, teknik ve sosyal politikanın uygulanması için karmaşık bir önlemler sistemi anlamına gelir. Bu önlemler devlet, yerel bütçeler ve özel fonlar tarafından finanse edilmektedir. Yatırımlar esas olarak ülkenin sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya ve ekonominin stratejik sektörlerini geliştirmeye yöneliktir. Mülkiyet ve mülkiyet şekli ne olursa olsun, yatırımlar faaliyet gösterdikleri ülkenin mevzuatına göre düzenlenir. Devlet, ülkenin sosyo-ekonomik kalkınmasının düzenlenmesini, ayrıca ulusal ekonomide gerekli oranların oluşturulmasını, üretimin ve sosyal altyapının oluşturulmasını sıkı bir şekilde kontrol eder. Bilindiği gibi her türlü üretim ve

toplumsal alanın yaratılması, yeniden inşası, genişletilmesi ve dolayısıyla istihdamın sağlanması, uygun yatırımları ve bunların daha verimli kullanılmasını gerektirmektedir. Piyasa ekonomisinde vergiler, sosyo-ekonomik süreçleri düzenlemek için geleneksel bir mali araçtan daha çok bir araç haline geliyor. Böylece vergi düzenlemesi, yeniden üretim sürecinde sistemleştirme, dağıtma ve kontrol etme işlevini yerine getirir. Vergi düzenlemesi, devletin ekonomiye müdahalesinin hemen hemen tüm alanlarını kapsar. Bu tür önlemler, vücudun vergilendirme işlevinin gerçekleştirildiği ana yönlerdir. Devlet, bu araçları kullanarak sermaye yatırımını teşvik eder veya kısıtlar, aynı zamanda yaşam standartlarının oluşumu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Allahverdiyev ve diğ., 2002).

Toplum üyelerinin artan sosyo-ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması, mevcut üretim potansiyelinin tam ve etkin bir şekilde kullanılmasını bir görev haline getirmektedir. Bu bağlamda yabancı yatırımın rolü ve önemi son derece yüksektir. Ülkedeki makroekonomik göstergelerin iyileştirilmesi, ulusal GSYİH yapısında başta stratejik olanlar olmak üzere lider sektörlerin rolünün ve öneminin artırılmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda, cumhuriyette yabancı yatırımın artması ve devlet tarafından düzenlenmesi, ekonominin gelişmesinde gerekli oranların sağlanması büyük bilimsel ve pratik öneme sahiptir (Babashkina, 2004).

Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu, ekonomide yatırımı, girişimciliği ve ticari faaliyeti teşvik eden, vergi mükelleflerini daha fazla kazanmaya ve bir bütçe oluşturarak üretimlerini daha da genişletmeye teşvik eden devlet tarafından bir vergi politikasının uygulanmasını öngörmektedir. Böyle bir politika, girişimcilik ve iş dünyasının gelişimi için daha elverişli koşullar yaratmayı, ülkenin sosyo-ekonomik kalkınmasını sağlamayı, vergi gelirlerini artırmayı ve nihayetinde nüfusun maddi refahını daha da azaltmayı amaçlamaktadır. Ülkenin vergi mevzuatı Kanunda sistematik hale getirilmiş, vergi politikasının yönleri ve vergilendirme ilkeleri piyasa ekonomisinin gereksinimlerine uyarlanmıştır (Musaev vd., 2005:530). Ayrıca uygulanacak vergiler bilimsel olarak doğrulanmış, bunların belirlenmesi, hesaplanması, tahsili ve devlet bütçesine aktarılmasına ilişkin kurallar önemli ölçüde basitleştirilmiştir.

Önemli süreçler sonucunda, Azerbaycan'da bir girişimciler sınıfı oluşturulmuş ve ülkenin sosyo-ekonomik kalkınmasında bu özel sektörün rolü artmıştır. Vergi Kanunu son yıllarda katma değer vergisi oranını %20'den %18'e, kurumlar gelir vergisini %22'den %20'ye indirmiş ve girişimcilik faaliyetlerinde bulunan kişiler için gelir vergisi oranını %20 olarak belirlemiştir. Tüzel kişiler ve bireysel girişimciler arasındaki vergi yükü bireylerin aylık gelirleri ve girişimcilik dışı faaliyetlerden elde edilen yıllık gelirler üzerindeki vergi oranının üst sınırı %35'ten %30'a düşürülmüştür, KDV kaydı olmayan tüzel kişiler ve 150 ardışık 12 ay boyunca vergilendirilenlerin yanı sıra 1.000 AZN veya daha az tüzel kişilik oluşturmada girişimcilik faaliyetleri yürüten 90 Kişi, basitleştirilmiş bir vergi mükellefi hakkına sahiptir ve KDV ve tüketim vergileri için elektronik vergi faturaları getirilmiştir. Aynı zamanda, tarımsal üretimden elde edilen gelirin vergi muafiyeti, küçük işletme gelişimi için basitleştirilmiş bir vergi sistemi de dahil olmak üzere özel vergi rejimlerinin getirilmesi, bazı bölgelerde Bakü'ye kıyasla basitleştirilmiş bir vergi oranının getirilmesi, küçük işletmelerin rekabet gücü, farklı bölgelerde yatırımların artırılması, bölgesel kalkınma ve istihdam sorununun giderilmesi için uygun tedbirlerin uygulanması, yatırım faaliyetlerini düzenlemek için alınan tedbirlerin açık bir örneğidir. Genel olarak, Azerbaycan'da sağlanan ekonomik istikrarı ve yatırım ortamını iyileştirmek için maliye politikası oluşturulmuştur (Məmmədov, 2010).

3.2.2. Finans Sektöründe Reformların Yapılması

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası'na (AMB, 2022) göre, 2019 yılı boyunca banka kredilerinin ortalama büyüme oranı %30 civarında olmuştur. Sektörün kârlılığının artması ve toplam sermaye gereksinimlerinin sıkılaşması, yerli ve yabancı sermaye yatırımlarının artmasına ve sermaye tamponunun önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. CBA'ya göre, 2019 yılı sonunda toplam sermaye 4,3 milyar manat veya GSYİH'nın %7,3'ü kadardı. 2019 yılının ikinci yarısından itibaren dünya petrol fiyatlarındaki düşüş Azerbaycan ekonomisini de etkilemiştir. Düşen petrol gelirleri sonucunda ülkeye döviz girişleri azalmış, atalet döviz talebinin döviz arzını aşması manat kuru üzerindeki baskıyı artırmıştır. 2020 yılında döviz piyasasındaki durumu dengelemek ve ödemeler dengesinin stratejik istikrarını ve ülkenin uluslararası ödeme

gücünü sağlamak için iki devalüasyon gerçekleşmiştir. Mevduat ve kredi portföyünün dolarizasyonu ilk devalüasyondan sonra gerçekleşirken, ikinci devalüasyondan sonra bankacılık sisteminden fon çekilmesi yaşanmıştır (Aliyev ve Shakaraliyev, 2002). Genel ekonomik büyümenin zayıflamasının arka planında, bankacılık sektöründe uzun süredir gözlemlenen aktivite azalmıştır.

Mali piyasaların altyapısını geliştirmek için bu dönemde önemli çalışmalar yapılmış, aynı zamanda "2011-2020 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde menkul kıymetler piyasasının geliştirilmesi" adıyla bir Devlet Programı kabul edilmiştir. Devlet Programı kapsamında finansal piyasaların canlandırılması için çalışmalar başlamıştır. 2011-2020 yıllarını kapsayan Devlet Programının ilk aşamasında, menkul kıymetler piyasası altyapısının modernizasyonu, düzenleyici çerçevenin iyileştirilmesi, maddi ve teknik tabanın güçlendirilmesi ve kalkınmanın sağlanması için gerekli fırsatlar yaratıldı. menkul kıymetler piyasasında insan sermayesinin Bununla birlikte, kurumsal yönetim standartlarının zayıf gelişimi ve ülkede faaliyet gösteren açık anonim şirketlerin şeffaflık eksikliği, menkul kıymetler piyasası yoluyla sermayenin cazibesini sınırlamıştır. 2020 yılsonu itibarıyla hisse senedi ve borçlanma senetleri piyasasında işlem hacmi sırasıyla 657 milyon manat ve 3.550 milyon manat olarak gerçekleşmiştir. Borçlanma araçları piyasasındaki işlemlerin önemli bir kısmı kurumsal menkul kıymetler ile gerçekleştirilmiştir. Finansal hizmet tüketicilerinin haklarının etkin bir şekilde korunması ve nüfusun eğitilmesi için mekanizmalar oluşturmak için çalışmalar yapılmış ve finansal okuryazarlığı artırmak için modern entelektüel araçlar kullanılmıştır (Sabiroğlu, 2021).

Ülkedeki yoksulluğun azalmasına ve petrol dışı sektördeki yatırımların çeşitlendirilmesine rağmen, finansal tabana yayılma düzeyi düşük kalmaktadır. Genel olarak Finansal Piyasalar Kontrol Odası'na göre, 2020 yılı sonunda ülkede 43 banka, 27 sigorta şirketi, 48 banka dışı kredi kuruluşu, 109 kredi birliği ve 5 yatırım şirketi bulunmaktadır. Kredi kuruluşları finansal sistemde baskın bir konuma sahiptir. 2020 yılında finansal sistemin toplam aktifleri içinde bankaların ve banka dışı kredi kuruluşlarının payı sırasıyla %88 ve %9,7, sigorta şirketlerinin toplam aktifler içindeki payı ise %2,3 olmuştur (Sabiroğlu, 2021).

3.2.3. Hukuki Düzenlemelerin Yapılması

Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında yatırım faaliyetinin genel sosyal, ekonomik ve yasal koşulları ve yabancı yatırımın yasal ve ekonomik ilkeleri Azerbaycan Cumhuriyetinin “Yabancı Yatırımın Korunması Hakkında” Yasası ile belirlenir. Yabancı yatırımcılar ve yabancı yatırım biçimleri. Kanunun 2. maddesi yabancı yatırımcıları, 3. maddesi ise yabancı yatırımı ve yatırım şekillerini tanımlamaktadır. 2. maddeye göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki yabancı yatırımcılar şunlar olabilir (Safarov, 2017):

- yabancı tüzel kişiler,
- yabancı uyruklular, vatansız kişiler ve yurt dışında daimi ikametgahı bulunan Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları; vatandaşı oldukları veya daimi ikamet ettikleri ülkede ekonomik faaliyetlerde bulunmak üzere kayıtlı olmaları şartıyla,
- Yabancı devletler,
- Uluslararası kuruluşlar.

Yasanın 3. maddesine göre, yabancı yatırımcılar Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarına aşağıdaki şekillerde yatırım yapabilirler (Atakishiyev ve Süleymanov, 2014):

- Azerbaycan Cumhuriyeti tüzel kişilikleri ve vatandaşları ile ortaklaşa kurulan işletmelere ve kuruluşlara katılım,
- Tamamen yabancı yatırımcılara ait işletmelerin kurulması,
- Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatına göre yabancı yatırımcılara ait olabilecek teşebbüslerin, mülk komplekslerinin, binaların, tesislerin, teşebbüslerdeki hisselerin, hisse senetlerinin, tahvillerin ve diğer menkul kıymetlerin ve ayrıca yabancı yatırımcılara ait olabilecek diğer mülklerin satın alınması,
- Arazi ve diğer doğal kaynakları kullanma haklarının yanı sıra diğer mülkiyet haklarının kazanılması

- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tüzel kişileri ve vatandaşları ile diğer yabancı yatırım türlerini sağlayan anlaşmalar yapılması.

Üçüncü maddede belirtilen şartlar ve kurallar merkezi yönetim tarafından belirlendiğinden, uygulama göstermektedir ki bu madde çoğu durumda yabancı yatırımcıların kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesine katılmasına engel teşkil etmektedir. Azerbaycan'da 1995 yılından bu yana küçük ve orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi ve büyük işletmelerin anonim şirketlere dönüştürülmesi sırasında, seçeneklerin düzenlenmesi 12 idari ve merkezi yönetim tarafından yabancı yatırımcılara karşı ayrımcılık yapılması yabancı yatırımcıların özelleştirme kabiliyetini kısmen sınırlandırmıştır. Mevcut versiyonda, katılımlarına ilişkin karar verme hakkının merkezi yürütme gücüne devredilmesi, ulusallaştırma ve özelleştirme sürecinden pratik olarak dışlanmalarına yol açmaktadır (Bayramov, 2009).

Yasanın 7. Maddesi ise, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yasal düzenlemelerinin, savunma, ulusal güvenlik, çevre ve Azerbaycan'ın korunması amacıyla bu topraklardaki yabancı sermayeli işletmelerin faaliyetlerini kısıtlayan veya yasaklayan bu tür bölgeleri tanımlayabileceğini belirtmektedir. Ekonomik bölge, ülkenin tamamı veya bir kısmı olarak ülkenin toprakları olabilir. Ancak her halükarda yabancı yatırımcıların ekonomik alandaki hareketi kısıtlanamaz.

3.3. Azerbaycan'da Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörler

Azerbaycan'da doğrudan yatırımı etkileyen faktörler ekonomik, politik, sosyal ve kültürel değerler olarak sıralanabilir. Temelde bu faktörler, kâr ve kâr transferini sağlayan, yabancı sermayenin varlığını ve geleceğini tehdit eden faktörler olarak değerlendirilmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

3.3.1. Ekonomik Faktörler

Yabancı sermayenin Azerbaycanda aradığı en önemli ekonomik faktör pazarın büyüklüğüdür. Bu büyüklük sadece ev sahibinin nüfusuyla değil, aynı zamanda etkin talebiyle de ilgilidir. Bu bağlamda, yabancı sermayenin aktığı ülkenin yüksek reel satın alma gücüne ve istikrarlı ekonomik büyüme potansiyeline sahip olması beklenmektedir. Aynı zamanda yabancı yatırımcının gideceği ülkede yatırım

indirimleri, gümrük vergilerinden muafiyet veya ödemelerde gecikmeler, ucuz krediler vb. vergi ve parasal teşviklerden yararlanmak isteyebilir (Hacıyev ve Bayramov, 2021). Bu teşviklerin çok çeşitli olması yabancı sermaye için önem arz etmektedir.

Yabancı sermayeyi çeken bir diğer faktör ise üretim faktörlerinin bolluğu ve ucuzluğudur. Üretim faktörlerinin sadece niceliksel özellikleri değil, niteliksel özellikleri de önemlidir. Özellikle bilgi tabanlı teknolojilerin uygulanmasında, olgun işgücü ve esnek işgücü piyasası ve düzenleme ihtiyacı, müşteri odaklı, girişimci, yenilikçi, güçlü ilişkiler ve satış yeteneklerine sahip kaliteli işgücü talebini artırmaktadır (Aliyev, 2008). Yabancı yatırım firmalarının da yatırım yaptıkları ülkelerin ekonomilerinin açıklığına, dünya piyasalarının ekonomilerinin açıklığına, dünya piyasaları ile entegrasyon düzeyine, serbest piyasa ekonomisinin uygulanıp uygulanmadığına ve nelere kadir olduğuna yatırım yapmaları gerekmektedir.

3.3.2. Sosyal ve Siyasal Faktörler

Farklı düşünce akımlarının yabancı sermayeye yönelik olumsuz kampanyaları yabancı sermayeyi de ilgilendirmektedir. Bu şirketler, yatırım yapacağı ülkelerdeki insanların tepkisini azaltmış ya da faaliyetini bırakmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda yabancı sermaye karşıtı duyarlılığın yeni yatırım riskini artırdığı ve mevcut korku ve endişelerin ülke ekonomisine entegrasyonunu engellediği söylenebilir. İrlanda, Macaristan, Yunanistan, Belçika gibi yabancı sermayeden en fazla yararlanan ülkelere baktığımızda, bu ülkelerin yabancı sermaye konusunda ön yargılı olmadıkları açıktır. Psikolojik olarak gevşemiş yabancı sermayenin bu ülkelerin ekonomileri üzerindeki olumlu etkisi de önemli olmuştur. Yabancı sermaye yatırımını doğrudan etkileyen en önemli sosyal faktörlerden biri işgücü piyasası düzenlemeleri ve sendikaların etkinliğidir (Aliyev, 2008).

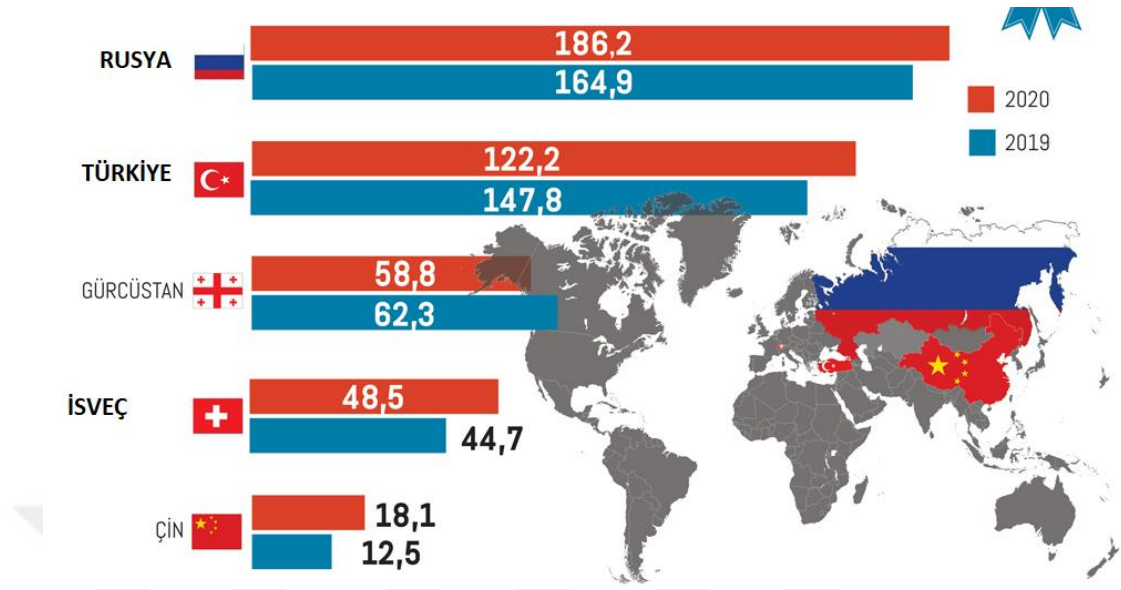
Doğrudan yabancı yatırımcı için en önemli konu yatırım yapacağı ülkenin ekonomik ve siyasi istikrarıdır. Bir ülkenin siyasi durumunun genel olarak yatırım kararlarını etkilediği söylenebilir. Çoğu durumda şirketler, istikrarsız siyasi koşullara sahip ülkelerde yatırım yapmaya veya yeniden yatırım yapmaya isteksiz durumda olabilirler. Siyasi istikrar, ekonomik istikrarı sağlayan bir unsur olduğu için yabancı

sermaye yatırımlarını da etkilemektedir (Sadigov, 2008). Çünkü yabancı sermaye öncelikle güvenlik ve güven beklentisi içerisinde olabilir.

3.4. Petrol-dışı Sektöre Yapılan Yatırımlar

Petrol dışı sektörde faaliyet gösteren işletmeler, ekonominin petrol sektörüne kıyasla nispeten düşük bir yatırım çekiciliğine sahiptir. Bu nedenle petrol dışı sektör işletmelerinde daha hassas emtia kitleleri oluşmaktadır. Petrol dışı sektörde, tarım ürünleri esas olarak hassas bir mal grubu olarak kabul edilebilir. Bu ürünlerin üretimi esas olarak doğal ve iklim koşullarına bağlıdır. Ayrıca, üretim ağırlıklı olarak geniş geliştirme tabanına odaklandığından, bu alandaki yabancı yatırımlar yatırımcılar için karlı değildir (Tiryakioğlu, 2001).

Modern zamanlarda yatırımın doğasını ve karakterini incelerken, yatırımın ekonomik kalkınmanın ana itici gücü olması önemlidir. Yatırımlar, bir işletmenin karlılığını artırmanın yanı sıra, ekipman ve sabit kıymetlerin fiziksel ve ahlaki yenilenmesini ve modernizasyonunu amaçlayan bir sermaye yatırımında kilit bir rol oynamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, yatırımdaki artış, iç ve dış pazarlarda mal hacminin genişlemesi için uygun koşullar yaratarak ekonomik kalkınma dinamikleri için doğrudan bir temel oluşturmaktadır. Aynı zamanda sermaye yatırımları ekonomik kalkınmada önemli bir faktör olmakla birlikte bölgelerin sosyo-ekonomik kalkınmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Bu veya bu işletmeye yapılan yatırımların hacminin artırılması, şu veya bu alan ve bölgedeki sosyal altyapı düzeyinin iyileştirilmesi için uygun koşullar yaratmaktadır.

Şekil 3.4: Petrol dışı sektördeki ihracat hacmi

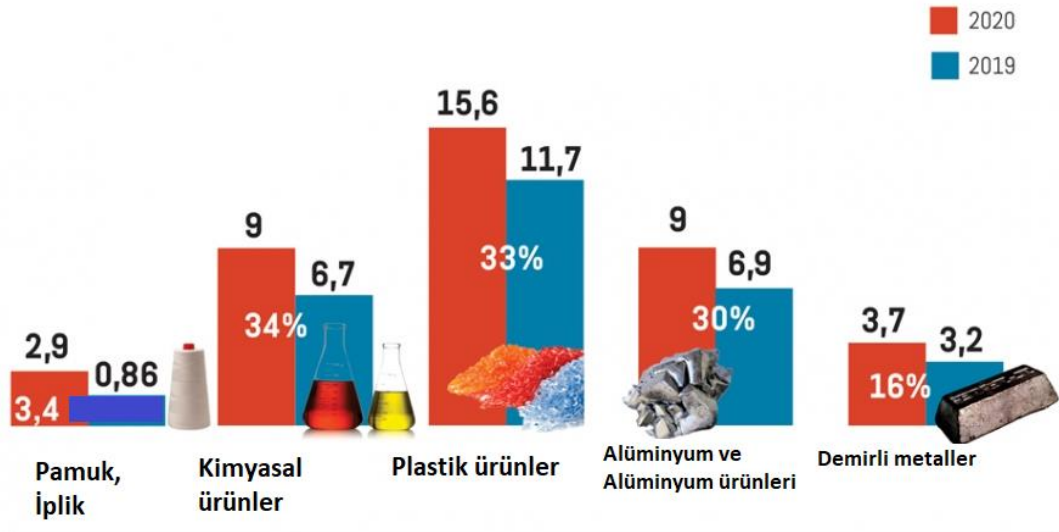
Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı Devlet Vergi Hizmeti, 2022
<https://vergiler.az/news/economy/8804.html>

Modern zamanlarda, ülkede petrol dışı sektörün önemli bir parçası olarak hareket edebilecek hafif sanayi işletmelerinin bir iç pazarı söz konusudur. Dolayısıyla bu sektörlerde üretilen ürünler günlük talebin ürünleridir ve bu bağlamda bu işletmelere yapılan yatırımlarla üretimin canlanması bu işletmelerde üretilen ürünlerin satışına yol açabilmekte ve bu da ticaret üzerinde güçlü bir etki yaratabilmektedir.

Petrol dışı sektörün gelişimine yatırımın teşvik edilmesi, devlet yatırım politikasının bir önceliği olmalıdır. Bu bakımdan yatırım süreçlerinin verimliliğini etkileyen ve hacmini artıran iç ve dış çevresel faktörlerin oldukça güvenilir bir şekilde analiz edilmesi ve devletin yatırım politikasının bu analizlere dayandırılması gerekmektedir (Alpar, ve diğ., 2015). Yatırım süreçlerinin hacmini ve verimliliğini etkileyen iç ve dış çevresel faktörlerin analizi, petrol dışı sektörün yatırım çekiciliğini artırmak için uygun koşullar yaratabilir. Analiz, yerel para biriminin satın alma gücünü artırmanın, bir bütün olarak yatırım sürecini etkileyen iç çevre faktörlerinden biri olduğunu göstermektedir. Ayrıca, ihracatın geleneksel terminolojisini değiştirmek için özel bir ihtiyaç vardır. Aynı zamanda ihracat ikameli bir üretim sürecinin kurulması ve rekabet gücünün artırılması aslında bu alanda faaliyet gösteren işletmelerin fiziki

ve moral olarak yenilenmesini gerektirmektedir. Bu nedenle, petrol dışı sektörün gelişimini iç pazarın korunması ve yerel üretimin teşvik edilmesi temelinde etkin bir şekilde düzenlemek mümkündür.

Ocak-Şubat 2018 döneminde, ülkenin ekonomik ve sosyal alanlarının geliştirilmesi için tüm finansal kaynaklardan sabit sermayeye yönlendirilen 1824,7 milyon manatın 816,2 milyon manat veya %44,7'si petrol dışı sektöre harcanmış ve yatırım hacmi Bu sektörde bir önceki yıla göre %29,8 artarak %29,8'i aştı. Toplam yatırımın %74,9'u inşaat ve montaj işlerine, kullanılan fonların %79,3'ü üretim tesislerine, %14,8'i hizmet tesislerine ve %5,9'u 242,1 bin metrekare konut inşaatına harcanmıştır. Yerli kaynaklardan sabit sermayeye yönlendirilen fonlar, toplam yatırımın %50,8'ini oluşturmuştur.

Şekil 3.5: İhracatın yönü

Kaynak: Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2022. <https://www.stat.gov.az>

Sabit varlıklara yapılan yatırımların toplam değerinde, işletme ve kuruluşların %68,1'i, banka kredileri %10,9, bütçe fonları %15,0, nüfusun kişisel fonları %5,4, bütçe dışı fonlar %0,5, diğer fonlar %0,1'dir. 2018 Ocak-Şubat aylarında 110/35/10 kilovolt “Yasamal-1” ve “Gobu”, Bakü'de 35 / 10-6 kilovolt elektrik trafo merkezi 120, Mingaçevir Endüstri Parkı'nda Mingaçevir 2 üretim tesisinde “Mingaçevir

Textile” LLC ipliği, ayrıca Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde 442 öğrenci kapasiteli 2 ortaokul binası ve 15 kişinin ziyaret ettiği poliklinik vb. tesisler devreye alınmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCANIN PETROL DIŞI SEKTÖRLERİNİN İHRACAT POTANSİYELİ

4.1. Azerbaycan'ın Sosyal-Ekonomik Kalkınmasında Petrol-dışı Sektörlerin Rolü

Petrol dışı sektörde yaratılan katma değer hacmi geçen yılın aynı dönemine göre %11,1 artarak 1726,6 milyon manata ulaşmıştır. Raporlama döneminde yaratılan GSYİH içinde petrol dışı sanayinin payı %4,7, petrol dışı sektörün katma değer içindeki payı %8,4, petrol dışı sanayinin katma değer içindeki payı ise %4,7 olarak gerçekleşmiştir. Petrol dışı sanayide yaratılan katma değer yapısında madencilik sektörünün payı %3,1, işleme sanayinin payı %72, elektrik, gaz ve buhar üretim, dağıtım ve tedarikinin payı %21,5 ve su temini ve atık arıtmanın payı %3.4 olmuştur.

2018 döneminde, petrol dışı sektör 5165,3 milyon manat değerinde mal üreterek geçen yılın aynı dönemine göre %8,8 artmıştır. Petrol dışı ürünlerin üretiminde madencilik sektörünün payı %3 veya 157,2 milyon manat, işleme endüstrisinin payı %75,6 veya 3906.5 milyon manat, elektrik, gaz ve buhar üretim, dağıtım ve tedarikinin payı 18,5 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.1: Ülkelere göre dış ticaret cirosu

Ülkeler	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Toplam	21.945.8 15,6	21.946.7 32,5	24.103.2 78,5	30.954.9 82,9	33.302.6 78,5	24.471.2 87,8
Bağımsız Devletler Topluluğu	2.487.47 1,5	2.822.20 4,2	3.525.03 8,9	3.999.45 5,1	4.610.97 7,9	4.107.80 7,3
Belarus	93.674,6	124.531, 1	147.700, 6	203.665, 5	227.263, 2	313.163, 7
Kazakistan	116.883, 4	124.391, 3	142.099, 9	220.744, 7	229.601, 8	142.027, 5
Kırgızistan	8.165,2	6.725,2	1.760,2	6.082,8	5.801,3	5.417,2
Moldova	4.007,9	4.462,3	6.993,8	6.688,8	7.880,3	7.821,8
Özbekistan	17.041,4	15.329,2	30.000,6	43.948,4	81.962,8	82.318,4
Rusya Federasyonu	1.855.69 2,3	2.050.95 3,1	2.141.12 1,1	2.550.16 2,7	3.022.04 5,4	2.671.54 5,8
Tacikistan	6.443,8	12.320,5	2.045,8	6.587,2	3.160,8	5.237,7
Türkmenistan	52.433,9	152.276, 0	164.135, 7	133.042, 7	225.652, 1	108.774, 8
Ukrayna	333.129, 0	331.215, 5	889.181, 2	828.532, 3	807.610, 2	771.500, 4
Diğer ülkeler - Toplam	19.458.3 44,1	19.124.5 28,3	20.578.2 39,6	26.955.5 27,8	28.691.7 00,6	20.363.4 80,5

Kaynak: Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2022. <https://www.stat.gov.az>

2020 yılında Azerbaycan'ın toplam ihracatı 13,7 milyar doları, petrol dışı sektörde ise 1,9 milyar doları buldu. Petrol dışı sektörde ihracat 2019 yılına göre 102 milyon dolar azalmıştır. Bunun nedeni, dünyayı kasıp kavuran pandemi. 2020 yılında Rusya'ya 691 milyon dolar, Türkiye'ye 377,8 milyon dolar, İsviçre'ye 224,8 milyon dolar, Gürcistan'a 127,6 milyon dolar ve Çin'e 44,5 milyon dolar değerinde petrol dışı mal ihraç edilmiştir. Yıl içinde petrol dışı ihracat listesinde altın (205,6 milyon dolar)

birinci, domates (201,4 milyon dolar) ikinci, pamuk (131,9 milyon dolar) üçüncü olmuştur.

Tablo 4.2: İhracatın emtia yapısı

Mal grupları	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Canlı hayvanlar ve hayvansal kökenli ürünler	2.343,3	4.214,9	12.606,8	12.090,0	23.231,3	19.444,6
Bitkisel ürünler	335.892,0	386.559,7	518.273,9	584.702,4	625.898,6	624.398,7
Hayvansal veya bitkisel katı ve sıvı yağlar	153.335,3	17.113,8	17.046,9	16.861,9	18.451,0	24.726,1
Hazır gıda ürünleri, Alkollü veya alkolsüz içecekler, sirke, tütün	278.889,2	117.633,9	110.982,8	90.707,7	104.623,8	91.365,2
Mineral ürünler	11.203.446,6	12.301.219,8	13.911.994,5	17.924.252,0	17.852.667,1	12.028.403,9
Kimya endüstri si ürünleri	79.985,8	55.892,2	79.562,4	78.106,9	102.873,5	85.254,9

Tablo 4.2: Devamı

Mal grupları	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Plastikler ve bunlardan mamul ürünler, kauçuk, kauçuk, bunlardan mamul ürünler	112.970,1	99.649,2	102.514,2	119.289,5	180.048,6	165.672,1
Ham deri, tabaklanmış deri, doğal kürk, onlardan yapılan ürünler	12.184,9	15.225,7	15.153,3	13.340,2	11.857,6	8.400,1
Odun, mantar ve ürünleri, odun kömürü, hasır ürünler	919,5	1.197,4	1.129,6	284,8	650,9	762,4
Tahta, kağıt ve kartondan yapılmış kütle, bunlardan yapılmış ürünler	4.736,1	4.512,9	5.443,6	9.882,7	7.020,5	4.435,9
Tekstil malzemeleri ve ürünleri	32.866,7	38.681,9	76.845,6	135.209,5	185.435,1	182.123,6

Tablo 4.2: Devamı

Mal grupları	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ayakkabılar , şapkalar, şemsiyeler, sopalar, tüyler, yapay çiçekler	150,2	337,2	386,9	165,0	848,6	876,7
Taş, alçı, çimento, asbest, mika, seramik ve cam ürünleri	388,8	805,7	7.893,5	4.776,8	3.191,8	2.843,9
İnciler, kıymetli veya kıymetsiz taşlar, kıymetli metaller ve bunlardan mamul ürünler, mücevherler , madeni paralar	83.224,7	77.205,7	141.530,1	146.669,7	174.412,8	208.455,5

Tablo 4.2: Devamı

Mal grupları	2015	2016	2017	2018	2019	2020
İnciler, kıymetli veya kıymetsiz taşlar, kıymetli metaller ve bunlardan mamul ürünler, mücevherler, madeni paralar	83.224,7	77.205,7	141.530,1	146.669,7	174.412,8	208.455,5
Düşük değerli metaller ve bunlardan yapılan ürünler	133.607,4	223.474,6	245.050,6	252.510,2	231.968,7	208.566,1
Makineler, mekanizmalar, elektrikli ekipmanlar ve bunların parçaları	59.230,6	39.090,7	50.449,0	64.594,6	77.725,6	65.126,9
Kara araçları, yüzer araçlar ve ulaşım tesisleri	2.450,4	60.793,2	11.520,5	9.386,7	10.946,6	4.369,5
Optik, fotoğrafçılık, sinematograf, saatler, müzik aletleri	17.518,7	7.030,9	6.831,0	12.320,1	17.316,0	9.087,3

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2022. <https://www.stat.gov.az>

Genel olarak, 2020 yılında meyve ve sebze ihracatı 607,7 milyon dolar, pamuk lifi - 133,2 milyon dolar, alüminyum ve alüminyum ürünleri ihracatı - 113,4 milyon dolar, kimyasal ürünler ihracatı - 85,2 milyon dolar, siyah Metal ve metal ihracatı ürünler 52,4 milyon dolar, pamuk ipliği - 19 milyon dolar, alkollü ve alkolsüz içecekler - 12 milyon dolar, şeker - 26,9 milyon dolar, bitkisel ve hayvansal katı ve sıvı yağlar - 24,7 milyon dolar, çay ihracatı ise 9,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Son 10 yılda Azerbaycan ekonomisi üç kat, petrol dışı GSYİH 2,4 kat, bütçe gelirleri 14 kat ve stratejik döviz rezervleri 13 kat büyüdü. Ülkede ekonomi politikasında esnekliğin sağlanması, kurumsal reformların yapısal değişikliklerle paralel olarak uygulanması, programın belirli hedeflere ve finansal kaynaklara göre yönetilmesi bunu teyit etmektedir. Ülkede petrol dışı sektörde gözlenen sürdürülebilir büyüme eğilimleri, ülkenin döviz rezervlerinin hacmi ve buna kıyasla minimum dış borç seviyesi, ulaştırma ve enerji projelerinin uygulanması, ulusal ve ekonomik güvenlik için sağlam bir temel oluşturmaktadır.

4.2. İhracat Potansiyelinin Oluşturulması ve Güçlendirilmesinde Devlet Politikasının Temel Yönleri

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomi politikası, ülkenin iç talebini karşılamak, ihracat potansiyelini ve fırsatlarını güçlendirmek için petrol dışı sektörün özel gelişimine büyük önem vermektedir. Haydar Aliyev'in kurduğu ekonomik ve siyasi rota, 2003 yılından bu yana Azerbaycan Cumhuriyeti'ne liderlik eden Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından devam ettirilmiştir. Buna bağlı olarak, gerçek bir sosyo-ekonomik kalkınma sağlamış ve son on yılda gayri safi yurtiçi hasıla 3 kat, devlet bütçe gelirleri 12,2 kat, sanayide katma değer 3,6 kat olmuştur. Bu dönemde ülkede ortalama yıllık ekonomik büyüme %12,2 olmuş ve Azerbaycan'ın bu başarısı dünyanın en iyi sonuçlarından biri olarak kayıtlara geçmiştir (Isayev, 2011).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev, ekonomide petrol dışı sektörün gelişmesini teşvik eden bir dizi kararname ve emir yayınlanmıştır. Ticari sicil ve gümrük belgelerinde uygulanan tek durak ilkesi, Azerbaycan'da petrol dışı sektörün gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Bu süreçten sonra, petrol dışı

sektörde büyük ticari kuruluşlar ve holdingler faaliyet göstermeye başlamıştır. Petrol dışı sektörün ülke ekonomisinin güvenliğine katkısı, pek çok sektörün gelişiminde önemli olumlu etkilere neden olmuştur. Son yıllarda ülke ekonomisinin çeşitlendirilmesi, petrol sektörüne olan bağımlılığını en aza indirmek için GSYİH'nın büyümesi bir bütün olarak petrol dışı sektör tarafından sağlanmış, sanayileşme politikasının başarılı bir şekilde sürdürülmesi petrol dışı sektörün dinamik gelişimini sağlamıştır (Ahmedov, Hüseyin, 2011).

Son 5 yılda özelleştirmeye açık olduğu ilan edilen işletmelerin özelleştirilmesi ve orta ve büyük ölçekli işletmelerin anonim şirkete dönüştürülmesi sürecinin hızlandırılması için gerekli tedbirler alınmış ve 34 devlet bazında açık anonim şirketler kurulmuştur. Açık artırma ile 55 açık anonim şirketin hisseleri özelleştirilmiştir. Sanayileşme politikasına uygun olarak bu dönemde Bakü'de "Gemi Tamir ve Gemi İnşa" Üretim Derneği, Gemi İnşa ve Fırın, Sumgayıt Teknoloji Parkı, "Azguntex" tesisi, "Azertechnoline" LLC'nin çelik boru tesisi, katı atık yakma ve atık yakma Balakhani'de, Alüminyum fabrika kompleksi Gence'de, Bakü, Gazah ve Nahçıvan'da çimento, Nahçıvan'da otomobil ve maden suları, Hacıgabal'da tuğla, Ordubad'da beton, Şarur'da asfalt beton, Gedebay'da altın-bakır işleme, "Helal Gıda" süt işleme, Shamakhi'de "Azerelectronics" ev aletleri, Lenkeran ve Bilasuvar'da Canning, Abşeron, AZMDF'de tuz işleme, tek kullanımlık plastik kap ve preform üretimi, polistiren ve polipropilen torba üretimi, süt ürünleri ve dondurma üretimi, süt ve tütün işleme Zagatala'da, Ağcabadi ve Tovuz'da süt işleme, Gabala'da limonata, üzüm işleme, Ağsu meyve suyu ve şarap fabrikaları, Nahçıvan'da Taş Ürünleri Kompleksi, Lenkeran'da çay ve dondurma, Kebele'de piyano, Abşeron'da mobilya, İmişli'de yem ve bitkisel yağlar, İsmayilli'de dikiş fabrikaları, Samukh'ta meyve kurutma ve işleme, Oğuz'da mısır işleme ve glikoz üretim işletmeleri, Ağjabadi'de Atena süt üretim ve işleme tesisi, Gabala ve Sumgayıt'ta tarımsal sanayi kompleksleri devreye sokulmuştur (Abbasov, 2005).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın talimatına göre büyük özel tahıl çiftlikleri ve ilk pilot tahıl çiftlikleri kurulmuştur. Yukarıda belirtilen hedeflenen önlemlerin bir sonucu olarak, Yevlakh "Azertokhum" LLC, Gabala Hayvancılık

Kompleksi, Kurdamir Hayvancılık dahil olmak üzere son beş yılda bölgelerdeki tarım sektörünün gelişimine hizmet eden ve ileri teknolojilere dayalı bir dizi altyapı tesisi and Dairy Complex, Agjabadi "Agat-Agro" kompleksi, Saatli "Agroservice" şubesi, Gabala, Salyan, Göyçay, Balakan, Masallı, Beylagan, Abşeron, Barda, Bilasuvar, Shabran, Agjabadi, Sumgayıt, Gadabay, Guba soğuk hava deposu, Samukh, Haçmaz, Yevlah, Şemkir, Sabirabad, Masallı, Abşeron serası, Nahçıvan, Kobustan, Şeki, Abşeron, Kurdemir, Tovuz, İsmayilli ve İmişli tahıl depolama kompleksleri, Ağsu, Fizuli, Gusar, Şabran, Yevlah bağcılık çiftlikleri faaliyete geçmiştir (Ahmedov ve Hüseyin, 2011).

Özellikle ülke petrol dışı sektörünün sürdürülebilir kalkınması, ülke ekonomisinin ihracat kapasitesinin artırılması, rekabetçi, ithal ikameci ürünlerin üretiminin artırılması, çevre bölgelerde istihdam sağlanması açısından endüstri parklarının kurulması önem arz etmektedir. Modern bir üretim altyapısına sahip bir sanayi parkının kurulması, ülkedeki sanayilerin gelişmesini, ülke ekonomisinin dengeli gelişmesini, üretim alanlarının geliştirilmesini ve inovasyon yönünü sağlamayı amaçlayan devlet politikasının uygulanmasını amaçlamaktadır (Aliyev ve İbadov, 2008).

Ülkede yenilikçi ve yüksek teknolojilere dayalı rekabetçi sanayi üretiminin geliştirilmesi için uygun koşulların oluşturulması, bu alandaki girişimciliğin desteklenmesi, petrol dışı sektörün sürdürülebilir kalkınmasının sağlanması ve üretimde istihdamın artırılması amacıyla, 548 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Sumgayıt Kimya Sanayi Parkı kurulmuştur. Sumgayıt Kimya Endüstri Parkı bölgesinde petrokimya ve diğer öncelikli endüstrilerde rekabetçi ürünlerin (işler, hizmetler) üretimi ve işlenmesi için işletmelerin kurulması planlanmaktadır. Sumgayıt Kimya Sanayi Parkı toplam alanı 295,62 hektardır.

4.3. İhracat Potansiyelini Etkileyen Faktörler

2020 yılında Azerbaycan'ın toplam ihracatı 13,7 milyar doları, petrol dışı sektörde ise 1,9 milyar doları bulmuştur. Petrol dışı sektörde ihracat 2019 yılına göre 102 milyon dolar azalmıştır. Bunun nedeni, tüm dünya ekonomilerini etkileyen

COVID-19 pandemisidir. 2020 yılında Rusya'ya 691 milyon dolar, Türkiye'ye 377,8 milyon dolar, İsviçre'ye 224,8 milyon dolar, Gürcistan'a 127,6 milyon dolar ve Çin'e 44,5 milyon dolar değerinde petrol dışı mal ihraç edilmiştir. Genel olarak, 2020 yılında meyve ve sebze ihracatı 607,7 milyon dolar, pamuk lifi - 133,2 milyon dolar, alüminyum ve alüminyum ürünleri ihracatı - 113,4 milyon dolar, kimyasal ürünler ihracatı - 85,2 milyon dolar, siyah Metal ve metal ihracatı ürünler 52,4 milyon dolar, pamuk ipliği - 19 milyon dolar, alkollü ve alkolsüz içecekler - 12 milyon dolar, şeker - 26,9 milyon dolar, bitkisel ve hayvansal katı ve sıvı yağlar - 24,7 milyon dolar, çay ihracatı ise 9,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Son 10 yılda Azerbaycan ekonomisi 3 kat, petrol dışı GSYİH 2,4 kat, bütçe gelirleri 14 kat ve stratejik döviz rezervleri 13 kat büyümüştür. Ülkede ekonomi politikasında esnekliğin sağlanması, kurumsal reformların yapısal değişikliklerle paralel olarak uygulanması, programın belirli hedeflere ve finansal kaynaklara göre yönetilmesi bunu teyit etmektedir. 2003-2017 yıllarında 12 Kavram, 12 Ulusal Strateji, 12 Stratejik Yol Haritası, 94 Devlet Programı, 10 Ulusal Eylem Planı, 23 Eylem Planı, 21 Eylem Planı, 17 Ulusal Plan ve diğer olmak üzere 201 program belgesinin olduğu görülmektedir. Ülkede petrol dışı sektörde gözlenen sürdürülebilir büyüme eğilimleri, ülkenin döviz rezervlerinin hacmi ve buna kıyasla minimum dış borç seviyesi, ulaştırma ve enerji projelerinin uygulanması, ulusal ve ekonomik güvenlik için sağlam bir temel oluşturmaktadır.

Ülkemizde sanayi yapısının modernizasyonu ve iyileştirilmesi konusu, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından belirlenen ekonomi politikasının önemli bir parçasıdır. Bu amaçla, "2015-2020 Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Sanayinin Geliştirilmesine İlişkin Devlet Programı" onaylanmış ve 2014 yılın "Sanayi Yılı" ilan edilmiştir. Ülkede sanayinin gelişmesiyle bağlantılı olarak sanayi parkları ve mahalleler oluşturulması, yapısal değişikliklerin uygulanması planlanmaktadır.

4.4. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisinde Sektörel Gelişmeler

1993-2003 Azerbaycan için belirleyici yıllar oldu ve o yıllarda devletin sağlam temelleri atılmıştır. O yıllarda Azerbaycan'ın hem iç hem de dış politikadaki stratejik

çizgisi belirlenmiş ve Azerbaycan dünya topluluğuna katılmıştır. Azerbaycan'ın uluslararası kuruluşlara üye olmasının yanı sıra çalışmalarına aktif katılımı ve etkin işbirliği, ülkemizin sorunlarının dünya kamuoyuna taşınmasında önemli olmuştur. O yıllarda çok ciddi reformlar yapılmış, piyasa ekonomisi ülkeleri hakim olmuş, Azerbaycan'da büyük yatırımların cazibesi yaygınlaşmıştır. Azerbaycan Bağımsız Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası kabul edildi, siyasi sistem güçlendirildi ve ülkemizin başarılı gelişimi için sağlam temeller atıldı (Huseynov, 2008). Yıllar içinde yapılan çalışmalar ülkemizin başarılı bir şekilde gelişmesine yardımcı olmuştur ve o dönemde başlatılan projeler bugün çok başarılı bir şekilde devam etmektedir.

21. yüzyılın ilk yıllarında ülkede gerçekleştirilen büyük çaplı reformların daha da derinleşmesi, toplumumuzun daha yüksek bir sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine ulaşması için koşullar yaratmıştır. Ülkedeki yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik önemli adımlar atılmış ve kamu yönetimi çağdaş kriterlere göre yeniden yapılandırılmıştır. Uygulanan ekonomi politikası sonucunda ülkenin enerji güvenliği sağlanmış, Azerbaycan dünyanın güvenilir bir enerji ihracatçısı ve bölgenin en önemli transit merkezi haline gelmiştir. Hidrokarbon kaynaklarının çıkarılması ve Avrupa pazarlarına ulaştırılmasına yönelik büyük projeler, Azerbaycan'ın Avrupa'nın petrol ve gaz arzında önemli bir rol oynaması için koşullar yaratmıştır (Namazova, 2014).

Doğal kaynakların büyük ölçekli üretim ve ihracatını gerçekleştirerek yeni bir ivme kazanan ekonomik büyüme dinamikleri, Azerbaycan ekonomisinin 2009 yılındaki büyümesi, küresel ekonomik kriz bağlamında bile, başarılı bir şekilde uygulanmasının bir tezahürüdür. Son sekiz yılda, ülkenin stratejik döviz rezervleri 22 kattan fazla artarak 2021'de 41 milyar dolara ulaştı, bu da dış borcun yaklaşık 10 katı durumdadır. Aynı zamanda petrol gelirlerinin petrol dışı sektöre yönlendirilmesiyle bu sektörün gelişmesinde önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve petrol dışı sektörün son on yılda ortalama yıllık büyüme oranı yüzde 11 olmuştur. Petrol dışı sektörde yeni üretim tesislerinin ve yeni işlerin açılması, üretim, ulaşım ve kamu hizmeti altyapısının benzeri görülmemiş gelişimi, modern sosyal altyapının oluşturulması ve yeni eğitim, sağlık ve spor tesislerinin inşası dinamiktir. ve ülkemizin sürdürülebilir büyümesinin temelini oluşturmuştur.

Azerbaycan'ın yıllar içinde sosyal sorunların etkin çözümünde büyük ilerleme kaydettiğini, sosyal koruma sisteminin ileri uluslararası standartlara uygun olarak yeniden inşa edildiğini belirtmek gerekir. Yeni bir emeklilik sistemi başlatılmış, hedeflenen devlet sosyal yardımları ve sosyal yardımlar sistemi kurulmuş ve geliştirilmiştir. Başarılı bir sosyal politikanın sonucu olarak, 2000'de yoksulluk oranı % 49 iken, 2021'de %7,6'ya düşmüş ve ücretler ve emekli maaşları birkaç kez artırılmıştır. Cumhuriyetin ekonomik potansiyeli arttıkça, sağlık hizmetlerinin gelişmesi için uygun koşullar yaratıldı ve nüfusun sağlığını koruma sorunları ele alınmaya başlanmıştır. Sağlığa ayrılan bütçe son 10 yılda 10 kattan fazla artmış ve günümüzde 650 milyon manatı aşmış bulunmaktadır. Bu dönemde çoğu ülke bölgelerinde olmak üzere 400'den fazla tıbbi tesis inşa edilmiş veya elden geçirilmiş ve tüm tıbbi tesisler modern makine ve ekipmanlarla donatılmıştır (Azerbaycan İstatistik Birimi, 2022).

Dünya Bankası'nın 2020 yılı kişi başına Gayri Safi Milli Gelir sınıflandırmasına göre Azerbaycan, "üst orta gelirli ülkeler" arasında tam teşekküllü bir ülkedir ve şu anda bu ülkeler grubunda yer almaktadır. Grubun zirvesine çıkmayı hedeflenmektedir. Ekonomik kalkınma açısından, Azerbaycan Cumhuriyeti bölgede lider bir devletten uluslararası ekonomik ilişkiler sisteminde son derece rekabetçi bir katılımcı statüsüne yükselmesi beklenmektedir. Bu amaçla ülkenin elverişli coğrafi konumu ve geniş potansiyeli dikkate alınarak bölgenin ticaret merkezi haline getirilmesi, petrol dışı sektörde kişi başına ihracatın 1.000 dolara çıkarılması planlanmaktadır.

Aynı zamanda, ekonominin yapısını iyileştirecek önlemler alınması beklenmektedir. Petrol ve gaz sektörü ile petrokimya endüstrisinin modernizasyonu, petrol dışı endüstrinin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi, alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarına erişimin genişletilmesi, tarım sektörünün geliştirilmesi ve gıda güvenliğinin güçlendirilmesi, ticaret ve hizmetlerin genişletilmesi ve geliştirilmesi, dış ticaret ve yatırım yapısının iyileştirilmesi öncelikli olacaktır. Kavramın kapsadığı dönemde, petrol dışı sektörde GSYİH'nın yıllık ortalama reel büyüme oranının %7'nin üzerinde olması beklenmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA BAĞIMSIZLIK SONRASI DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR, PETROL-DIŞI SEKTÖR İHRACATI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDA NEDENSELİK ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası doğrudan yabancı yatırımlar, petrol dışı sektör ihracatı ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi ampirik olarak incelenecektir. Bu doğrultuda ilk olarak çalışmada ekonometrik model belirlenecek ve bu model içerisinde yer alan değişkenlerin durağanlık durumları hem grafiksel hem de uygun birim kök testleri kullanılarak analiz yapılacaktır. Birim kök testlerinin ardından uygun zaman serisi analizleri kullanılarak nedensellik ilişkileri ortaya konulacaktır.

5.1. Veri Seti

Çalışmada Azerbaycan ekonomisi için doğrudan yabancı yatırımlar, petrol dışı sektör ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Analizlerde ekonomik büyümeyi temsilen kişi başına GSYİH değişkeni kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler ve alındığı kaynak aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 5.1: Çalışmada kullanılan değişkenler (1995-2021)

Değişken Adı	Veri Tabanı	Değişken Değeri ve niteliği	Değişken Adı Kısaltması
Doğrudan Yabancı Yatırımlar	Azerbaycan İstatistik Kurumu	Amerikan doları, %	DYY
Petrol Dışı Sektör İhracatı	Azerbaycan İstatistik Kurumu	Amerikan doları, %	PDSİ
Ekonomik Büyüme	Azerbaycan İstatistik Kurumu	Yıllık Büyüme Hızı, %	EB
Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	Azerbaycan İstatistik Kurumu	Amerikan doları, %	KBGSYIH

Yukarıdaki tabloda belirlenen değişkenler kullanılarak Azerbaycan'da doğrudan yabancı yatırımlar, petrol dışı sektör ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkileri incelenmiştir.

5.2. Ekonometrik Yöntem

Çalışmada ilk olarak değişkenlerin birim kök içerip içermediği, diğer bir ifade ile değişkenlerin durağanlık koşulunu sağlayıp sağlamadığı incelenecektir. Bunun için hem değişkenlerin grafikleri incelenecek hem de uygun birim kök testleri uygulanacaktır. Çalışmada değişkenlerin durağanlık durumlarını incelemek için ADF (Augmented Dickey Fuller) ve PP (Phillips Perron) birim kök testleri kullanılacaktır. Değişkenlerin hem düzey değerlerinin hem de birinci farklarının durağanlık durumları incelenecektir.

Durağanlık durumlarının incelenmesinin ardından gerçekleştirilecek nedensellik analizleri VAR (Vector Autoregression) modeline dayandığı için ilk olarak VAR modeli kurulacaktır. VAR modelini kurmak için uygun gecikme uzunluğu 6 bilgi kriteri doğrultusunda seçilecektir. VAR modeli kurulduktan sonra model için uygun nedensellik analizleri yapılacaktır.

Uygun gecikme uzunluğu seçilerek VAR modeli kurulduktan sonra ilk aşamada Johansen eşbütünleşme analizi ve hata düzeltme modeli kurulacaktır. Hata

düzeltilme modeli sonrası uzun dönem katsayıları belirlenecek ve son olarak nedensellik analizleri ele alınacaktır.

Çalışmada yapılacak ekonometrik uygulamalar için oluşturulan modelleri aşağıdaki şekilde göstermek mümkündür.

$$DYY = \beta_0 + \beta_1 PDSI + \beta_2 EB + \beta_3 PKBGSYIH + u_1$$

$$PDSI = \alpha_0 + \alpha_1 DYY + \alpha_2 EB + \alpha_3 PKBGSYIH + u_2$$

$$EB = \gamma_0 + \gamma_1 DYY + \gamma_2 PDSI + \gamma_3 PKBGSYIH + u_3$$

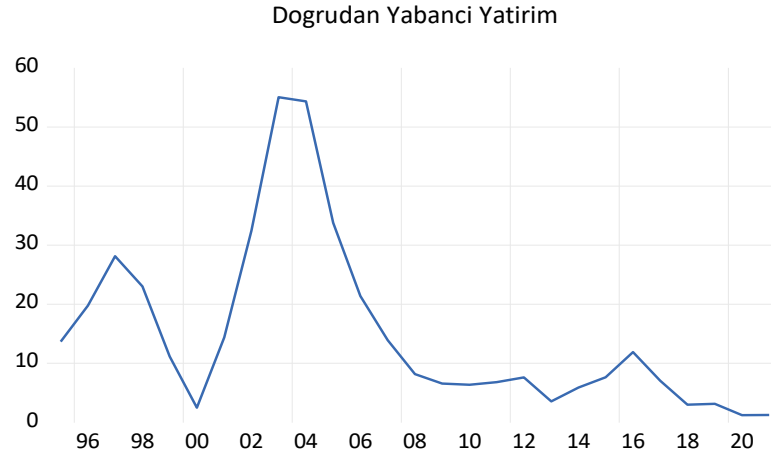
5.3. BULGULAR

Yukarıdaki alt başlıkta açıklanan analizler sırasıyla yapılmıştır. Elde edilen bulgular uygun tablolara özetlenmiş ve bu bölümde açıklanacaktır. Aşağıdaki tabloda çalışmada kullanılacak değişkenlerin temel istatistik değerleri özetlenmiştir.

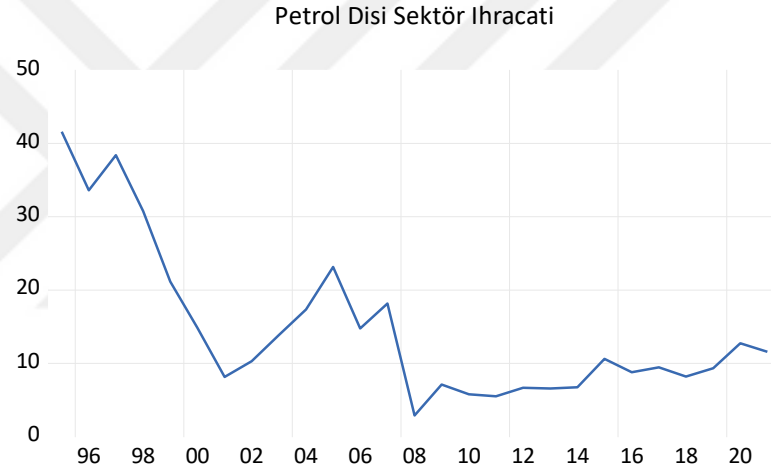
Tablo 5.2: Değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler (1995-2021)

Değişken Adı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
DYY	14.94064	14.69222	1.190297	55.07030
PDSİ	14.74641	10.40319	2.909772	41.60000
EB	8.036383	0.627283	7.005299	8.613592
KBGSYIH	8.037880	0.628540	7.005299	8.613592

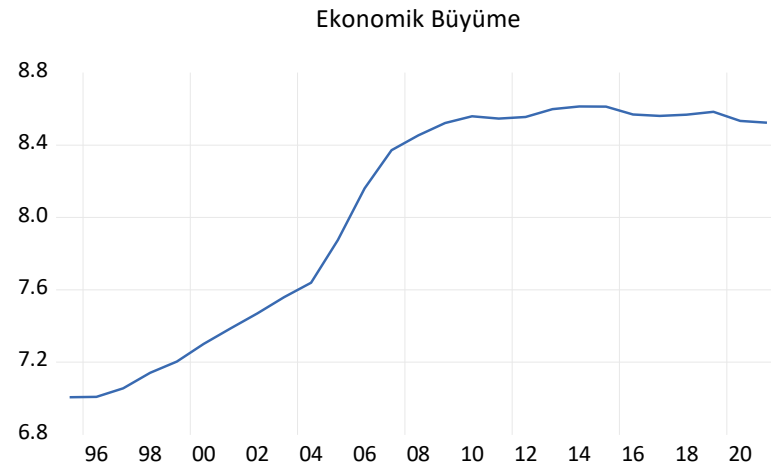
Tablo 5.2’de değişkenlerin temel istatistik değerleri özetlenmiştir. Temel istatistik değerler incelendiği zaman her üç değişkenin aritmetik seri özelliği gösterdiği görülmektedir. Çünkü değişkenlerin minimum ve maksimum değerleri arasında aşırı farklar bulunmamaktadır.

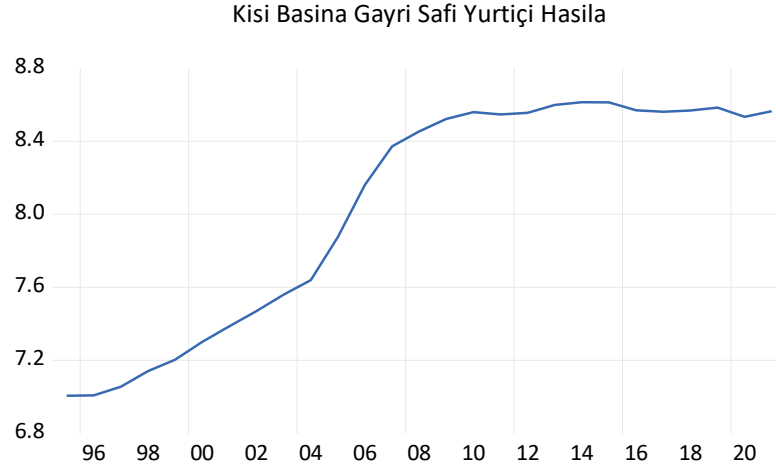
Şekil 5.1: Doğrudan yatırımcı düzeyleri

Şekil 5.2: Petrol dışı sektör ihracatı

Şekil 5.3: Ekonomik büyüme

Şekil 5.4: Kişi başı GSYH

Değişkenlerin düzey değerlerinin grafikleri incelendiği zaman tüm değişkenlerin birim kök içerdiği görülmektedir. Yani değişkenler düzey değerlerinde durağanlık koşulunu sağlamamaktadır. Çünkü her üç grafik belli bir ortalamanı sık sık kesmemektedir. Düzey değerlerinde birim kök içerdiği anlaşılan değişkenler için birim kök testlerinin de yapılması gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda değişkenlerin düzey değerleri için yapılan birim kök test sonuçları özetlenmiştir.

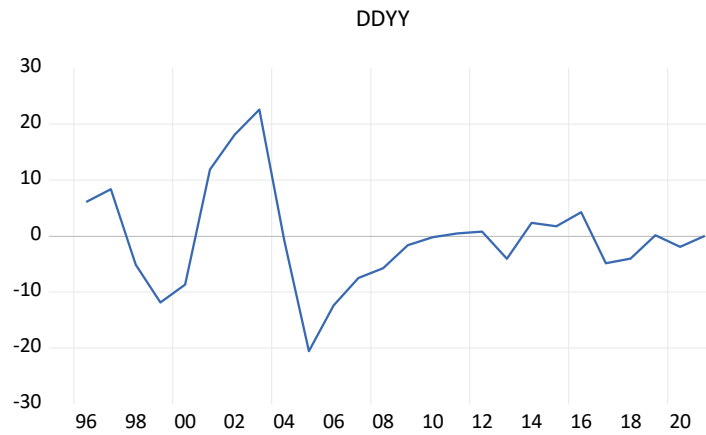
H_0 : DYY, PDSI, EB, KBGSYIH değişkenleri birim kök içermektedir

H_1 : DYY, PDSI, EB, KBGSYIH değişkenleri birim kök içermemektedir

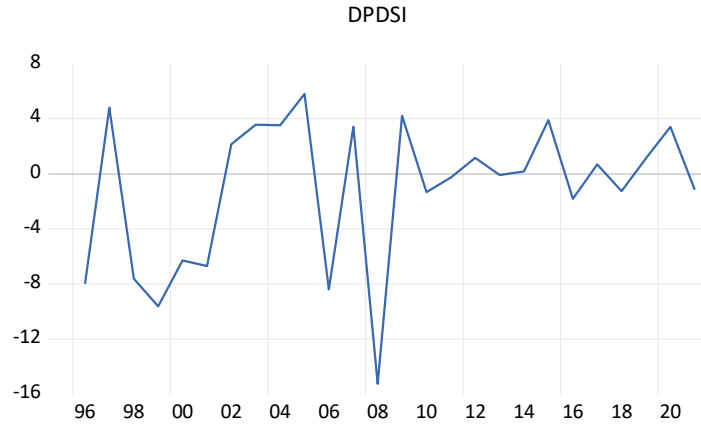
Tablo 5.3: Değişkenlerin Düzey Değerlerinin Birim Kök Test Sonuçları

DEĞİŞKENLER	ADF (sabit)	ADF (trend ve sabit)	PP (sabit)	PP (trend ve sabit)
DYY	-1.583367 [0.4754]	-4.271900 [0.0125]	-1.824092 [0.3611]	-2.387093 [0.3770]
PDSİ	-2.765726 [0.0795]	-1.716300 [0.7094]	-2.999674 [0.0481]	-2.331541 [0.4038]
EB	-2.335399 [0.1694]	-1.437985 [0.8236]	-1.628957 [0.4541]	-0.254397 [0.9877]
KBGSYIH	-2.182234 [0.2170]	-1.68495 [0.7277]	-1.58426 [0.4761]	-0.39733 [0.9821]
Kritik Değer %1	-3.737853	-4.374307	-3.711457	-4.356068
Kritik Değer %5	-2.991878	-3.603202	-2.981038	-3.595026
Kritik Değer %10	-2.635542	-3.238054	-2.629906	-3.233456
Not: ADF ve PP için kritik değerler MacKinnon (1996) tarafından elde edilmiştir. [] içindeki değerler olasılık değerlerini gösterir.				

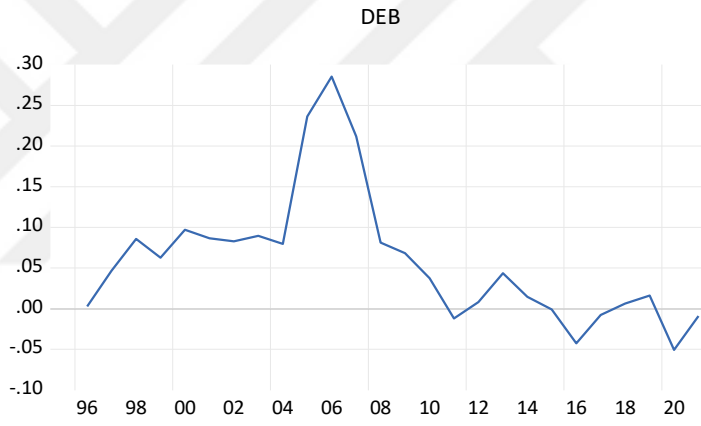
Yukarıdaki tabloda değişkenlerin düzey değerleri için yapılmış birim kök test sonuçları özetlenmiştir. Test sonuçları grafiksel inceleme sonuçlarıyla uyushmaktadır. Yani birim kök test sonuçlarına göre de değişkenler düzey değerlerinde birim kök içermektedir.

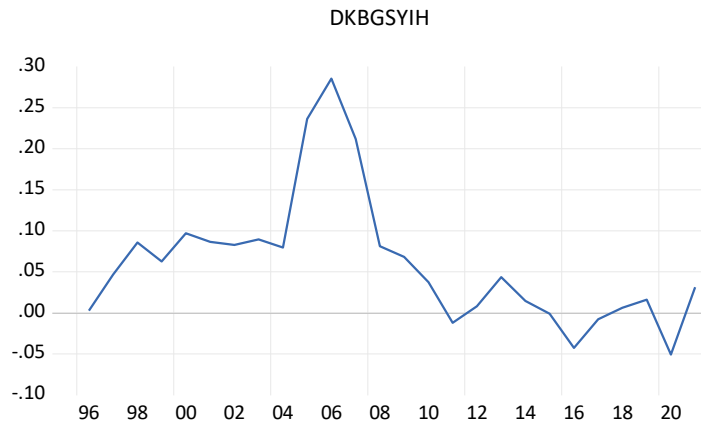
Şekil 5.5: DDYY birinci farkları

Şekil 5.6: DPDSI birinci farkları

Şekil 5.7: DEB birinci farkları

Şekil 5.8: DKBGSYIH birinci farkları

Yukarıda değişkenlerin birinci farklarının grafikleri görülmektedir. Grafiklere bakıldığı zaman DDYY ve DPDSİ değişkenlerinin birinci farklarının durağanlık koşulunu sağladığı görülmektedir. Yani birinci farkı alınan DDYY ve DPDSİ değişkenleri birim kök içermemektedir. DEB değişkeni ise birinci farkında da birim kök içermektedir. Fakat durağanlık durumu için birim kök testlerinin de incelenmesi gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda değişkenlerin birinci farkları için yapılan birim kök test sonuçları verilmektedir.

Tablo 5.4: Değişkenlerin Birinci Farklarının Birim Kök Test Sonuçları

DEĞİŞKENLER	ADF (sabit)	ADF (trend ve sabit)	PP (sabit)	PP (trend ve sabit)
DDYY	-4.795148 [0.0009]	-4.655284 [0.0057]	-2.957926 [0.0530]	-3.754644 [0.0536]
DPDSİ	-4.490080 [0.0020]	-4.631422 [0.0072]	-5.691957 [0.0001]	-6.037098 [0.0002]
DEB	-1.647903 [0.4443]	-2.655180 [0.2617]	-1.647903 [0.4443]	-2.477283 [0.3353]
DKBGSYIH	-1.82229 [0.3616]	-2.58246 [0.2903]	-1.82229 [0.3616]	-2.40601 [0.3682]
Kritik Değer %1	-3.737853	-4.394309	-3.724070	-4.374307
Kritik Değer %5	-2.991878	-3.612199	-2.986225	-3.603202
Kritik Değer %10	-2.635542	-3.243079	-2.632604	-3.238054
Not: ADF ve PP için kritik değerler MacKinnon (1996) tarafından elde edilmiştir. [] içindeki değerler olasılık değerlerini gösterir.				

Değişkenlerin birinci farkları için yapılmış birim kök test sonuçları yukarıdaki tabloda verilmektedir. Sonuçlara göre DYY ve PDSİ değişkenleri birinci farklarında durağanlık koşulunu sağlamaktadır. Yani DYY ve PDSİ değişkenlerinin birinci farkları birim kök içermemektedir. Fakat EB ve KBGSYIH değişkenleri hem düzey seviyesinde hem de birinci farkında birim kök içermektedir. Bununla beraber EB ve KBGSYIH değişkenleri ikinci farkında durağan olmaktadır.

Şimdi değişkenleri kullanarak VAR modeli kurulabilmektedir. Uygun VAR modelini seçmek için bilgi kriterlerine başvurulacaktır. Aşağıdaki tablolarda uygun VAR modeli seçebilmek için bilgi kriterleri verilmektedir.

Tablo 5.5: VAR modeli gecikme uzunluğu belirleme kriterleri (KBGSYIH↔DYY)

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-66.1315	NA	1.678923	6.19378 1	6.292967	6.217 146
1	-39.7478	45.57191	0.220152	4.15889 6	4.456453	4.228 992
2	-17.8715	33.80884 *	0.043901 *	2.53377 *	3.029705 *	2.650 603*
3	-14.7414	4.268285	0.048942	2.61286 1	3.307161	2.776 417
4	-12.5218	2.623159	0.060851	2.77471 6	3.667387	2.985 002

Yukarıda verilen 6 bilgi kriterinden 5'i uygun VAR modelinin VAR(2) olduğunu göstermektedir. VAR(2) modeli kurulduktan sonra yapılan temel varsayım testlerine göre modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorunu bulunmamaktadır.

Tablo 5.6: VAR modeli gecikme uzunluğu belirleme kriterleri (KBGSYIH↔PDSI)

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-36.8607	NA	0.11732 2	3.53279 3	3.63197 9	3.55615 8
1	-21.4791	26.5681 8*	0.04182 6*	2.49810 4*	2.79566 1*	2.56819 9*
2	-20.8814	0.92370 0	0.05771 8	2.80740 5	3.30333 3	2.92423 1
3	-14.7964	8.29776 2	0.04918 7	2.61785 7	3.31215 7	2.78141 3
4	-13.6884	1.30944 3	0.06765 9	2.88076 7	3.77343 8	3.09105 4

Yukarıda verilen 6 bilgi kriterinden 5'i uygun VAR modelinin VAR(1) olduğunu göstermektedir. VAR(1) modeli kurulduktan sonra yapılan temel varsayım testlerine göre modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorunu bulunmamaktadır.

Tablo 5.7: VAR modeli gecikme uzunluğu belirleme kriterleri (EB↔DYY)

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-107.396	NA	46.3899 6	9.512727	9.611466	9.5375 60
1	-47.6429	103.918 9	0.36489 1	4.664607	4.960823	4.7391 05
2	-15.9288	49.6395 5*	0.03314 1	2.254680	2.748374 *	2.3788 43
3	-10.7428	7.21533 6	0.03067 3*	2.151548 *	2.842718	2.3253 75*
4	-9.39032	1.64648 9	0.04052 5	2.381768	3.270415	2.6052 60

Yukarıda verilen 6 bilgi kriterinden 3'ü uygun VAR modelinin VAR(3) olduğunu göstermektedir. VAR(3) modeli kurulduktan sonra yapılan temel varsayım testlerine göre modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorunu bulunmamaktadır.

Tablo 5.8: VAR Modeli Gecikme Uzunluğu Belirleme Kriterleri (EB↔PDSI)

Geci kme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-82.1455	NA	5.162191	7.317005	7.415744	7.341838
1	-32.5675	86.2226 6	0.098365	3.353699	3.649915	3.428196
2	-21.4501	17.4011 8	0.053565	2.734792	3.228485	2.858955
3	-14.1245	10.1921 0	0.041159	2.445612	3.136782	2.619439
4	-2.87066	13.7003 7*	0.022988 *	1.814840 *	2.703488 *	2.038333 *

Yukarıda verilen 6 bilgi kriterinden 5'i uygun VAR modelinin VAR(4) olduğunu göstermektedir. VAR(4) modeli kurulduktan sonra yapılan temel varsayım testlerine göre modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorunu bulunmamaktadır.

VAR(4) modeli doğrultusunda model için yapılan Johansen eşbütünleşme test sonuçları aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 5.9: Johansen eşbütünleşme test sonuçları

Maksimum Özdeğer Testi			İz Testi		
Yokluk Hipotezi	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	Yokluk Hipotezi	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer
$H_0 : r = 0$	67.56743	23.66579	$H_0 : r = 0$	87.42201	29.79707
$H_0 : r = 1$	13.66447	13.75345	$H_0 : r > 1$	18.55519	15.49471
$H_0 : r = 2$	7.67854	3.567833	$H_0 : r > 2$	6.556732	3.841465

Yukarıda verilen Johansen eşbütünleşme test sonuçlarına göre en az bir istatistik değeri istatistiksel olarak anlamlı olduğu için değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu söylenebilmektedir. Bu doğrultuda hata düzeltme modeli ve uzun dönem katsayıları tahmin edilebilmektedir.

Tablo 5.10: Hata düzeltme model sonuçları

Bağımlı Değişken: EB	
Değişkenler	Değer
CointEq1	-0.05336**
D(DEB(-1))	-0.345673
D(DEB(-2))	-0.197028
D(DDYY(-1))	-0.006432***
D(DDYY(-2))	-0.004682***
D(DPDSI(-1))	-0.0039971***
D(DPDSI(-2))	-0.0024672***
R^2	0.62688
F-istatistik	3.465781**

Not: *: %10, **: %5 ve ***: %1 önem düzeyini göstermektedir.

Yukarıda verilen hata düzeltme modeli sonuçlarına göre hata düzeltme katsayısı (-0.05336) olarak hesaplanmıştır. Bu değer negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması hata düzeltme modelinin düzgün şekilde çalıştığını göstermektedir.

Tablo 5.11: Uzun dönem katsayılar

Bağımlı Değişken: EB	
Değişkenler	Değer
DYY	0.1931**
PDSİ	0.6273***
C	9.843245***

Not: *: %10, **: %5 ve ***: %1 önem düzeyini göstermektedir.

Yukarıdaki tabloda değişkenlerin uzun dönem ilişkileri özetlenmiştir. Sonuçlara bakıldığı zaman hem doğrudan yabancı yatırımların hem de petrol dışı sektör ihracatının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlardaki %1 değerinde bir artış ekonomik büyüme üzerinde %0.19'lık bir artış sağlayacaktır. Petrol dışı sektör ihracatındaki %1'lik artış ise ekonomik büyüme üzerinde %0,63 değerinde bir artışa neden olacaktır.

Toda-Yamamoto nedensellik testi yapılması için bilgi kriterleri doğrultusunda elde edilen gecikme uzunluğuna en fazla tümleşme derecesine sahip değişkenin tümleşme derecesi eklenmektedir.

Tablo 5.12: Toda-Yamamoto nedensellik test sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Wald İstatistiği	Olasılık Değeri
DYY=>EB	23.53363	0.0003
DYY=>PDSİ	17.74326	0.0063
EB=>DYY	19.45611	0.0008
EB=>PDSİ	14.00819	0.0061
PDSİ=>DYY	3.467832	0.4795
PDSİ=>EB	2.355601	0.6338

Tablo 5.12'de Tado-Yamamoto nedensellik testi sonuçları özetlenmiştir. Sonuçlara göre;

- Doğrudan Yabancı Yatırımlardan Ekonomik Büyümeye doğru %1 anlamlılık seviyesinde nedensellik ilişkisi vardır.
- Doğrudan Yabancı Yatırımlardan Petrol Dışı Sektör İhracatına doğru %1 anlamlılık seviyesinde nedensellik ilişkisi vardır.
- Ekonomik Büyümeden Doğrudan Yabancı Yatırımlara doğru %1 anlamlılık seviyesinde nedensellik ilişkisi vardır.
- Ekonomik Büyümeden Petrol Dışı Sektör İhracatına doğru %1 anlamlılık seviyesinde nedensellik ilişkisi vardır.
- Petrol Dışı Sektör İhracatından Doğrudan Yabancı Yatırımlara ve Ekonomik Büyümeye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşmenin yaşanmasıyla birlikte üretim konusunda ülke sınırları ve yatırım açısından da ulus kavramları ortadan kalmaya başlamış ve yabancı yatırımcıların farklı ülkelerde yatırım girişiminde bulunma olasılıkları daha da artarak yabancı yatırımcılara pozitif yönde katkı sağlamıştır. Özellikle teknolojinin gelişmesiyle birlikte bu süreç daha kolay yönetilebilir hale gelmiş ve çoğu yatırımcı tasarruflarını farklı ülkelere yeniden kullanmaya başlamıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiş ve bu dönemden sonra ekonomik açıdan ciddi sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Bu sorunların temelinde ise merkezi idari sisteminin yerine piyasa ekonomisi sistemine geçiş süreci gösterilmektedir. Azerbaycan ekonomisi için en önemli dönüm noktalarından birisi 1994 yılında Asrın Anlaşması ile birlikte yabancı yatırımcıların ülkenin doğal enerji kaynaklarına yatırım yapmasıdır. Bu dönemden sonra çoğu AB ülkesi Azerbaycan'da yatırım faaliyetlerini sürdürmeye başlamış ve daha çok petrol ve doğalgaz gibi kaynaklara yoğunlaşmıştır.

İngiltere, Almanya, Norveç ve Rusya gibi ülkelerin Azerbaycan'da bulunan petrol kaynaklarına göstermiş olduğu ilgi zamanla petrol dışı kaynaklara olan ilginin azalmasına ve bu alanlarda durgunluğun yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan bu durgunluk zaman içerisinde diğer sektörler konusunda bir takım adımların atılmasına ve gelişim göstermesine katkı sağlamıştır. Azerbaycan'da ekonomik faaliyetler konusunda en önemli sektörlerin başında petrolden sonra tarım sektörü gelmektedir. Öyleki ülkede yaşayan bireylerin yaklaşık olarak %36'sı bu sektörde istihdam edilmektedir. Azerbaycan ekonomisinde etkili olan bir diğer sektörde sanayi sektörüdür. Bu sektör özellikle petrol rezervlerinden kaynaklı olarak madencilik alanında gelişim göstermiştir. Ülkede ekonomik açıdan gelişime ve yabancı yatırıma doğrudan etki eden bir diğer sektörde inşaat sektörüdür. Bu sektörde istihdam edilen kişi sayısı her geçen sene giderek artmış ve ekonomik gelişim bu alanda da etkin bir şekilde hissedilmiştir.

Covid-19 öncesindeki dönem ele alındığında hem petrol hem de petrol dışı ürünlerin ihracatının düzenli olarak arttığı bu nedenle de ülkeye ekonomik girdi sağlandığı söylenebilir. 2020 yılında Azerbaycan'ın toplam ihracatı 13,7 milyar doları, petrol dışı sektörde ise 1,9 milyar doları buldu. Petrol dışı sektörde ihracat 2019 yılına göre 102 milyon dolar azaldığı tespit edilmiştir. Buradan da anlaşılabacağı üzere dünya genelinde yaşanan ithalat ve ihracat sıkıntıları Azerbaycan içinde geçerli olmuştur.

Araştırmada Azerbaycan'nın bağımsızlık sonrası ekonomik sürecinde doğrudan yabancı yatırım, petrol dışı ihracat ve büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada Azerbaycan Ekonomisinde 1995-2021 dönemini kapsayan veriler doğrultusunda nedensellik analizi yapılmıştır. Değişkenlerin araştırma yapılan dönemdeki trendleri ve değişimleri incelendiğinde durağanlıkları için ADF (Augmented Dickey Fuller) ve PP (Phillips Perron) birim kök testleri kullanılmıştır. Durağanlık durumlarının incelenmesinin ardından gerçekleştirilecek nedensellik analizleri VAR (Vector Autoregression) modeline dayandığı için ilk olarak VAR modeli kurulmuş ve 6 bilgi kriteri seçilmiştir. VAR modeli kurulduktan sonra Johansen eşbütünleşme analizi ve hata düzeltme modeli kurulmuş ve hata düzeltme katsayıları hesaplanmıştır. Yapılan düzenlemeler ve hata işlemleri sonucunda yapılan Toda-Yamamoto nedensellik analiz sonuçlarına göre doğrudan yabancı yatırımlardan ekonomik büyümeye anlamlı düzeyde nedensellik ilişkisi olduğu, doğrudan yabancı yatırımlardan petrol dışı sektör ihracatına doğru anlamlı düzeyde nedensellik ilişkisi olduğu, ekonomik büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru anlamlı düzeyde nedensellik ilişkisi olduğu, ekonomik büyümeden petrol dışı sektör ihracatına doğru anlamlı düzeyde nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Ancak petrol dışı sektör ihracatından doğrudan yabancı yatırımlara ve ekonomik büyümeye doğru anlamlı düzeyde nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Yatırım faaliyetini artırmak ve ekonomik büyüme potansiyelini maksimum düzeyde kullanmak için devletin etkin bir makroekonomik politikası olmalıdır. Bu durumda yerli yatırım ekonomik kalkınmanın ana itici gücü olarak hareket edebilir. Ticari bankaları uzun vadeli yatırım sürecine daha fazla teşvik etmek için, belirli yasal ve vergi teşviklerinin sağlanması, faaliyetlerinin değerlendirilmesi ve kontrolü

uluslararası standartlara uygun olmalıdır. İşleyen ve esnek emtia dolaşım altyapısı ve fonların öncelikli olarak yerleştirilmesi için mekanizmaların ve ödüllendirici mevduatlar vb. oluşumu temel konulardan biridir. Halihazırda ülkemizde ekonomik reformların sürdürülmesi, iş ortamının daha da geliştirilmesi ve petrol dışı sektörün yani sıra petrol sektörün iyileştirilmesi ile ilgili önlemler alınmaktadır.

Bu bilgilerden hareketle özellikle büyümenin gerçekleşmesinde yabancı yatırımların neden olduğu söylenebilir. Öyle ki özellikle yabancı sermayenin ülke içerisine girmesiyle birlikte ekonomik anlamda ülke ekonomisinin rahatladığı söylenebilir. Bu nedenle nedenselliğin yatırımdan büyümeye doğru anlamlı bir şekilde gerçekleşmesi bu durumu özetler niteliktedir. Doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme ile petrol dışı sektörlerin ihracat oranları arasında anlamlı ilişkinin olmasının en temel nedenlerinden biriside ülkede son yıl ele alındığında ülke ekonomisinin üç kat arttığı, petrol dışı GSYİH'in 2.4 kat arttığı ve bütçe gelirlerinin 14 kat artmıştır. Özellikle doğrudan yabancı yatırımcılar sayesinde ülkenin döviz rezervleri de buna bağlı olarak 13 kat daha artmıştır. Öyle ki yabancı yatırımcılar sayesinde ülkede yaşanan artıştan kaynaklı petrol dışı sektörde gözlenen sürdürülebilir büyüme eğilimleri, ülkenin döviz rezervlerinin hacmi ve buna kıyasla minimum dış borç seviyesi, ulaştırma ve enerji projelerinin uygulanması, ulusal ve ekonomik güvenlik için sağlam bir temel oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABBASOV, C.A.: 2005 **Azerbaycan'ın Dünya Ekonomisine Entegrasyon Yolları**, Bakü.
- ACM.: 2022 <https://www.cbar.az/>, adresinden erişilmiştir.
- AHMEDOV, B.S.: 2010 **Ulusal Ekonomide Yatırım Karar Alma Mekanizması ve Bunu Etkileyen Faktörler**, Ekonomi Bilimleri: Teori ve Uygulama, No: 2.
- AHMEDOV, M.A., HÜSEYİN, A.Ç.: 2011 **Ekonominin Devlet Tarafından Düzenlenmesinin Temelleri**, Bakü.
- AHMEDOV, M.A., HÜSEYİN, A.Ç.: 2011 **Devletin Ekonomik Politikası**, Bakü.
- ALFARO, L.: 2003 “Foreign Direct Investment And Growth, Does The Sector Matter?”, **Journal Of International Economics**, 64.
- ALİYEV, A.A, SHAKARALİYEV A.S.: 2002 **Piyasa Ekonomisine Geçişte Devletin Ekonomik Politikası**, Bakü.
- ALİYEV, G.: 2008 **Yatırım Finansmanı ve Kredilendirme**, Bakü.
- ALİYEV, İ.H., İBADOV, S.A., 2008 **Azerbaycan Ekonomisi**, Bakü.
- ALLAHVERDİYEV, H.B., GAFAROV, K.S., AHMEDOV, A.M.: 2002 **Ekonominin Devlet Düzenlemesi**, Bakü: Nasır.
- ALPAR, C.T., ONGUN, M.: 2015 **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Yapılar: Gelişmekte Olan Ülkelerde Değerlendirme**, Ankara, Türkiye Ekonomi Kurumları Yayınları.
- ARAS, O.N.: 2006 “Asrın Anlaşması ve Azerbaycan Ekonomisine Etkisi”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 30, 41-59
- ARAS, O.N.: 2008 **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul: Derin Yayınları.
- ATAKİSHİYEV, M., SÜLEYMANOV, S.: 2014 **İnovasyon Yönetimi**, Bakü.
- AUTY, R.: 1998 “Resource Abundance And Economic Development”. **Improving The Performance Of Resource-Rich Countries**. UNU-Wider: 73 P. ISBN 952-9520-73-5
- AYDOĞUŞ, İ., KUTLU, E., YILDIRIM, S.: 2005 “Yolsuzluk Ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 7/2, 1-21.

- AZİZOVA, G.A.: 2012 **Devletin Yatırım ve Yenilik Politikası**, Bakü.
- BABASHKİNA, A.M.: 2007 **Ulusal Ekonominin Devlet Düzenlemesi**, Bakü, Muhasebe Finans ve İstatistik.
- BAYRAMOV, A.I.: 2009 "Küresel Mali Kriz. Neoliberal Kalkınma Paradigmasının Çöküşü. **Respublika Gazetesi** 15 Ocak N: 10 S: 5.
- BRAHMBHATT, M., CANUTO, O., VOSTROKNUTOVA, E.: 2010 **"Dealing With Dutch Disease"**.
- BREWSTER, H.: 1978 "Economic Dependence: A Quantitative Interpretation," **Social And Economic Studies**, 22/1, 90-94.
- CARKOVIĆ, M., LEVINE, R.: 2002 **"Does Foreign Direct Investment Accelerate Economic Growth?"**, University Of Minnesota Department Of Finance, Working Paper.
- CHOWDHURY, A., MAVROTAS, G.: 2003 **"FDI And Growth: What Causes What"** Wider Conference.
- CONSTABLE, P., LAKSHMI, R.: 2001 **"Indians Brace For A Flood Of Imports; Government Lifts Restrictions On Numerous Goods"**, The Washington Post (4 April).
- ÇİTÇİ, C., AYKAÇ, G.: 2011 "İçsel Büyüme Modelleri ve Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerin Konumları", **Sosyoekonomi**, 14/14, 160-180.
- DEMİR, A.: 2013 "Sürdürülebilir Gelişmede Yükselen Değer; Biyolojik Çeşitlilik Açısından Türkiye Değerlendirmesi", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi**, 12/24, 67-74.
- DEMİRCAN, E.S.: 2003 "Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkileri", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 21, 97-116.
- DEMİREL, O.: 2006 **"Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyümeye Etkileri Ve Türkiye Uygulaması"**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DÜĞER, M.K.: 2010 "İhracatta Ürün Çeşitliliği Ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi (1980-2006)", **Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi**, 24(2), 259-287.
- FOSTER, A.D., ROSENZWEIG, M.R.: 2004 "Agricultural Productivity Growth, Rural Economic Diversity, And Economic Reforms: India, 1970-2000", **Economic Development And Cultural Change**, 52/3, 509-542.
- GOH, A.T., OLIVIER, J.: 2002 "Learning By Doing, Trade In Capital Goods And Growth", **Journal Of International Economics**, 56, 411-444.

- GOORHA, P.: 2006 "The Political Economy Of The Resource Curse İn Russia, **Demokratizatsiya**, 14/4, 601-611.
- GÖKHAN, A., AHMET, A.Y.: 2019 "Ürün Ve Ülke Açısından İhracat Çeşitlendirmesi: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi**, 10/1, 116-127.
- GREEN, R.: 1973 **Economic Independence And Economic-Cooperation**, İn Ghai.
- GULBASOV, A.V.: 2007 **The Concept Of Economic Space And İts Potential İn The Study Of Economic Processes And Phenomena**, Diss.
- GURBANOV, S.: 2011 "Azerbaycan'da Enerji Kaynakları ve Hollanda Hastalığı", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- GURBANOV, S.: 2012 **Hollanda Hastalığı**, İstanbul, Akis Kitap.
- HACIYEV, Ş.H., BAYRAMOV, A.I.: 2021 **Dünya Ekonomisinin Tarihi**, Bakü.
- HAİDER, S., NAZİR, M. S., JIMÉNEZ, A., QAMAR, M.A.J.: 2021 "Commodity Prices And Exchange Rates: Evidence From Commodity-Dependent Developed And Emerging Economies, **International Journal Of Emerging Markets**.
- HANSEN, H., RAND, J.: 2004 "On The Casual Link Between FDI And Growth İn Developing Countries", Discussion Papers, Institute Of Economics, University Of Copehagen. Denmark
- Harun, B.A.L., MAMUN, A.H., BASHER, S., UDDIN, M.R., MOWLA, M.: 2019 "Export-Led Growth Hypothesis İn Developing Countries: Econometric Evidence From Bangladesh", **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 12/4, 454-465.
- HUSEYNOV, T.: 2008 **Azerbaycan'da Yatırımlar**, Bakü.
- ISAYEV, S.Z.: 2011 **Yatırım Faaliyetinin Yasal Düzenlemesi**, Bakü
- KALEHSAR, O.S.: 2020 **Hazar Havzasında Amerikanın Enerji Diplomasisi**, Bakü, Astana Yayınları.
- KANAPIYANOVA, Z.: 2016 "Avrupa Birliği Enerji İhtiyacı Bağlamında Boru Hattı Projeleri", **Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)**, 3/2, 537-545.
- KLETZER, L.G.: 2001 **Job Loss From Imports: Measuring The Costs**, Washington, DC.
- KONKOV, A.T.: 2006 "Social Capital As A Concept Of Economic Sociology And İts Role İn The System Of Economic Interaction", Economic Sciences.

- KUMAR, N., PRADHAN, J.P.: 2002 “Foreign Direct Investment, Externality And Economic Growth In Developing Countries: Some Empirical Explorations And Implications For WTO Negotiations On Investment”, **Research And Information System**, New Delhi India.
- KURBANOVA, T.H.: 2010 **Bölgesel Politikanın Devlet Tarafından Düzenlenmesi ve Tarım Sektörünün Etkinliğinin Artırılması Yönleri**, Bakü.
- KURT, S., BERBER, M.: 2008 “Türkiye’de Dışa Açıklık Ve Ekonomik Büyüme”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 22/2, 57-80.
- LALL, S.: 2002 **FDI And Development: Research Issues In The Emerging Context**, Routledge London, New York
- LAN, J., SHEPHERD, B.: 2018 **Women And The Services Sector: Gender, Structural Transformation And Deindustrialization**, Mimeo, Geneva: World Trade Organization.
- LOUNGANI, P., RAZIN, A.: 2001 “How Beneficial Is Foreign Direct Investment For Developing Countries?”, **Finance and Development**, 38/2, 1-17.
- MAMMADOV, F.A.: 2010 **Vergiler ve Vergilendirme**, Bakü, Görmek.
- MIRONOVA, O.A.: 2016 “The Concept Of Economic Security And Its Development”, **Innovative Development Of The Economy**, 6/2, 266-269.
- MOSS, T.J., RAMACHANDRAN, V., SHAH, M.K.: 2005 “Is Africa’s Scepticism Of Foreign Capital Justified? Evidence From East African Survey Data”, www.iie.com/publications/chapters_preview adresinden erişilmiştir.
- MOTI, U.G.: 2019 “Africa’s Natural Resource Wealth: A Paradox Of Plenty And Poverty”, **Advances In Social Sciences Research Journal**, 6/7, 483-504.
- MUJAHİD, N., BEGAM, A., SHAMSHİR, M., ZEB, A., PHİL, M.: 2019 “Import-Led Growth Hypothesis: A Case Study Of Pakistan”, **Journal Of Economics And Sustainable Development**, 10/8, 20-28.
- MUKHTAROV, M.: 2019 **“Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi ve Hollanda Hastalığı Açısından Değerlendirme”**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- MUPUNGA, N., NGUNDU, T.: 2020 “Commodity Price Shocks And Financial Sector Stability In Commodity Dependent Countries In Southern Africa”, **Studies In Economics And Econometrics**, 44/3, 109-137.

- MUSAEV, A.F.,
SADYGOV, M.M.,
MAGERRAMOV, R.B.,
SALAEV, R.A.: 2005
Azerbaycan'da Vergiler ve Vergilendirme, Bakü.
- NAMAZOVA C.: 2014
Yatırımlar, Bakü.
- ONG, P., HEE, S.J.: 1994
“Economic Diversity. The State Of Asian Pacific America: Economic Diversity”, **Issues And Policies**, 1, 31-56.
- OYESANMI, T.A.: 2011
“**Investigating Dutch Disease: The Case Of Nigeria**”, Doctoral Dissertation, Eastern Mediterranean University (EMU).
- ÖZEL, H.A.: 2012
“Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2/1, 63-72.
- PANTA, H., DEVKOTA, M. L., BANJADE, D.: 2022
“Exports And Imports-Led Growth: Evidence From A Small Developing Economy”, **Journal Of Risk And Financial Management**, 15/1, 1-11.
- PONCELA, P., SENRA, E., SIERRA, L. P.: 2017
“Long-Term Links Between Raw Materials Prices, Real Exchange Rate And Relative De-Industrialization In A Commodity-Dependent Economy: Empirical Evidence Of “Dutch Disease” In Colombia”. **Empirical Economics**, 52/2, 777-798
- RANIS, G.: 1991
“**Towards A Model Of Development. Liberalization In The Process Of Economic Development**”, Berkeley, University Of California Press.
- RIVERA-BATÍZ, L.A., ROMER, P.M.: 1991
“Economic Integration And Endogenous Growth”, **Quarterly Journal Of Economics**, 106, 531-556.
- RZAYEV, İ.M.: 2010
Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki Bölgelerin Sürdürülebilir Sosyo-Ekonomik Gelişimi: Mevcut Durum ve Geleceğe Yönelik Beklentiler, Bakü.
- SABRİOĞLU, N.: 2021
Küreselleşme ve Yabancı Yatırım, Bakü.
- SACHS, J. WARNER, A.: 1995.
“**Natural Resource Abundance And Economic Growth**”, NBER Working Paper.
- SACHS, J. WARNER, A.: 2001
“The Curse Of Natural Resources”, **European Economic Review**, 45/1, 827 – 838.
- SADİGOV, A.: 2008
Uluslararası Ekonomik Hukuk, Bakü
- SAFAROV, R.: 2017
Azerbaycan'da Yeni Teknolojilerin Uygulanmasında Yeniliği Geliştirme Mekanizmaları, Bakü.
- SARAY, M.O.: 2011
“Doğrudan Yabancı Yatırımlar-İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği”, **Maliye Dergisi**, 161/2, 381-403.

- SHAKARALİYEV A.Ş.: 2009 **Devletin Ekonomik Politikası: Gerçekler ve Perspektifler (Monografi)**, Bakü.
- SULEYMANOV, E., RAHMANOV, F., EMİNOV, A.: 2017 Rusya, Kazakistan Ve Azerbaycan'ın Devlet Bütçe Giderlerinde Sosyal Harcamaların Karşılaştırmalı Analizi”, **In International Conference On Eurasian Economies**, 1, 5-7.
- SÜLEYMANOV, E., ZEYNALOV, A.: 2009 “Qlobal Maliyyə Böhranının Azərbycan İqtisadiyyatına Təsiri”, **Journal Of Qafqaz University**, 28, 111-120.
- ŞANLISOY, S., EKİNCİ, R.: 2019 “Azerbaycan Ekonomisinin Hollanda Hastalığı Açısından Değerlendirilmesi”, **Celal Bayar Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 26/2, 595-608.
- THANGAVELU, S.M., GULASEKARAN R.: 2004 “Is There An Export Or Import-Led Productivity Growth In Rapidly Developing Asian Countries? A Multivariate VAR Analysis”, **Applied Economics**, 36, 1083–1093.
- TİRYAKIOĞLU, B.: 2001 **Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin Uluslararası Düzenlemeler**”, **Ekonomik Sürdürülebilirlik, Büyüme ve Yabancı Sermaye**, Ankara, TCMB Yayınları.
- TORRES, N., AFONSO, O., SOARES, I.: 2013 “A Survey Of Literature On The Resource Curse: Critical Analysis Of The Main Explanations, Empirical Tests And Resource Proxies”, CEFUP Working Paper.
- TRÖSTER, B.: 2020 “Commodity-Dependent Countries In The COVID-19 Crisis”, ÖFSE Briefing Paper.
- UNCTD: 2019 Annual Report 2019 Highlights. https://unctad.org/system/files/official-document/dom2020_en.pdf, adresinden erişilmiştir.
- YAHYAYEVA A.Y.: 2009 **Sanayi Sektörüne Yabancı Yatırım Çekme Stratejisi ve Verimliliğini Artırmanın Yolları**, Bakü.
- YARDIMCI, P.: 2006 “İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 1, 96-114.
- YILMAZ, M.: 2008 “Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- ZOHRAB, I., AZER, M., ROVSHAN, A., KANAN A.: 2013 “Ekonomik ve İhracat Çeşitliliğinin Değerlendirilmesi”, Ücretsiz Ekonomi Yardımı Kamu Birliği.